

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra

Saulius Venclovas

**Johno Miltono epinės poemos „Prarastasis Rojus“ vertimas į lietuvių kalbą:
biblinių intertekstų analizė**

Magistro darbas

Darbo vadovė
Dr. Deimantė Veličkienė

Vilnius, 2024

Vilnius University

Faculty of Philology

The Department of Translation and Interpretation

Saulius Venclovas

**The Lithuanian Translation of John Milton's Paradise Lost: Analysis of Biblical
Intertexts**

Master thesis

Thesis advisor:

Dr. Deimantė Veličkienė

Vilnius, 2024

TURINYS

TURINYS.....	3
ANOTACIJA.....	4
ĮVADAS.....	5
1.1 „PRARASTOJO ROJAUS“ VERTIMŲ APŽVALGA	8
2.1 INTERTEKSTUALUMO SAMPRATA	12
2.2 „PRARASTASIS ROJUS“ IR BIBLIJA.....	15
2.3 MANIPULIACIJOS MOKYKLA	17
2.4 LAMBERTO IR VAN GORPO SCHEMA	20
2.5 TYRIMO METODOLOGIJA.....	21
2.6 „PRARASTOJO ROJAUS“ ŽANRO YPATYBĖS	23
3.1 PRELIMINARI INFORMACIJA.....	25
3.2 „PRARASTOJO ROJAUS“ PASAKOJIMO SANTRAUKA	26
3.3 ORIGINALO IR VERTIMO NARATYVO SANTYKIS	28
3.4 „PRARASTOJO ROJAUS“ ERDVĖLAIKIO PROBLEMATIKA IR VERTIMAS.....	34
3.4.1 Pragaras.....	35
3.4.2 Chaosas	43
3.4.3 Kosmosas	46
3.4.4 Dangus	51
3.5 „PRARASTOJO ROJAUS“ PAGRINDINIŲ VEIKĖJŲ PROBLEMATIKA IR VERTIMAS.....	55
3.5.1 Šėtonas	56
3.5.2 Adomas ir Ieva	61
3.5.3 Dievas	65
IŠVADOS.....	73
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	75
PRIEDAS	79
SANTRAUKA.....	82
SUMMARY	Error! Bookmark not defined.

ANOTACIJA

Šiame darbe siekiama atlikti išsamų aprašomojo pobūdžio vertimo tyrimą, objektu pasitelkiant Johno Miltono epinės poemos „Prarastojų rojus“ vertimą į lietuvių kalbą. Ši XVII a. poema į lietuvių kalbą pirmą kartą išversta tik 2022 m. vertėjo Liongino Pažūsis dėka. Versdamas šią poemą, vertėjas susiduria su aibe sunkumų; archajiška XVII a. anglų kalba, epinės poezijos žanru ir jo ypatumais, bei aibe nuorodų į istoriją, antikinius kūrinius, Bibliją. Galiausiai, Miltonas savo poemoje sintezuoja įvairių Biblijos vertimų kalbą, kurią pateikia savo autentiška poetine vizija. Šiame darbe siekiama nustatyti intertekstų apraiškas poemos tekste, pasirinkus poemos erdvėlaikį ir veikėjus kaip teksto analizės pagrindą, bei iširti, kaip šių intertekstų kuriamos reikšmės kinta vertimo tekste.

Raktiniai žodžiai: intertekstualumas, intertekstas, manipuliacija, sintetinė schema, aprašomosios vertimo studijos, herojus, epinė poema.

ĮVADAS

Šiame darbe analizuojamas XVII a. anglų poeto Johno Miltono epinės poemos „Prarastasis Rojus“ vertimas į lietuvių kalbą. Tyrimui pasitelkiamas aprašomosios analizės modelis, kuriuo siekiama pateikti išsamų, įvairius teksto lygmenis aprėpiantį vertimo tyrimą.

„Prarastasis rojus“ – epinė poema, išleista Londono leidėjo Samuelio Simmonso du kartus, 1667 m. ir 1674 m. kiek pakoreguota versija. Poema užrašyta nerimuotu penkiapėdžiu jambu ir jos eilių skaičius siekia virš dešimt tūkstančių. 1667 m. leidime poema suskirstyta į dešimt knygų, 1674 m. – dvylika. 1674 m. leidime prieš kiekvieną knygą pridėti „argumentai“ (angl. *The Argument*) – santraukos, kuriose glaustai apibūdinama knygos pasakojimo eiga. Dauguma kritikų aiškina šį pasirinkimą pakeisti poemos skirstymą į dvylika knygų kaip papildomą aliuziją į romėnų poeto Virgilijaus epą „Eneida“, kuri taip pat yra suskirstyta į dvylika knygų (Bonda, 2017: 76). Nors Miltonas pasitelkia klasikinės epinės poemos formą, pats pasakojimas konstruojamas perkurtais bibliniais naratyvais: aprašomas angelo Liuciferio – Šėtono – nuopuolis ir maištas prieš Dievą, Adomo ir Ievos sukūrimas, Ievos gundymas ir žmogaus išvaymas iš rojaus. Tarp poemos temų galima išskirti gėrio ir blogio kilmės problematiką, laisvos valios klausimus, nuopuolio ir Dievo teismo pasekmes. Poema prasideda trumpu prologu, kuriame pasakotojas-poetas pristato savo epinio pasakojimo temą – žmogaus nusidėjimą ir išvaymą iš rojaus, ir kreipiasi į mūžą, prašydamas įkvėpimo. Įžangą seka pasakojimas, kuris vyksta *in medias res* (lietuviškai – *į reikalų vidurį*), sekant klasikinio epo tradicija. Veiksmas prasideda nuo pragaro aprašymo – Šėtonas su maištingų angelų kariauna, po savo pralaimėjimo danguje nublokštas į pragarą, guli surakintas, apsuptas pragaro tamsos ir liepsnų. Nuo čia pasakotojas pradeda piešti Šėtono kėslus keršyti dangui, o knygai įpusėjus vaizdingai prasideda Adomo ir Ievos sukūrimo istorija, gyvenimas rojuje. Nors pasakotojas įžangoje įvardija savo tikslą – atskleisti ir pateisinti „Dievo kelius žmonėms“ – poemoje išsamiai aprašoma individualių veikėjų turimos laisvos valios ir asmeninių motyvacijų vedama istorija. Negalima nepastebėti, kad pasirinkimo galimybė, individualus mąstymas yra ir Šėtono, ir žmogaus nuopuolio priežastis, tačiau laisva valia lemia ištikimų Dievui angelų pasirinkimų neprisijungti prie Šėtono maišto. Galiausiai, gebėjimas pasirinkti lemia ir Adomo sprendimą iš meilės Ievai su ja dalintis savo lemtimi – išvaymu iš rojaus ir sunkia žmonijos ateitimi. Johnas Miltonas (1608-1674) – garsu rašytojas, polemikas ir politikas, laikomas vienu svarbiausių anglų kalbos poetų. Jo žinomiausias kūrinys – šiame darbe nagrinėjama epinė poema „Prarastasis rojus“. Miltonas gimė Londone, pasiturinčioje ir išsilavinusioje šeimoje. Jo tėvas, irgi vardu Johnas Miltonas, buvo sėkmingas notaras, o motina Sarah Jeffrey buvo kilusi iš turtingos pirklių giminės (Neamah et al., 2024: 86). Miltonas įgyjo aukštos kokybės išsilavinimą privačioje Šv. Pauliaus mokykloje bei Kristaus koledže Kembridže (*ibid.*, 86).

Miltonas buvo gabus kalboms ir literatūrai, studijų metu rašęs ir publikavęs poeziją anglų ir lotynų kalbomis (Pažūsis, 2022: 8). Vieni iš žymesnių ankstyvų Miltono darbų – „L'Allegro“ ir „Il Penseroso“ – kuriuose atsiskleidžia autoriaus meilė poezijai ir muzikai (Neamah et al., 2024: 86). Be savo literatūrinių pasiekimų, Miltonas buvo aktyviai įsitraukęs į to meto politinius ir religinius ginčus: jis rašė daugybę pamfletų, kuriuose gynė pilietines laisves (Pažūsis, 2022: 8). Svarbiausias jo poleminius raštas – „Areopagitica“, kurioje Miltonas pasisakė už žodžio ir spaudos laisvę (*ibid.*, 8). Miltono asmeninis gyvenimas glaudžiai susijęs ir su Anglijos politine istorija. Rėmęs Oliverio Kromvelio vyriausybę (1649-1660), Miltonas tapo naujosios respublikos diplomatu, o 1660 m. esant atkurtai monarchijai, Miltonas buvo priverstas dėl savo ryšių su Kromveliu slapstytis (*ibid.*, 8). Miltonas taip pat sirgo glaukoma, o nuo 1654m. jau buvo visiškai praradęs regėjimą (*ibid.*, 8). Taigi, savo vėlesnius darbus užrašyti autorius galėjo tik diktuoamas pagalbininkams. Šiame gyvenimo periode ir sukurti bei užrašyti Miltono žymiausi kūriniai: poemos „Prarastasis rojus“, „Atgautasis rojus“ (1971 m.), ir eiliuota tragedija „Samsonas kovotojas“ (1971 m.) (*ibid.*, 8). Miltono tekstai tapę anglų kalbos literatūros kanonu, o jo poemose naudota nerimuoto penkiapėdžio jambo forma įkvėpė tokius anglų poezijos klasikus kaip Johną Keatsą (Neamah et al., 2024: 86).

Miltono epinę poemą „Prarastasis rojus“ į lietuvių kalbą išvertė Lionginas Pažūsis (g. 1940), o 2022 m. Vilniuje ją išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 1962 m. baigęs Vilniaus universitete anglų kalbos ir literatūros specialybę, vėliau tapęs mokslų daktaru, Vilniaus universiteto Anglų filologijos katedros vedėju, Vertimo studijų katedros docentu. Pažūsis yra ilgametis grožinės, mokslinės literatūros, Europos Sąjungos ir tarptautinių teisės aktų vertėjas iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, kuris taip pat yra vertęs lietuvių kalbos poeziją ir mokslinę literatūrą į anglų kalbą. Ne tik iškilus vertėjas, Pažūsis yra mokomosios, akademinės literatūros autorius. Jo monografija – „Kalba ir vertimas“ (2014 m.) – Vilniaus universiteto vertimo studijų programos kanoninis veikalas. 2023 m. už „Prarastojo rojaus“ vertimą Pažūsis apdovanotas „Metų vertėjo krėslu“ – geriausios grožinės literatūros ar meninės eseistikos knygos vertimo į lietuvių kalbą premija.

Darbo aktualumas ir naujumas.

Johno Miltono „Prarastasis rojus“ yra vakarų literatūros klasika laikomas kūrinys, kurio vertimai pradėję atsirasti jau XVII a., tačiau, neskaitant pavienių ištraukų, lietuvių skaitytojui poema tapo prieinama tik 2022 m. Pirmas bet kokio Vakarų literatūros kanono klasika laikomo kūrinio vertimas į tautos kalbą neišvengiamai yra ypatingas literatūrinis įvykis, kuris reikalauja dėmesio ir verčia susimąstyti, kokią įtaką jis turės tolimesnei vertimo kultūros raidai. „Prarastojo rojaus“ vertimas taip pat verčia atkreipti dėmesį į vertimo santykį su nacionaline literatūra ir vertimo tradicijomis. Iki šiol

„Prarastojo vertimas“ į lietuvių kalbą dar nebuvo tyrinėtas, išskyrus Dr. Eleonoros Terleckienės trumpą publicistinį straipsnį „Į Rojų pro rakto skylutę“ (2023). Taigi, moksliniai poemos tyrimai dar nebandyti. Ši poema yra ir puikus intertekstinės analizės objektas, kadangi tekste poetas atvirai naudojami kitų klasikinių tekstų įvaizdžiais. Neišvengiamai į tokios analizės dėmesio centrą patenka Biblija, kadangi poema sukonstruota iš autoriaus nuožiūra perkurtų Biblijos pasakojimų, o poemoje įvardijamas pasakotojo tikslas – skaitytojui atskleisti ir pateisinti krikščioniško Dievo būdą. Taigi, kokybiškas poemos vertimas turi atsižvelgti ir į vertimo kalbos Biblijos vertimus, kadangi Miltono naudojami bibliniai personažai, vietovės, simboliai – visi jie yra reikšmingi vertimo teksto skaitytojui.

Vienas iš pagrindinių tyrimo objektų – poemos intertekstiniai ryšiai su Biblija, bei šių ryšių perteikimas vertimo tekste.

Darbo tikslas – atkilti lyginamąją Miltono epinės poemos „Prarastasis rojus“ vertimo į lietuvių kalbą analizę, siekiant nustatyti, kaip vertime buvo perteikti Biblijos intertekstai.

Darbo tikslui pasiekti keliami **uždaviniai**:

1. Apibrėžti interteksto sampratą.
2. Aptarti „Prarastojo rojus“ ir Biblijos sąsajas.
3. Apžvelgti aprašomųjų vertimo studijų filosofiją ir tyrimui pasirinktą aprašomosios analizės schemą.
4. Nustatyti vertimo ištraukų pasirinkimus ir vertimo naratyvo skirtumus.
5. Aptarti poemos erdvėlaikio problematiką ir pagrindinių poemos personažų – Dievo, Šėtono, Adomo ir Ievos – ypatybes.
6. Išrinkti poemos analizei aktualias originaliame tekste esančias biblinių intertekstų apraiškas ir analizuoti jų perteikimą vertime.

1.1 „PRARASTOJO ROJAUS VERTIMŲ APŽVALGA

Nuo Johno Miltono „Prarastojo rojaus“ poemos pirmo leidimo praėjo jau keletas šimtmečių, o epinės poemos mastas, stilius, archajinė kalba, bei plataus išsilavinimo reikalaujantis turinys tampa vis sunkiau aprėpiami šiuolaikiniam skaitytojui, tad net ir pačioje anglų kalboje jau yra pasirodžiusių vadinamųjų intralingvistinių vertimų (teksto adaptacijų toje pačioje kalboje). 2013 m. leidimo knyga „Paradise Lost Simplified“ šalia originalių poemos eilučių pateikia eilutes šiuolaikine anglų kalba, o 2017 m. pasirodęs leidinys „The Essential Paradise Lost“ pateikia dvejais trečdaliais sutrumpintą poemos versiją kartu su aiškinamaisiais komentarais, siekiant pateikti glaustą poemos variantą, lengviau aprėpiamą skaitytojui.

Pats vertėjas L. Pažūsis pastebi, kad Miltono poema yra primiršta ir retokai skaitoma knyga: „Didelis eiliuotas pasakojamasis kūrinys su šiuolaikinei visuotinei vartosenai neįprasta religine leksika nėra populiarus lektūra“ (Pažūsis, 2022: 12). Vis dėlto, Miltono vertimų tyrėjai pastebi, kad per trisdešimt metų (nuo 1987m.) „Prarastasis rojus“ išverstas daugiau kartų nei per ankstesnius tris šimtus metų (Flood, 2017). Taigi, nors poema nėra tokia populiarus kaip praeityje, vis atsiranda daugiau vertėjų, priimančių poemos vertimo iššūkį (*ibid.*, 2017). Tyrėjai atranda istorijoje sąsajų tarp užmojų versti poemą ir pilietinės rezistencijos periodų. Viena iš priežasčių – rezistencinė Miltono rašybos natūra, kuri „Prarastajame rojuje“ nuspalvina universalias ir aktualumo neprarandančias istorijas apie Dievą, Šėtoną, pirmąsias žmones – Adomą ir Ievą (*ibid.*, 2017). Vienintelis baigtas poemos vertimas į serbų-kroatų kalbą atliktas buvusios Jugoslavijos disidentu Milovano Đilasas, kuris buvo įkalintas už komunistinės Jugoslavijos diktatoriaus Jozifo Brozo Tito režimo kritikavimą (Andričik, 2021: 74). Đilasas kalėjime praleidęs ketverius metus (1962-1966) ir slapta išvertęs „Prarastą rojų“, naudodamas tik pieštuką ir tualetinį popierių, o vertimas po kelių metų pasiekęs Niujorką ir 1969 m. buvo išleistas (*ibid.*, 74). „Prarastojo rojaus“ vertimai yra prisidėję ir prie nacionalinės kalbos formavimo. Čekų vertėjo Josefo Jungmanno (1773–1847) poemos vertimas atliktas nacionalinio čekų atgimimo laikotarpiu ir šis vertimas prisidėjęs prie šiuolaikinės čekų kalbos raidos (*ibid.*, 71). Pakilus ir sudėtingas stilius bei platus Miltono išsilavinimas, apimantis įvairias gyvenimo sferas, kėlęs Jungmannui problemų, kadangi trūko to meto čekų kalboje atitinkamos šių sferų terminologijos (*ibid.*, 71). Tad Jungmannas, siekdamas perteikti Miltono kuriamus įvaizdžius, įvedė į čekų kalbą naujų žodžių. Vienas iš svarbiausių Jungmanno vertimo nuopelnų – Miltono žodžiams kaip atitikmenys sukurti filosofijos terminai, kurie vėliau pasitelkti formuojant čekų kalbos filosofijos terminologiją (*ibid.*, 72). Šiais laikais jau galima atrasti virš 300 poemos vertimų, į nemažiau kaip 57 kalbas įvairiausiomis formomis (Flood: 2017). Prancūzų kalboje atrandama net aštuoniolika poemos vertimų, o vokiečių kalboje esama vertimų proza, pentametru ir

hegzametru (Pažūsis, 2022: 10). Vis dėlto, daug yra nepavykusių, nebaigtų, cenzūruotų ir nekokybiškų vertimų. XVII-XIX a. laikotarpiu galima atrasti net šešis nesėkmingus italų vertėjų bandymus išversti „Prarastąjį rojų“. Šiuos bandymus tyręs Moreno Bonda (2017: 76) aiškina, kad viena iš priežasčių – poemos paralelės su Dantės „Dieviškąja komedija“. Miltono poema italų vertėjams kėlusi paradoksišką problemą: epinės poemos vertimas tapdavo per daug panaši į nacionalinio autoriaus, Dantės, tekstą (2017: 76). Kaip klasikinis epas, Miltono poema remiasi Virgilijaus „Eneidos“ struktūra, kuri taip pat yra vienas iš Dantės „Dieviškosios komedijos“ pagrindų (*ibid.*, 76). Be to, Miltono poemos stilius pastebimai paveiktas italų eilėdaros: jame galima atpažinti Dantės įtaką ir atvirai imituoja italų epo eilučių stilių, ritmą ir leksinius pasirinkimus (*ibid.*, 76). Miltono poemos erdvėlaikyje pastebima Dantės epo vaizdinių įtaka, ypač liepsningo pragaro erdvėje. Poetas žaidžia su ne viena aliuzija į konkrečias Dantės eiles. Italų bandymų išversti „Prarastąjį rojų“ tyrėjas aiškina, kad šios aliuzijos anglų skaitytojui galėjo atrodyti kaip erudito autoriaus žaidimas su nutolusių nuo anglų literatūros tekstų aidu, o išverstos į italų kalbą, šios eilės italų skaitytojui būtų suprantamos kaip lengvai atpažįstamas nacionalinio autoriaus citavimas (*ibid.*, 87). Taigi, net šeši šios poemos vertimai į italų kalbą buvo sustabdyti.

Rytų Europoje poemos vertimai pradėjo rasti jau XVIII a. viduryje, tačiau ankstyvieji vertimai pasižymi vien vertimu į prozą, pasitelkiant tarpinę kalbą, dažniausiai prancūzų (Andričik, 2021: 76). Į slavų kalbas buvo verčiama ne iš originalios anglų kalbos, o eiliuoti variantai pasižymėdavo vertėjų kūrybiniu indėliu, pavyzdžiui, įvairaus pobūdžio rimais, kurių angliškame poemos tekste nėra (*ibid.*, 77). Vertimų kokybei nepasitarnavo ir 1731 m. Katalikų bažnyčios paskelbtas poemos draudimas, kuris tesėsi pusantro šimtmečio, ir neabejotinai turėjo įtakos vertėjų sprendimams taisyti, koreguoti, aiškinti poemos turinį (*ibid.*, 76). Religinės ir politinės vertėjų pažiūros darė įtaką kurias poemos dalis pasirinkdavo ir kaip nusprendavo jas versti. Dažnai vertėjai leisdavo sau cenzūruoti dėl asmeninių pažiūrų į Miltoną ar jo religines, filosofines pozicijas. Pastebima, kad vertėjai iš itin skirtingų šalių – Estijos, Ispanijos, Egipto – yra pasirinkę cenzūruoti tas pačias Adomo ir Ievos seksualinio pobūdžio scenas (Flood, 2017). Lyginant su ankstyvais poemos vertimais, šiais laikais įvairių šalių vertėjai yra daug patikimesni: vertimai rašomi tiesiai iš anglų kalbos, juose vis labiau stengiamasi išlaikyti įvairius kūrinio aspektus – metrą, eilučių seką, skaičių (Andričik, 2021: 77). XXI a. poemos vertimų į šiuolaikinę arabų kalbą tyrimas pastebi, kad du skirtingi vertimai pasižymi saikingu savinimo strategijos naudojimu ir vertėjai pasirinkę ne koreguoti poemos kalbą ir asimiliuoti tekstą į savo kultūrą, o atskleisti poemos kultūrinės, ideologinės savybes, pasitelkdami išnašas, paaiškinimus (Ouertani, 2023: 307).

Poemos vertimo į lietuvių kalbą bandymai prasideda jau XIX a. Ištraukas iš pirmų keturių „Prarastojo rojaus“ knygų į lietuvių kalbą iš lenkų kalbos išvertė poetas, vertėjas Laurynas Ivinskis,

tačiau jos liko neišspausdintos (Pažūsis, 2022: 11). Kadangi vertimas atliktas per tarpinę lenkų kalbą, Ivinskio vertimas perima nemažai pirminio vertimo požymių – anglų kalbos nerimuotą dešimtskiemenį jambą keičia trylikos skiemenų silabinis metras su gretutiniais rimais (*ibid.*, 11). Pažūsis pastebi, kad pasitaiko ir istoriniam laikotarpiui būdingų lietuvinimo apraiškų: „norvegų krantai“ pakeičiami į „žemaičių pakrantę“, o rojuje tarp įvairių gėlių atsiranda ir žaliuojančios rūtos (*ibid.*, 11). Tačiau 2022 m. vertimas nėra vienintelis Ivinskio teksto įpėdinis. Prieš surinkdamas išplėstinį poemos vertimą, Lionginas Pažūsis jau 2018 m. yra paskelbęs poemos rinktinių ištraukų vertimus literatūros“ žurnale „Metai“, knygoje „Iš klasikinės anglų poezijos“ (1996 m.), „Klasikinės anglakalbės poezijos perlai“, „Prarastojo rojaus ilgesys“ (2017 m.).

Nors „Prarastojo rojaus“ vertimas išėjęs tik 2022 m., jau yra atsiradęs vertimą komentuojantis straipsnis. Internetiniame puslapyje „15min.lt“ paskelbtas klasikinės literatūros tyrinėtojos Dr. Eleonoros Terleckienės (2023) straipsnis kiek kritiškai atsiliepia apie Pažūσιο vertimą, kaip galima spręsti iš straipsnio pavadinimo – „Į rojų pro rakto skylutę“ – kuris nurodo į vertimo nebaigtumą. Autorė kelia klausimus dėl netolygių Bibliinių nuorodų vertimo: atkreipiamas dėmesys į nepilną angelų klasifikacijų vertimą: serafai ir arkangelai pažymėti, bet sostai, viešpatystės, kunigaikštystės ir t. t. nėra išskirtos. Terleckienė pastebi, kad pakeisti tam tikri poemos tikriniai žodžiai: vietoj poetinio Aonijos kalno – sukonkretintas Helikonas, vietoj lotyniško Ulikso (angl. *Ulysses*) – graikiškas Odisėjas. Šiuo atveju galima pastebėti, kad vertėjas pasirenka naudoti nesulotynintus graikiškus vardus ir pavadinimus, kurie lietuvių kultūroje yra priimtinesni. Vien faktas, kad James'o Joyce'o žymus romanas *Ulysses* yra verčiamas „Ulisu“, o ne Terleckienės siūlomą „Ulisku“, leidžia suprasti, kad lotyniškas Odisėjo variantas nėra plačiai naudojamas lietuvių literatūroje. Aonija yra vadinama Graikijoje esantis Boetijos regionas, kuriame randamas ne tik Helikono, bet ir Kitairono kalnas. Kadangi poetas šiuo atveju turi omeny Helikoną, siejamą su graikų mūzomis, vertėjas išvengia galimos dviprasmybės.

Straipsnio autorė taip pat kritikuoja vertimo mastą, nesutikdama su mintimi, kad gerokai primirštą ir sunkiai skaitomą knygą reikia šiuolaikiniam skaitytojui padaryti patrauklesnę, sekant anglų, išleidusių sutrumpintas poemos versijas, pėdomis, ir kelia klausimą: „Ar tikrai sėkmingiausias būdas – pateikti neilgą tekstą?“ (Terleckienė: 2023). Kaip senos literatūros tyrinėtoja, autorė atkreipia dėmesį į kitų klasikų – Vergilijaus, Homero, Dantės – epinių poemų esamus pilnus vertimus į lietuvių kalbą ir pažymi, kad klasikos kokybės ženklas nėra masinis populiarumas. Įvadiniame vertėjo žodyje literatūrologė pasigęsta aiškesnio ir išsamesnio poemos bei jos istorinio konteksto pristatymo, aktualizavimo. Taip pat atkreipiamas dėmesys į knygos paaiškinimų selektyvumą: „jei įsivaizduojame auditoriją, kuriai reikia patikslinti Odisėjo ar Stikso vardą, kažį ar jai bus savaime suprantamas lazaretas (XI, 479), marazmas

(XI, 486) o laikantis nuoseklumo – ir Abraomas (XII)“ (*ibid.*, 2023). Nors autorė išrenka tik tris galimus žodžius kaip kandidatus išnašoms, originalios poemos versijos skaitytojas pastebės, kad intertekstinių nuorodų poemoje netrūksta, ir norint net nepilname vertime visas jas aprėpti, išnašų skyriai galimai peraugtų pačios poemos teksto puslapių skaičių.

Autorė pažymi Pažūsio nuopelną ir vertimo ambicingumą, tačiau galiausiai straipsnis koncentruojasi į vertimo trūkumus – Miltono epas lietuvių skaitytojui lieka už durų, matomas „pro rakto skylutę“. Derama atkreipti, kad straipsnis nėra ilgas ir daugiausiai atskleidžia autorės bendrą nuomonę apie vertimą, tačiau tai nėra išsamus vertimo tyrimas, o verčiau diskusijai atverti skirtas publicistinis tekstas.

Didelė dalis „Prarastojo rojaus“ vertimų tyrimų dažniausiai analizuoja pasirinktas poetinės formos vertimo strategijas (metro pasirinkimą, eilučių ilgį). Atsiranda ir kiek selektyvesnių tyrimų, kurie teikia dėmesį vertėjo kalbos stilistikai, poeto įvaizdžių perteikimui, tačiau dažniausiai diskusijoje remiamasi keliais poemos pavyzdžiais, iliustruojančiais vertimo tendencijas. Šiame tyrime bandoma atlikti išsamią poemos biblinių intertekstų perteikimo vertime analizę. Tačiau tai nėra lingvistinis tyrimas – pasitelkiama aprašomoji vertimo analizės schema ir kartu su literatūrologinė prieiga – intertekstualumo teorija – siekiama apžvelgti, kaip poemoje kuriamos reikšmės, ir kaip poemoje atrandami intertekstiniai ryšiai su specifinėmis Biblijos eilutėmis išplečia poemos reikšmių galimybes, ir kaip šios reikšmės perteikiamos vertime. Kadangi vykdoma literatūrologinė analizė, tyrime analizuojama literatūriniai vertimo aspektai. Šiuo atveju pasirinkti įstabiausi poemos elementų – erdvėlaikio ir veikėjų – perteikimo vertime analizė.

2.1 INTERTEKSTUALUMO SAMPRATA

Kadangi tyrime vykdoma bibliinių intertekstų analizė, reikia aptarti intertekstualumo kaip skaitymo teorijos problematiką bei apsibrėžti naudosimą interteksto sąvoką. Intertekstualumo terminas pirmą kartą pasirodo 1966 m. prancūzų literatūrologės Julio Kristevos esė „Žodis, dialogas ir romanas“. Nagrinėdama kalbos, naratyvo ir romano ryšius, ji prieina prie išvados, kad tekstai neegzistuoja vakuume, o dalyvauja tęstiniame dialoge su kitais tekstais: kiekvienas tekstas savyje nurodo į kokį nors kitą tekstą (Alfaro, 1996: 268). Intertekstualumas gali pasireikšti kaip konkrečios nuorodos į kitus tekstus citavimo ar parafravavimo forma, arba gali būti pastebimas pagal abstraktesnius teksto bruožus kaip stilistika ar kalbos kultūra, kuriai įtaką daro kiti tekstai. Kristevai intertekstualumas yra neatsiejamas nuo teksto reikšmių formavimo proceso (*ibid.*, 268). Literatūrinis žodis, jos manymu, „yra verčiau skirtingų tekstinių lygmenų sankirta nei konkretus taškas (su konkrečia reikšme), kuris pasireiškia per skirtingų raštų dialogą“ (*ibid.*, 268). Kristeva svarstydamą intertekstualumo terminą įvardija jau anksčiau Michailo Bachtino svarstyta tekstų dialogišką natūrą. Esė rinkinyje „Dialogiška vaizduotė: keturi esė“ Bachtinas aptaria savo diskurso teoriją, kuri atkreipia dėmesį į dinamišką ir interaktyvią kalbos natūrą. Bachtino supratimu, bet kokios kalbos apraiškos yra iš esmės dialogiškos ir yra formuojamos kitų kalbos apraiškų: Bachtinas žvelgia į įvairius literatūros žanrus kaip į skirtingas dialogo formas, kurios formuojasi įvairiuose istoriniuose ir kultūriniuose kontekstuose (*ibid.*, 269). Tekstas formuojamas kaip citatų mozaika, ir bet koks tekstas yra kitų tekstų transformavimo produktas (Melnikova, 2003: 32)

Intertekstualumo teorijų tyrėja Dr. Irina Melnikova išskiria tris pagrindinius teiginius, atskleidžiančius Kristevos intertekstualumo sampratą (*ibid.*, 33):

1. Intertekstas – citatų sankirtos erdvė (ne baigtinis rinkinys „taškinių citatų“). Bet koks tekstas savaime yra intertekstas.
2. Intertekstas rašomas skaitant svetimus diskursus, tad bet koks žodis (tekstas) yra kitų žodžių (tekstų) susikirtimas, kuriame galime perskaityti dar bent vieną žodį (tekstą).
3. Intertekstinė struktūra, ne egzistuoja, o yra sudaroma kitos struktūros atžvilgiu.

Pagal šią sampratą, „intertekstualumas nagrinėjamas ne kaip literatūros metodas, sąmoningais naudojamas autoriaus, bet kaip savotiškas kolektyvinės sąmonės atskleidimas“ (*ibid.*, 33). Intertekstualumo sąvoka verčia atkreipti dėmesį į teksto autoriaus ir skaitytojo vaidmenis, produkuojant teksto reikšmę. Savo esė „Autoriaus mirtis“ literatūros teoretikas Rolandas Bargas svarstydamas tekstų intertekstualią natūrą siūlo nukreipti žvilgsnį nuo amžinai skaitytojams svarbios autoriaus personos ir jos intencijų prie skaitytojo ir jo vaidmens atskleidžiant ir kuriant teksto reikšmes (1977: 148).

Intertekstualumas, anot Barto, nurodo į skaitytoją, nes kiekvienas teksto skaitymo atvejis suteikia jam naują reikšmių plotmę ir priklauso nuo skaitytojo kultūrinio ir literatūrinio išsilavinimo: „tikroji rašymo vieta yra ne šio sakinio šaltinis, ne jo balsas, o skaitymas” (*ibid.*, 148). Taigi, Bartui tampa svarbu tekste ieškoti ne autoriaus intencijų, o pačiam tekste slypinčių intertekstinių ryšių, kurios egzistuoja, nepaisant to, ar autorius sąmoningai planavo tokio ryšio susidarymą. Toks mąstymas veda link deskriptyvios tekstų analizės, kur apibrėžus kontekstines ribas, kreipiamas dėmesys intertekstiniams tekstų ryšiams ir jų kuriamoms reikšmėms, o ne menamų autoriaus intencijų ieškojimui.

Tačiau intertekstinės reikšmės nėra ir negali būti pastovios, nekintančios, absoliučios – jos kinta su kiekvienu skaitymo aktu, interpretacija priklauso jau ne tik nuo paties teksto, o konteksto. Vis dėlto, tekstas nesklaido ir visiškoje subjektyvumo sferoje. Savo darbe „Teksto malonumas“ Bartas teigia, kad tekstas negali atsiskirti nuo sistemos kurioje jis yra sukurtas – kartu su kitais šios sistemos tekstais jis yra susipynęs, susivyniojęs į „audinį“:

„Tekstas reiškia audinį. Kai anksčiau šis audinys buvo laikomas produktu, baigtiniu šydu, už kurio slypi, daugiau ar mažiau paslėpta, prasmė (tiesa), dabar mes pabrėžiame šiame audinyje generatyvinę idėją, kad tekstas yra kuriamas, suprantamas pastoviam pynimo procese. Pasiklydęs šiame audinyje – šioje tekstūroje – subjektas save išaudžia, kaip voras ištirpstantis savo voratinklio struktūroje“ (Barthes, 1998: 64).

Iš šių minčių galima kelti išvada, kad bet koks tekstas savyje neša neaprepiamą kitų tekstų įtaką, tad bet kokia analizė privalo redukuoti šią neaprepiamumą iki analizuotinių elementų, arba verčiau, „pasirinkti kampą“ – tam tikrą sankirtos erdvę, kur aktualizuojami specifiniai iš teksto audinio „atpinami“ intertekstiniai ryšiai. Vertimo studijų kontekste toks požiūris verčia kreipti dėmesį į šių reikšmių adekvatų perteikimą vertimo tekste ir ieškoti vertėjo pasirinkimų, kurie lemia šių reikšmių kitimą. Intertekstų vertimo problematika išauga verčiant tokį tekstą kaip „Prarastasis rojus“, kuriame yra apstu nuorodų į Bibliinius personažus, įvykius, ir pats kūrinys yra permirkęs šio ankstesnio teksto kalba – tai yra audinys, kurį ne tik skaitytojui, bet ir vertėjui reikia atpinti.

Skirtingi teoretikai skirtingai formuluoja interteksto sąvoką ir jos kategorijas. Skirstydamas visus galimus ryšius tarp tekstų teoretikas G. Genette išskiria net penkias kategorijas. Šiame darbe pagrindė apsiribojama pirma iš šių penkių – intertekstualumo kategorija, kuria nusakomas santykis tarp skirtingų teksto turinio. Savo darbe „Intertekstualumas: teorija ir praktika“ Dr. Melnikova pateikia išverstas Genette'o kategorijas.

- 1) **Intertekstualumas** – ne būtinai eksplicitiniai, bet konkretūs, taškiniai santykiai tarp vieno ir kito teksto Aiškiausias interteksto pavyzdys – tiesioginis citavimas, kuris yra eksplicitinė nuoroda į

kitą tekstą, kuri sintaksiškai išskiriama pasitelkiant kabutes. Be citatų, intertekstai gali apsireikšti kaip neįtrauktos į kabutes citatos, aliuzijos, užmuominos ir kt.

- 2) **Metatekstualumas** – ryšys tarp komentaro ir teksto, kuris yra komentuojamas. Metatekstas gali apsireikšti kaip „svetimas“ ar kaip paties autoriaus komentaras, kritinė nuoroda į kitą tekstą.
- 3) **Paratekstualumas** – teksto santykis su jo paties dalimis. Šis ryšys apibrėžia teksto sąveiką su marginaliniais fragmentais (paratekstais): antraštėmis, titrais, subtitrais, pratarmėmis, skirsnių pavadinimais, epigrafais, ir t. t.
- 4) **Architektstualumas** – ryšiai, leidžiantys tekstą priskirti skirtingiems diskurso tipams. Tai žanrų ryšys, arba teksto ryšys su kitu tam tikro žanro tekstu. Architektstualumo klausimas iškyla šalia teksto žanro problematikos, kai tekste vyksta tam tikro žanro struktūrų transformacijos, susiduria skirtingi diskurso tipai.
- 5) **Hipertekstualumas** – ryšys, siejantis tekstą (**hipertekstą**) su anksčiau sukurtu tekstu (**hipotekstu**), kuriuo remiantis hipertekstas yra sukuriamas kaip hipoteksto transformacija, perpasakojimas, „tęsimas“.

(Melnikova, 2003: 55-56)

Šiame darbe aptariamas „Prarastojo rojus“ architektstualumas – poemos ryšys su epinės poezijos žanru, apžvelgiamas Biblijos kaip poemos hipoteksto santykis, tačiau tyrime koncentruojamasi į intertekstinių reikšmių perteikimą vertime ir pagrinde apsiribojama pirma Genette'o – intertekstualumo – kategorija: taškiniais santykiais tarp poemos ir Biblijos turinio. Siekiama rasti kompromisą tarp intertekstualių ryšių kaip „vertimo faktų“ (kuriuos vertėjas gali atpažinti ir atitinkamai perteikti) ir intertekstų kaip naujai išmezgamo teksto audinio elementų, su kiekvienu skaitymu kuriančių naują teksto prasmę. Tad tyrime pasitelkiami jau praeityje poemos tyrėjų atrastos konkrečios sąsajos tarp poemos ir Biblijos eilučių, tačiau šios sąsajos yra naujai interpretuojamos ir įvertinamos jų kitimas vertime. Kadangi tyrimo objektas – poema, kurioje ne tik perpasakojami Biblijos naratyvai, bet ir sintezuojama biblinė kalba, šiame darbe skiriamas ypatingas dėmesys teksto audinyje „užslėptiems“ intertekstams – poemos eilučių ryšiams su konkrečiomis Biblijos eilutėmis, kurie nepasireiškia tik per atviras citatų, tikrinių žodžių nuorodas. Siekiama parodyti, kad „atpynus teksto audinį“, šie teksto kalboje susikuriantys intertekstiniai ryšiai nemažiau formuoja poemos eilučių prasmes, nei tiesioginės nuorodos į Bibliją per personažų vardus, vietovardžius, ar citatas.

2.2 „PRARASTASIS ROJUS“ IR BIBLIJA

1993 m. „Prarastojo rojaus“ leidimo redaktorius iškėlė mintį, kad idealus (ir visiškai fantastinis) poemos redaktorius puikiai išmanytų bent dešimt kalbų, astronomiją, teologiją, botaniką, antikinę istoriją, Renesanso literatūrą, antikinę literatūrą, Aristotelio logiką, muzikos konvencijas, Anglijos pilietinių karų istoriją, Miltono polemikos traktatus, ir t. t. (Stallard, 2011: vii). Nepaisant to, tyrėjai sutaria, kad Biblija yra esminis „Prarastojo rojaus“ intertekstas. Nors poemoje apstu aliuzijų į įvairius antikos mitus, klasikinius epus, XVII a. religinius ir politinius traktatus, Biblija yra vienintelis šaltinis, kuris yra Miltono laikomas tikru autoritetu. (*ibid.*, viii). Poemos intertekstinis ryšys pasireiškia ne tik per poemos naratyvo sąsają su Biblija – Pradžios knygos pasakojimu apie pasaulio sukūrimą, žalčio gundymą, žmogaus nuopuolį ir išvaymą iš rojaus. Poemos tyrėjai pastebi giluminę biblinės kalbos įtaką poemos tekstui – „Miltonas daugiau nieko nenorėjo, kaip tik kuo daugiau nugvelbti iš Biblijos“ (*ibid.*, viii) Taigi, galima teigti, kad Biblija – poemos hipotekstas: Miltonas perkuria, tęsia arba bent plečia pasakojimą apie Biblijoje aprašomą pasaulio sukūrimą, žmogaus nuopuolį, išvaymą iš rojaus, ir t. t. Tai nereiškia, kad Miltonas paprastai kopijuoja biblinį turinį: poetas siekė sukurti krikščionišką viziją įkūnijantį kūrinį anglų skaitytojams (*ibid.*, viii) Šis siekis paaiškina ir „Prarastojo rojaus“ gausybę aliuzijų į anglišką Biblijos leidimus, nors pats Miltonas buvo kritiškas Biblijos vertimų atžvilgiu – jie negalėjo tobulai perteikti originalaus Dievo žodžio (*ibid.*, xi). Mokėdamas lotynų, graikų, hebrajų kalbas, Miltonas išmanė Senąjį ir Naująjį Testamentą originaliomis – hebrajų ir graikų – kalbomis, bei jų vertimus į lotynų kalbą. Vis dėlto, Miltonas savo gyvenime palaikė Biblijos vertimą į anglų kalbą. Tie, kurie norėjo save laikyti Biblijos mokytojais, turėjo ją skaityti originalia kalba, tačiau, anot jo, žmogus, skaitęs anglišką vertimą, galėjo būti laikomas išsilavinusiu tik savo kalbos kultūros ribose (*ibid.*, xi). Taigi, savo anglų kalbos epe Miltonas pagrįdė remiasi angliškų Biblijos vertimų turiniu. Nors poemoje nėra atvirų Biblijos citatų, Miltonas sintezuoja įvairių angliškų Biblijos leidimų kalbą. Teigiama, kad, ypač link gyvenimo galo, savo kūryboje Miltonas pagrįdė rėmėsi 1612 m. Karaliaus Jokūbo versija (*Authorized King James Version*), tačiau „Prarastajame rojuje“ atrandami ryšiai ir su 1539 m. Didžiosios Biblijos, 1560 m. Ženevos, 1610 m. *Douay Reims* variantais – poemos tyrėjai sutaria, kad poetas sintezuoja pagrįdė šių angliškų Biblijos vertimų kalbą nors poemoje galima atrasti ir ryšių su lotyniškais vertimais, bei originaliais Senojo ir Naujojo Testamento variantais (*ibid.*, xxix).

Nors Biblijos vertimų, su kuriais poemoje atrandami intertekstiniai ryšiai, variacija yra gausi, ne ką menkesnis yra skirtingų intertekstualumo ryšių su Biblija apraiškų pasirinkimas. Poemoje pasireiškia itin daug nuorodų į pirmąjį Senojo Testamento ir paskutinį Naujojo Testamento skyrius (Pradžios ir

Apraiškos knygos), atitinkamai poetui kuriant savo pasakojimą apie pasaulio sukūrimą, žmogaus nuopuolį ir po šio nuopuolio žmonijos laukiančią apokalipsę, Mesijaus grįžimą. Tačiau poemos eigoje pasitelkiami įvairūs ir iš daugelio kitų Biblijos knygų. Tam tikrų aliuzijų kartotė poemoje tampa tam tikro leitmotyvo išraiška. Tarp tokių leitmotyvų: Miltono naudojamas šviesos kaip Dievo ar gėrio idėja, nuorodos į moters silpnybę, pragaro kaip vidinės būklės, sąmonės sąstato idėją (Bryce, 1940: vi). Neskaitant eksPLICITINIŲ nuorodų į Bibliją per vardus, pavadinimus, atrandama sunkiai aprėpiama gausa skirtingų intertekstų tipų su Biblija. Tarp šių:

- Frazės, nurodančios į konkrečią Biblijos eilutę;
- Frazės, kuriančios ryšį su daugiau nei viena eilute;
- *Passim* (liet. – išsibarsčiusios) aliuzijos – frazės, kurioje išreiškiamas biblinis motyvas, kuris Senajame, Naujajame, ar abiejuose Testamentuose atsikartoja daug kartų – yra „išbarstytos“;
- Biblinės istorijos kondensavimas, išreiškimas keliais ar net vienu žodžiu;
- Biblinio įvairdžio, esančio specifinėje Biblijos eilutėje, išplėtimas;
- „Virtualios citatos“ – Biblijos ištraukų imitacija. Tai yra poemos ištraukos, imituojančios tam tikras Biblijos eilutes, pasitelkiančios konkretų Biblijos eilutėse esantį žodį ar žodžius, tačiau yra išvengiama atviro citavimo.

(*ibid.*, iii-v)

Taigi, yra pakankamai platus pasirinkimas skirtingų intertekstinių nuorodų į Bibliją tipų, kurios taip pat gali nurodyti į skirtingus Biblijos vertimo variantus, kadangi Miltono jie yra kartu „įtausti“ į jo biblinę kalbą. Kadangi poemoje autorius nenaudoja atvirų citatų į konkrečius angliškus Biblijos vertimus, o sintezuoja jų kalbą, tyrime pasirinkta nebandyti redukuoti biblinių intertekstinių vienetų gausos į kategorijas ir nustatyti jų vertimo strategijas, o verčiau aptarti poemos literatūrinės reikšmės ir konkrečiose eilutėse intertekstinių ryšių kuriamas reikšmių galimybes, ir kaip šios reikšmės perteikiamos vertime.

2.3 MANIPULIACIJOS MOKYKLA

Šiame darbe tyrimas grindžiamas aprašomosios vertimo analizės schema, kuris yra sukurta Manipuliacijos mokyklai priklausančių mokslininkų, José Lamberto ir Hendriko Van Gorpo. Manipuliacijos mokykla – taip vadinama literatūros vertimo teoretikų ir tyrėjų grupė, kurių straipsnių rinktinė pakartotinai išleista 2014 m. knygoje „Manipuliacija literatūra: literatūrinio vertimo studijos“ (angl. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*), pirmą kartą išleista 1985 m. Anot redaktoriaus Theo Hermanso (2014: 10), ši grupė – tai ne mokykla, bet geografiškai išsibarstęs sambūris individų, turinčių bendrą požiūrį į pamatines vertimo teorijos prielaidas. Juos vienija įsitikinimai, kad literatūra yra sudėtinga ir dinamiška sistema; kad vertimo studijoms reikalinga pastovi sąveika tarp teorinių modelių ir konkrečių vertėjo praktikos atvejų tyrimų; kad literatūrinio vertimo tyrinėjimai reikalauja aprašomojo pobūdžio, į vertimą orientuotų, sisteminių analizės metodų; bei siekia atkreipti dėmesį į vertimus formuojančius kultūrinius suvaržymus ir socialines normas, lemiančias vertimų sklaidą ir recepciją tam tikroje literatūrinėje sistemoje (*ibid.*, 10). Taigi, manipuliacijos mokyklos požiūris į literatūros ir vertimų tyrinėjimą apima ne vien pačių tekstų, bet ir tekstus veikiančių socialinių ir kultūrinių veiksnių nagrinėjimą, o literatūros vertimų diskurse teoriniu pagrindu pasitelkiama literatūros polisistemų teorija (*ibid.*, 11).

Polisistemų teorija pirmą kartą pristatyta mokslininko Itamaro Even-Zoharo 1978 m. išleistame straipsnyje „Polisistemų studijos“. Šiame straipsnyje Even-Zoharas argumentuoja už žvilgsnį į literatūrą ne kaip izoliuotą objektą, bet kaip į sistemą, kurią veikia skirtingos institucijos, kultūros normos, žanrų konvencijos (Even-Zohar, 1990: 2). Even-Zoharas teigia, kad vertimo literatūra išlieka centrine literatūros polisistemos dalimi, kuri aktyviai veikia ir formuoja pačią polisistemą, kadangi vertimo literatūra atneša kalbos ir literatūros repertuaro inovacijas, tačiau priklausomai nuo kalbos, šalies, vertimo literatūros vaidmuo polisistemoje gali būti didesnis ar mažesnis (*ibid.*, 46). Manipuliacijos tyrėjų požiūriu, vertingas literatūros vertimo tyrinėjimas turi kreipti dėmesį į literatūros sistemoje vyraujančias įtampas (Herman, 2014: 11). Pats mokyklos pavadinimas savaime nusako tyrėjų požiūrį į vertimą kaip į tam tikrą literatūros manipuliaciją. Hermano (*ibid.*, 11) nuomone, iš vertimo (tikslu) kultūros požiūrio taško, bet koks vertimas implikuoja tam tikrą originalaus teksto manipuliaciją, kadangi autentiškas tekstas į tikslinės kultūros sferą visada perkeliamas su specifiniais siekiais. Vis dėlto, nors žodis manipuliacija suponuoja kiek neigiamą literatūros vertimo konotaciją, patys tyrėjai kaip tik krypta nuo originalaus teksto viršenybės idėjos ir pasisako prieš preskriptyvių teorijų varžomus tyrimo metodus su išankstinėmis nuostatomis apie vertimą ir koks jis turėtų būti (*ibid.*, 12). Tyrėjai palaiko sistemingą

vertimo tyrinėjimą, kuriuo siekiama analizuoti vertimą kaip aprašomą faktą ir atrasti priežastis įvairiems vertėjo pasirinkimams (*ibid.*, 12). Taigi, manipuliacijos terminas verčiau atkreipia dėmesį į neišvengiamus žingsnius literatūros kūrinio reprodukovimo tam tikros kalbos, kultūros, laikmečio sferoje procesą, kuris kiekvieną kartą yra skirtingas. Autorių nuomone, tradicinis požiūris į vertimą kaip antraeilę originalaus teksto versiją ar kopiją lydi prie ribotų teorinių modelių kūrimo, kurie orientuojasi pirmiausia į šaltinį, o vertimo analize tampa vertimo „klaidų“ ieškojimas, neatitikimo su šaltiniu apžvalga (*ibid.*, 8), ką iš dalies iliustruoja Dr. Terleckienės straipsnis. Taigi, preskriptyvūs modeliai nepasitarnauja vertėjams, kadangi jie išsamiai neapėria esminės vertėjų praktikos problemos – individualaus vertimo atvejo ypatumų, kurie keičiasi, atsižvelgiant į kūrinį, vertimo kalbą, šios kalbos literatūros sistemą ir jos normas, kurių neįmanoma išsamiai apėpti į šaltinį orientuotais modeliais (*ibid.*, 10). Gideonas Toury, žymus vertimo studijų teoretikas ir vienas iš knygos straipsnių autorių, teigia, kad nėra empirinio mokslo, galinčio pretenduoti į išsamumą ir autonomiją, kuriame nevyrauja išvystyta aprašomoji šaka (Toury, 2014: 16). Abipusis ryšys tarp teorinės ir aprašomosios tos pačios disciplinos šakų leidžia progresuoti ir kurti tobulesnius aprašomuosius tyrimus bei gerinti supratimą apie specifinio mokslo tiriamą „tikrovę“ (*ibid.*, 16). Toury teigia, kad tikrovė kaip objektas egzistuoja ir vertimo studijų moksle, o jos faktai – tekstai, bei tarp šių tekstų egzistuojantys intertekstiniai ryšiai ir tekstus veikiančios elgesio normos (*ibid.*, 16).

Manipuliacijos mokyklos tyrėjai pasižymi noru taikyti platesnius vertimo tyrimų modelius, kuriuose būtų atsižvelgiama į įvairius ryšius tarp šaltinio teksto ir jo kalbos literatūros sistemoje esančių tekstų, tarp šaltinio ir vertimo literatūros sistemų, tarp vertimo teksto ir vertimo literatūros sistemų bei tikslinės auditorijos. Tad manipuliacijos tyrimams tampa nemažiau svarbi vertimo recepcija, kadangi, galų gale, vertimo pasisekimas ar nepasisekimas yra neatsiejamas nuo tikslinės auditorijos reakcijos. Manipuliacijos mokyklos judėjimas šiuo atveju kuria sąsajas su XX a. literatūros teorijų progresui, kada šalia uždaro teksto analizės (pavyzdžiui, formalizmo) teorijų atsiranda skaitymo recepcijos teorijos, tyrinėjančios skaitytojo vaidmenį kuriant teksto reikšmę, intertekstualumo teorijos, analizuojančios tekstų tarpusavio santykį ir šio santykio vaidmenį kuriant teksto reikšmes. Kaip šių teorijų atsiradimas duoda impulsą literatūrologams fiksuoti ne tik individualaus teksto žodžius kaip esminius reikšmės formantus, taip ir literatūros vertimo tyrėjai, kreipdami dėmesį į šias literatūros teorijų inovacijas, tirdami vertimus nebegali apsiriboti vien paprastu šaltinio ir vertimo tekstų lyginimu: tampa svarbu analizuoti šaltinio teksto ryšius su kitais tos kultūros tekstais bei jos auditorija, kaip šių ryšių reikšmės perteikiamos vertimo tekste, koks vertimo santykis su kitais vertimo kultūros tekstais ir auditorija, ir t. t. Manipuliacijos mokyklos žvilgsnis iš tam tikros pozicijos bando apimti visus šiuos galimus literatūros

vertimo niuansus – manipuliacijos, kuri įeina ne tik į literatūros reikšmių, bet ir į vertimo reikšmių formavimą: „vertimo aprašymas, kaip suprantu, iš principo laikys reikšmingais visus santykius tarp teksto ir su jo kūrimu susijusių procesų“ (Broeck, 2014: 59). Tačiau, bet kokių atveju, vertimo tyrimas turi pasitelkti kiek siauresnį žvilgsnį, nes visų šių niuansų išsamiai viename darbe apimti neįmanoma. Tarp manipuliacijos mokyklos tyrėjų darbų galima atrasti straipsnius, kuriuose pateikiami svarstymai apie pamatinę vertimo teoriją, žanrų vertimo strategijas; atliekamos lyginamosios, tam tikrų laikotarpių, žanrų vertimo tendencijų bei konkrečių pavyzdžių, analizės, sociologiniai vertimo recepcijos tyrimai; bei siūlomi vertimų tyrimams analizės modeliai. Kaip tik šiam darbui pasitelkiamas vienas iš šių modelių, aprašytas Manipuliacijos mokyklos atstovų, José Lamberto ir Hendriko van Gorpo. Pažymėdami vertimo studijose aprašomųjų tyrimų augančią paklausą, bei pastebėdami tyrimams reikalingų modelių stoką, sociosemiotikos mokslininkai José Lambertas ir Hendrikas van Gorpas knygoje pristato savo sukurtą vertimo analizės schemą, kuri aprašoma jų straipsnyje „Apie vertimų analizę“ (*On Describing Translation*). Mokslininkai savo schemą grindžia Even-Zoharo ir Gideono Toury teorijomis, ir ją aprašo siekdami padėti vertimo studijų tyrėjams tirti literatūros vertimus, atsiribojus nuo giluminių tradicinių idėjų apie vertimą, nuo kokybės ar tikslumo vertinimo (ar vertimas geras ar blogas?) (Lambert ir Van Gorp, 2014: 45). Ši aprašomojo pobūdžio schema leidžia nuodugniai nagrinėti teksto ir vertimo istorinį kontekstą, vertimo procesą, įvairius teksto lygmenis – nuo bendrų bruožų iki konkretybių, – apžvelgti vertimo santykį su kitais tekstais iš skirtingų literatūros sistemų, bei atsižvelgti net į sociologinius vertimo aspektus (vertimo sklaidą, recepciją, kritiką), kurie leidžia kontekstualizuoti vertėjo pasirinkimus (*ibid.*, 45). Mokslininkai pabrėžia, kad jų schema yra hipotetinė ir jos išsamumas kaip įrankis turi pasitarnauti specifiniams vertimo tyrimo atvejams, kuriuose neišvengiamai bus netolygiai kreipiamas dėmesys kiekvienai schemos daliai, o pats tyrimas, tikėtina, neišliks visiškai nešališkas dėl tyrėjo išankstinių nuostatų apie vertimą (*ibid.*, 45).

2.4 LAMBERTO IR VAN GORPO SCHEMA

Lamberto ir Van Gorpo sintetinė vertimo aprašymo schema:

1. Preliminari informacija:

Autorius, pavadinimas, titulinis puslapis, metatekstai (išnašos, įžanga, ir t. t.), bendra vertimo strategija (pilnas/nepilnas vertimas).

2. Makrolygmuo:

Teksto skirstymas (skyriai, scenos, strofos), skirsnių pavadinimai, vidinė naratyvo struktūra, poetinė struktūra, autoriaus komentarai.

3. Mikrolygmuo:

Leksika, gramatinės struktūros, literatūrinės formos ypatumai, stiliaus ypatumai, kalbos lygmenys (dialektai, archaizmai, žargonai ir t.t.).

4. Sisteminis kontekstas:

Mikrolygmenų ir makrolygmenų santykis, intertekstiniai ryšiai (su kitais vertimais), tarpsteminiai ryšiai (žanrų formos, kultūrinės normos ir t.t.)

(Lambert and Van Gorp, 2014: 52–53).

Pagal šį modelį formuojama prieiga prie Johno Miltono „Prarastojo rojus“ vertimo analizės. Kaip galima pastebėti, ši schema suskirsto vertimo analizę į keturias skiltis, kurios išskiria įvairius šaltinio ir vertimo teksto aspektus. Tačiau, kaip teigia autoriai, tai yra hipotetinė schema, ir šios skiltys šiame darbe nenaudojamos fragmentiškai. Perskaičius šią schemą, gali kilti mintis, kad tyrimo procesas turi būti kategoriškai suskirstytas į keturis žingsnius, tačiau pažvelgus į šias skiltis, schema atskleidžia įvairius aprašytinus vertimo lygmenis. O glaudus santykis tarp makrolygmens, mikrolygmens, sisteminio konteksto verčia susijusius elementus aptarti kartu ir nuosekliai. Tad šiame darbe modelis pasitelkiamas kaip aprašomosios vertimo analizės vairalazdė, kuri leidžia progresuoti nuo kontekstinės šaltinio ir vertimo informacijos prie bendrų šaltinio literatūros kūrinio aspektų (žanras, naratyvas, struktūra) ir iki konkrečių vertimo atvejų, kurie šiame darbe susiję su poemos bibliiniais intertekstais.

2.5 TYRIMO METODOLOGIJA

Kadangi šiame darbe vadovaujamosi Lamberto ir Van Gorpo sintetinė schema, tyrimas vyksta aprašomuoju būdu keliaujant nuo preliminarios informacijos, prie makro-, mikro- lygmenų ir sisteminio konteksto analizės. Apžvelgiama, kaip nuo vertimo ištraukų pasirinkimo keičiasi poemos naratyvas – kadangi vertimas nėra pilnas, tad kai kurios istorijos dalys natūraliai išnyksta. Galiausiai keliaujama prie pagrindinės tyrimo dalies – lyginamosios analizės, kurioje išrenkami pavyzdžiai, kuriuose atrandami konkretūs intertekstiniai ryšiai su Biblija, ir jie yra lyginami su lietuvišku vertimu, angliškos Biblijos vertimu, ir lietuvišku Biblijos vertimu. Intertekstai suvokiami pagal Genette'o sąvoką (ne būtinai ekspllicitiniai, bet konkretūs, taškiniai santykiai tarp vieno ir kito teksto), bet intertekstualumo analizė vyksta Barto „audimo“ koncepcija įkvėptu principu – teikiamas dėmesys taškiniams, bet ne ekspllicitiniams intertekstams, kuriuos atradus, bandoma „išausti“ teksto prasmę. Atrankos principas – analizės tema (erdvės, veikėjai). Kiekvienoje analizės skiltyje nagrinėjami Biblijos intertekstai, kurie siejasi su konkrečios erdvės ar veikėjo prasmės realizavimu originaliame poemos tekste. Galiausiai lyginamas originalus poemos „audinys“ su vertimo teksto „audiniu“.

Intertekstų atvejai identifikuojami, pasitelkus „Prarastojo rojus“ bibliinių išnašų knygą – *Paradise Lost: A Biblically Annotated Version* (2011 m.). Šioje knygoje redaktorius Matthew Stallardas asimiliuoja įvairių tyrėjų atrastus intertekstus su Biblija. Atrankos kriterijus parankus šiam darbui – redaktorius koncentruojasi į specifines Biblijos eilučių paraleles, „aidą“ poemos eilutėse. Leidinyje išsamiai pateikti visoje poemoje atrandami intertekstiniai ryšiai su įvairiais Biblijos vertimais. Naudoti Biblijos vertimai: 1568 m. Vyskupų Biblija, 1610 m. *Douay Rheims* Biblija, 1560 m. Ženevos Biblija, 1593 m. Didžioji Biblija, graikų Septuaginta, lotynų Vulgata. Šiame veikale pateikiamos išnašos Biblijos vertimų, eilučių, kurių „aidą“, paraleles galima išžvelgti poemos eilutėse (Stallard, 2011: xxxvii). Vietomis paralelės susidaro su dauguma vertimų, vietomis tik su vienu ar keliais iš šių vertimų (dėl leksinių skirtumų su kitais vertimais ryšys nesusikuria). Tačiau Biblijos ištraukoms naudojama Miltono pagrindinis angliško Biblijos vertimo šaltinis – Autorizuota Karaliaus Jokūbo versija (KJV). Nors Stallardo bibliinių išnašų knygoje atrandami ir intertekstai, kurie ne visada susidaro su KJV eilute, su visomis šiame darbe nagrinėjamomis ištraukomis KJV eilutės užmezgą intertekstinį ryšį, tad analizės eigoje yra apsiribojama Biblijos ištraukomis iš KJV Senojo ir Naujojo Testamento variantų. Lietuviškoms Biblijos ištraukoms pasitelkiami Antano Rubšio Senojo Testamento ir Česlovo Kavaliausko Naujojo Testamento vertimai (Šventasis Raštas, LVK (katalikų) leidimas, 1998 m.). „Prarastojo rojus“ pavyzdžiams anglų kalba naudojamas L. Pažūsio naudotas leidinys – *John Milton*,

The Complete English Poems (1992). Lietuvių ir anglų kalbos „Prarastojo rojus“ ir Biblijos pavyzdžiai atskiriami A/B ir C/D žymėjimais. A – *Paradise Lost* (PL), B – „Prarastasis Rojus“ (PR), C – KJV Senasis ir Naujasis Testamentai (OT/NT), D – Rubšio/Kavaliausko Senasis ir Naujasis Testamentai (ST/NjT). Visi analizės lentelėse pateikiami Biblijos ištraukų pavyzdžiai išsirinkti remiantis Stallardo knygoje esančiais komentarais ir išnašomis.

Kadangi šiame darbe poemos ištraukos ir jų intertekstiniai ryšiai su Biblija neskirstomi į kategorijas, subjektyvumo elementas yra aukštas, tačiau siekiama išlaikyti objektyvų žvilgsnį nuosekliai ištiriant pasirinktus poemos aspektus ir jų supratimui svarbias poemos vietas, kuriančias intertekstualų ryšį su specifinėmis Biblijos eilutėmis. Atitinkamai, interpretuojamos intertekstualaus ryšio kuriamos reikšmės, palyginamos anglų ir lietuvių kalbos Biblijos vertimų eilutės. Lamberto ir Van Gorpo schema šiame tyrime yra paranki, kadangi ji leidžia sintezuoti įvairių vertimo lygmenų informaciją, kontekstualizuoti vertimo pavyzdžius ir vertėjo pasirinkimus. Kadangi tyrimas nėra preskriptyvus ir jame nesiekama rasti vertimo „klaidų“, išsami aprašomoji schema padeda aprėpti įvairius vertimo niuansus ir geriau suprasti vertėjo pasirinkimus – formuoti aprašomosios vertimo analizės „audinį“.

2.6 „PRARASTOJO ROJAUS“ ŽANRO YPATYBĖS

Miltonas, siekdamas literatūrinio tikslo – parodyti Dievo kelius žmonėms – pasinaudoja epinės poemos žanru. Sekdamas klasikinių epų tradicija, Miltonas laikosi žanro konvencijų, kurių rėmuose jis XVII a. anglų skaitytojui kuria epinę krikščioniškąją viziją. Viena iš poemos epinių savybių – kosminio masto aplinka (Neamah et al., 2024:85). Pasakojimo tikrovėje egzistuoja Dievo sukurtas žmogaus pasaulis – Žemė – tačiau naratyvas aprėpia net keturias mitines sferas: dangų, pragarą, Chaosą, ir Kosmosą. Poemoje žodis „Kosmosas“ nenaudojamas, tačiau kritikai jį pasitelkia įvardydami sferą, kurią Miltonas aprašo skirtingais žodžiais (angl. – *universe, world, earth*, liet. – visata, pasaulis, Žemė) (Itzės, 2012: 34). Tekste figūruoja mitinis pasaulis ir būtybės – angelai, demonai, mitinė aplinka. Žmogaus pasaulis – tik viena dalis Miltono epinio masto erdvės. Pasakojimo vingius kuruoja antgamtinės jėgos – krikščioniškasis visagalis Dievas ir prieš Dievą maištaujantis Šėtonas, kurių konfliktas tiesiogiai formuoja poemos tikrovę ir keičia žmonių lemtį. Vieninteliai poemoje ryškiai figūruojantys žmonės – Adomas ir Ieva – yra Biblijos veikėjai, turintys mitinį statusą. Miltonas rašo epiniu stiliumi: eilutės pateikiamos nerimuoto penkiapėdžio jambo ritmu, taip pat pasižymi aukštu registru, pakylėtu tonu, sudėtinga stilistika – tekstas kupinas metaforų, epinei poezijai būdingų net kelių sakinių ilgumo palyginimų (angl. *epic similes*) o veikėjų monologai gali tęstis daugiau nei vieną puslapį (Neamah et al., 2024: 84). Pasakojimą poetas pradeda „invokacija“ (lot. *invocatio*) – kreipimusi į mūžą, kuris yra būdingas graikų epuose: poetas tradiciškai kreipiasi į vieną iš devynių graikų mitologijos mūžų. Tačiau mūzos vaidmuo parodo, kaip Miltonas pasitelkia klasikinių epų konvencijas kaip instrumentą formuoti epinę krikščionišką viziją. VII-os poemos knygos pradžioje mūza įvardijama Uranijos – astronomijos ir astrologijos mūzos – vardu. Tačiau tai nėra pati Uranija: pasakotojas pats pažymi, kad kreipiasi ne į vieną iš devynių graikų mūžų, o į vardo reikšmę (angl. *The meaning, not the name, I call*. PL, VII: 5), ir pabrėžia jo mūzos šventą, dangišką – krikščionišką – kilmę (angl. *Nor on the top of old Olympus dwell'st; but heav'nly-born* (PL, VII:7)). Reikia pastebėti, kad Pažūsio VII-os knygos vertimas prasideda nuo 125-os eilutės, tad šio kreipimosi į Uraniją lietuviškame tekste nėra. Vertime Uranija įvardinama paaiškinime apie mūžą pirmos knygos pabaigoje, tačiau mūzos kaip krikščioniškos dvasios (Šventosios Dvasios) įkūnijimo akcentas be VII-os knygos pradžios galimai išnyksta.

Miltonas formuodamas žmogaus nuopuolio pasakojimą neatsisako ir epinių kovų: epinės poemos pasižymi milžiniško masto konfliktais, mūšiais, kurių pasekmės neatsiejamoms nuo pagrindinio epo naratyvo (*ibid.*, 84). Šiuose konfliktuose dalyvaujančios jėgos dažnai turi ir perkeltinę, simbolinę reikšmę. „Prarastajame rojuje“ šios jėgos – gėris ir blogis, kurias įkūnija Dangaus ir Šėtono kariaunos.

Šių kariaunų mūšis – Šėtono maištas prieš Dievą – laikomas poemos centriniu konfliktu, kurio pasekmė – Šėtono pasikėsinimas į Dievo kūrinį, žmogų. Dar vienas problematiškas Miltono epo aspektas – herojaus vaidmuo. Klasikiniai epai tradiciškai turi protagonistą, kurio kelionės, konfliktai tampa pagrindiniu naratyvą formuojančiu elementu (*ibid.*, 83). Antikinių epų herojai – kelionių ir konfliktų centre dalyvaujantis narsūs karžygiai (*ibid.*, 83). Daugelis anglų romantikų poetų laiko Šėtoną poemos herojumi (Kuzmanović, 2016: 189).. „Prarastajame rojuje“ Šėtonas pasižymi tragiško herojaus savybėmis, kuris laisva valia nusprendžia maištauti prieš absoliutų valdovą, Dievą, ir už tai sumoka amžina pragaro bausme. Šėtonas yra ir gabus, charizmatiškas vadas, kuris savo oratorija suburia demonus toliau kariauti prieš Dievą (*ibid.*, 189). Atsvara Šėtonui – Dievo Sūnus, kuris irgi pasižymi didaus karžygio jėga, tačiau jis yra linkęs rodyti gailestingumą ir net pasiaukoti, norėdamas išgelbėti žmogų nuo jo lemties. Poemos herojus gali būti ir Adomas, kuris įkūnija krikščioniško žmogaus idealą: jis pasižymi protu, pamaldumu, nuolankumu, paklusnumu, smalsumu, ištikimybe (*ibid.*, 198). Galiausiai, pats pasakotojas įvardija poemos pagrindinę temą – žmogaus, Adomo ir Ievos, o ne Šėtono, nusidėjimą: „Apie žmogaus nepaklusimą pirmą/ Ir vaisių uždraustą, kurio ragavus/ Pasaulį radosi mirtis ir vargas“ (PR, I:1-3).

Kaip dera epui, Miltonas į tekstą įaudžia savo laikmečio kultūros reprezentaciją (Neamah et al., 2024: 84): poemoje atsispindi XVII a. Anglijos religinis ir politinis kontekstas, to laikmečio teologinės ir filosofinės diskusijos, argumentai – gėrio ir blogio kilmės, laisvos valios, valdžios klausimai, ir t. t. Tekste galima išvelgti Renesanso intelektualinių srovių tendencijas: autorius atsigręžia į Antiką, naudojami aliuzijomis į graikų ir lotynų epų vaizdinius, veikėjus (*ibid.*, 84). Epuose pasireiškia ir didaktinio pobūdžio pasakojimas, tekste atsikleidžiantis paties poeto poziciją filosofinių, religinių, socialinių klausimų nuožiūra (*ibid.*, 84). Miltono pasakotojas invokacijoje atvirai įvardija savo motyvus: „Kad iš šio didžio veikalo aukštybės/ Galėčiau liudyt Apvaizdą/ Ir Dievo apsakyti kelius žmonėms“ (PR, I: 24-26). Poemos ryšys su klasika artimas ne tik dėl žanro, bet ir aliuzijų į Virgilijaus, Homero, Dantės epų veikėjus, vaizdinius. Vis dėlto, aliuzijos į epines figūras, istorinius asmenis ir istorines vietas nėra pagrindiniai poemos intertekstiniai instrumentai, padedantys „argumentuoti“ Dievo kelius žmonėms. Veikia, epinė struktūra ir aliuzijos į kitus klasikinius autorius padeda išreikšti poetui svarbų biblinį turinį, akcentuojant per analogijas panašumus tarp Biblijos ir kitų klasikinių kūrinių (Stallard: xxvi). Miltono žanro pasirinkimas padeda sintezuoti ir pateikti išsilavinusiai auditorijai pažįstamus klasikinius ir biblinius įvaizdžius – epinė forma ir epinės aliuzijos pasitelkiamos perteikti poetui svarbų biblinį turinį. Galiausiai, pati teksto kalba eilučių lygmeniu „suausta“ iš įvairių Biblijos knygų, tų knygų vertimų ir jų kalbos, tad poemos intertekstualus ryšys su Biblija tampa pats svarbiausias.

3.1 PRELIMINARI INFORMACIJA

Lietuvių kalba „Prarastasis rojus“ išleistas 2022 m Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos. Ant viršelio autoriaus vardas – John Milton – užrašytas originalo kalba (anglų kalba), o viršelio apačioj įvardijamas ir vertėjas – Lionginas Pažūsis. Tituliniame puslapyje skaitytojas supažindinamas su kūrinio žanru (epinė poema), bei yra įvardijama, kad tai nėra pilnas vertimas, o rinktinių ištraukų tekstas. Vertimo knygoje pateikiamos ištraukos iš visų dvylikos poemos knygų. Versta pasitelkus 1674 m. „Prarastojo rojus“ originalo variantą, randamą leidinyje *John Milton, The Complete English Poems* (1992). Knygoje šalia vertimo teksto naudotos paveikslų apie „Prarastąjį rojų“ iliustracijos. Vertimo knyga prasideda Pažūsisio parengtu įvadiniu žodžiu „Džonas Miltonas ir jo epinė poema „Prarastasis rojus““, kuriame vertėjas aptaria Johno Miltono gyvenimą, poemą ir jos subtilybes, aptaria vertimo sprendimus. Prieš kiekvieną skyrių pateikiamas originale esančių pasakojimo santraukų vertimas, o kiekvienos knygos pabaigoje (išskyrus 8, 9 ir 11) yra paaiškinimų sąrašas, kuriame aiškinami rinktiniai žodžiai arba frazės iš santraukų ir poemos teksto. Pasakojimo santraukose šie aiškintini vienetai yra pastebimai pažymėti (pvz.: Pandemoniumas*), o poemos tekste aiškinami vienetai nėra žymimi, tad vertimo paaiškinimai vertimo tekste neužima poemos teksto vietos. Vertime poema neadaptuota – išlieka dvylikos knygų skirstymas, nerimuoto penkiapėdžio jambo eilėdara, eilučių seka atitinka autentiško teksto seką. Nors ir poemoje nėra pastovaus rimo, vertimo tekste įdėtos didelės pastangos išlaikyti poemos prozodiją, ypač aliteracinius ir asonansinius sąskambius.

3.2 „PRARASTOJO ROJAUS“ PASAKOJIMO SANTRAUKA

Kadangi vertimas nėra pilnas, verta glaustai apžvelgti, koks „Prarastojų rojus“ pasakojimas rutuliojimas poemos vertime. Santrauka sukurta remiantis tyrėjų naratyvo aprašymu (Neamah et al., 2024: 87).

Poema prasideda nuo pasakotojo įžangos, kurioje jis pristato poemos pagrindinę temą – Adomo ir Ievos nuodėmę ir išvaymą iš rojus. Siekdamas įkvėpimo, pasakotojas kreipiasi į mūžą pagalbos atpasakoti didį naratyvą ir atskleisti Dievo nustatytą žmonijos lemtį. Po įžangos pasakojimas prasideda nuo kritusio Šėtono ir jo bendrininkų angelų būklės aprašymo, jiems esant prirakintiems liepsnojančioje vietoje.

Netrukus išsilaisvinę, kritusieji angelai pastato Pandemoniumą – Šėtono rūmus – kuriame jie susitelkia susirinkimui. Pandemoniumo viduje, angelai virtę demonais, diskutuoja, ar pradėti dar vieną karą prieš Dievą. Pasitarimą laimi Belzebubo pakartota Šėtono idėja sužinoti, ar pranašystė apie kitą Dievo sukurtą pasaulį ir būtybes tikra. Šėtonas įgyja pagarbą kaip vadas, pasiruošęs vienas keliauti į žygį. Prie vartų iš pragaro jį pasitinka jo atžalos – Nuodėmė ir Mirtis. Joms galiausiai atvėrus vartus, Šėtonas skinasi kelią pro Chaosą – pragarmę tarp dangaus ir pragaro – link naujo pasaulio.

Tuo metu, Dievas danguje sušaukia angelų susirinkimą, pranešdamas apie Šėtono kėslus, pranašaudamas apie žmogaus būsimą sugundymą ir nusidėjimą. Dievo Sūnus laisva valia pasisiūlo būti žmogaus atpirkėju. Šėtonas nukeliauja pas saulės valdytoją arkangelą Urielį, ir apsimesdamas žemesniu angelu sužino, kaip nukeliauti į Žemę. Atsidūręs Žemėje, Šėtonas išvysta Edeną ir yra sužavėtas jo grožio, tačiau blogis jo viduje nugali ir įgijęs kormorano pavidalą jis įsibrauna į rojų ir užlipa ant gyvybės medžio. Urielis įspėja rojus vartus saugantį angelą Gabrielių apie sutiktą piktą dvasią, apsimitusią angelu.

Rojus sode aprašomi gyvenantys Adomas ir Ieva, kurie laikosi Dievo įsakymo nevalgyti pažinimo medžio vaisių. Naktį, Gabrieliaus paskirti sargai aptinka Šėtoną rupūžės pavidalu šnabždantį Ievai į ausį. Šėtonas priešinasi angelams, tačiau pastebėjęs Dievo ženklą, išlekia iš rojus. Ieva atsibunda ir prisimena sapną, kuriame angelas bando ją įtikinti paragauti uždraustąjį vaisių. Dievas siunčia angelą Rafaelį įspėti Adomą ir Ievą.

Rafaelis Adomai ir Ievai papasakoja apie Šėtono pavydą ir dėl jo kilusį angelų maištą prieš Dievą. Rafaelis pasakoja apie dangišką kovą tarp Šėtono kariaunos ir Mykolo bei Gabrieliaus lydimų ištikimų angelų. Galiausiai Dievo sūnus atvykęs ir galutinai nugalėjęs Šėtono legionus, kurie nubloškiami į pragarą. Rafaelis primena Adomui jo laisvą valią ir įspėja apie priešą. Adomas paprašo Rafaelio

papasakoti apie pasaulio sukūrimą ir šis aprašo, kaip Dievas nusiuntęs savo Sūnų į Chaosą, kuris su angelų palyda per šešias dienas atlieka kūrimo darbą. Adomas susidomi dangaus kūnų judėjimu, tačiau Rafaelis įspėja Adomą dėl didelio žinių troškimo. Adomas pasidalina savo pirmais prisiminimais, o Rafaelis, vėl pasidalinęs išmintimi, grįžta į dangų.

Praėjus aštuonioms dienoms po išvaymo, Šėtonas grįžta į rojų, kuriame jis įgauna gyvatės (Pažūsio vertime – žalčio) pavidalą. Ieva įtikina prieštaraujantį Adomą pasidalyti darbus ir savarankiškai darbuotis. Šėtonas prisiartina prie Ievos ir pradeda liaupsinti jos grožį. Jis įtikina Ievą, jog jis gavęs žmogaus balsą ir protą paragavęs tam tikrą vaisių ir nuveda ją prie uždrausto pažinimo medžio. Galiausiai, jis įtikina abejojančią Ievą atsikąsti uždrausto vaisiaus, kuri vėliau papasakoja savo veiksmus Adomui. Adomas, supratęs Ievos dalią, nusprendžia žūti kartu su ja ir pats atsikanda vaisiaus. Pajutę vaisiaus poveikį, Adomas ir Ieva susipranta esą nuogi ir įsivelia į ginčus. Dievas, sužinojęs apie jų nusidėjimą, paskelbia angelams jų bausmę ir siunčia savo Sūnų teisti nusižengėlius – žmonija tampa mirtinga. Šėtonas iš Žemės grįžta į pragarą Nuodėmės ir Mirties naujai sukurtu keliu ir yra sveikinamas Pandemoniume. Vietoj aplodismentų pasigirsta šnypštimas, kadangi Šėtonas kartu su visais demonais pavirsta gyvatėmis pagal Dievo nuosprendį. Pragare atsiranda uždrausto medžio reginys ir demonai patiria didelį nusivylimą, kai atsikandę vaisių pajaučia tik dulkes ir pelenus.

Dievas įsako angelams pakeisti Žemės klimatą, sukurti metų laikus. Adomas ir Ieva ginčijasi ir sielvartauja dėl savo lemties. Galiausiai jie per maldą išpažįsta savo nuodėmes ir siekia atgailos. Dievas išgirsta jų maldą, bet pareiškia, jog jie nebegali likti rojuje ir pasiunčia Mykolą į Žemę. Nesėkmingai prašydami atleidimo, galiausiai Mykolo lydimi Adomas ir Ieva, susikibę rankomis, kartu įžengia į naują pasaulį.

3.3 ORIGINALO IR VERTIMO NARATYVŲ SANTYKIS

Kaip minėta, Pažūsio poemos vertimas nėra pilnas. Vertime yra ištraukų iš kiekvienos iš dvylikos poemos knygų ir pagrindinė pasakojimo struktūra išlieka, tačiau nesant pilnam vertimui kai kurie pasakojimo elementai neišvengiamai išnyksta. Čia pateikiama pagrindinių poemos istorijos įvykių, kurie išlieka ar išnyksta vertime, apžvalga.

I knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Invokacija: poetas kreipiasi į mūžą, siekdamas įkvėpimo ir pristatydamas poemos temą – žmogaus nuopuolį ir išvaymą iš rojus.• Šėtono pradėti svarstymai pragaro kančią, ir šių minčių kylantis siūlymas keršyti, eiti į karą prieš Dievą.• Susirenkančių į Pandemoniumą demonų aprašymas.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Šėtono ir kritusių angelų diskusijos pradžia.• Šėtono jėgų atgavimas po kryčio. Nors originaliame tekste nėra aprašymo, kaip Šėtonas kartu su angelais atsikrato savo grandinių (galimai akcentuojama perkeltinė jų reikšmė), tačiau pirmi jo drąsos proveržiai ir stiprios laikysenos aprašymai šiuo atveju atrodo svarbūs, kontrastuojant su pirminiu jo aprašymu, kai jis sužlugdytas po pralaimėjimo kali surakintas grandinėmis.• Pandemoniumo – Šėtono buveinės – statymo procesas.
---	--

II knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Pandemoniumo debatų pradžia.• Karaliaus Molocho kalba, kurioje siūloma eiti į atvirą karą prieš Dievą• Belzebubo kalba, kurioje siūloma išsiaiškinti apie išpranašautą žmonių pasaulį, ir taikytis jį sunaikinti.• Šėtono pasisiūlymas vykti į kelionę ir rasti kelią į Žemę.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Belialo ir Mamono kalbos Pandemoniumo debatuose, jų siūlymai pragarui rinktis taiką ir kurti karalystę pragare. Be šių kalbų, telieka atviro karo norinčio Molocho ir žmogų korumpuoti siūlančio Belzebubo pasisakymai kaip dvi debatų pozicijos.• Šėtono ilga kelionė per pragarą po Pandemoniumo susirinkimo.• Šėtono susitikimas su savo atžalomis – Mirtimi ir Nuodėme – prie pragaro vartų ir jų dialogas. Šėtono atžalos iš pradžių nesutinka atidaryti pragaro vartų, tačiau Šėtonas jas galiausiai įtikina ir praeina pro vartus į Chaosą.
--	---

III knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Dievo Tėvo pranašystė apie Šėtono gundymą ir žmogaus nuopuolį, už kurį reikės žmogų nubausti• Dievo Sūnaus nesėkmingas bandymas išgauti iš Tėvo malonę žmogui ir pasiūlymas tapti žmonijos atpirkėju.• Dievo Tėvo sutikimas su atpirkimo idėja, po kurio jis aukština ir skelbia Sūnų visatos valdovu.• Šėtono kelionė į saulės orbitą, pokalbis su arkangelu Urieliu, ir sekanti kelionė į Edeną.• Poeto kreipimasis į mūžą.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Dievo Tėvo ir Sūnaus diskusiją sekantis angelų choras.• Šėtono nusileidimas į Tuštybės limbą, bei priėjimas prie dangaus vartų.
---	---

IV knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Šėtono nusileidimas į Žemę, jo apmąstymai apie Edeną ir Adomą su Ieva.• Adomo ir Ievos pokalbiai, meilės išraiška.• Urielio įspėjimas Gabrieliui dėl aplinkui esančio Šėtono.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Šėtono bandymas Ievą sugundyti per sapnus.• Šėtono susidūrimas su Adomą ir Ievą saugančiais angelais sargais. Šėtonas su jais kivirčijasi, tačiau pamatęs ženklą iš dangaus, išlekia iš rojaus.
---	---

V knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Ievos pasakojimas Adomui apie savo nerimastingą sapną, po kurio Adomas ją guodžia.• Dievo nutarimas siųsti arkangelą Rapolą į Žemę.• Rapolo įėjimas į Rojų, Adomo sutikimas.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Adomo ir Ievos malda Dievui.• Arkangelo Rapolo nusileidimas į Žemę.• Adomo prašymas sužinoti apie pasaulio sukūrimą ir Rapolo pasakojimas.• Adomo prašymas sužinoti apie priešą ir Rapolas pasakojimas apie dangaus maištą, Šėtono motyvacijas, ir angelo Abdielio nepaklusimą Šėtono oratorijai.
--	---

VI knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Rapolo pasakojimas apie Šetono maištą danguje. Dievo sprendimas siųsti arkangelus Gabrielių ir Mykolą kaip karvedžius į mūšį.• Šetono pajėgų atsitraukimas po pirmos dienos ir Šetono audringa kalba.• Angelo Zofielio įspėjimas dangaus gentainiams ruošis antrai mūšio dienai.• Dievo Tėvo sprendimas siųsti Sūnų užbaigti karo danguje.• Šetono ir angelų devynių dienų kritimas per Chaosą.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Patys dangaus mūšių aprašymai, Šetono pralaimėjimai.• Dievo sūnaus atvykimas į mūšį ir galutinė pergalė.
---	--

VII knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Dievo Tėvo sprendimas siųsti Sūnų atlikti savo šešių dienų kūrimo darbą.• Pasaulio sukūrimas, žmogaus sukūrimas.• Dievo įspėjimas žmogui dėl pažinimo medžio.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Poeto kreipimasis į mūza Uraniją.• Adomo prašymas Rapolo apsaugoti pasaulio sukūrimo priežastis ir procesą.• Ketvirtos ir penktos pasaulio sukūrimo dienų pasakojimas.
---	---

VIII knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Rapolo pasakojimas Adomui apie dangaus kūnų judėjimą.• Adomo prisiminimas apie savo atsiradimą Edene.• Adomo malda Dievui.• Ievos sukūrimas.	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Adomo prašymas Rapolo paaiškinti dangaus kūnų judėjimą.• Rapolo pasakojimas apie Saulės, mėnulio ir žvaigždžių sukūrimą, planetų reikšmę.
---	---

IX knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Šėtono grįžimas į Edeną, blogio svarstymai• Adomo ir Ievos diskusija apie darbų pasidalijimą• Ievą sutikusio žalčio gundymai. Ieva svarsto ir galiausiai nusprendžia paragauti pažinimo medžio vaisiaus.• Ievos išpažintis Adomui• Adomo sprendimas dalintis Ievos lemtini ir suvalgyti pažinimo medžio vaisių• Adomo ir Ievos kivirčas	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Šėtono skrydis aplink Žemę.
--	--

X knyga

<p>Išlieka:</p> <ul style="list-style-type: none">• Angelų perduodama žinia Dievui Tėvui apie žmogaus nusizengimą ir jo sprendimas juos bausti• Dievo Sūnaus pokalbis su Adomu ir Ieva, jų prakeikimas• Grįžusio į Pandemoniumo, pasididžiavusio Šėtono kalba• Adomo ir Ievos svarstymai apie Dievo bausmės amžinumą, mirtį, sąžinę• Adomo ir Ievos atgaila	<p>Išnyksta:</p> <ul style="list-style-type: none">• Dievo sprendimas siųsti Sūnų vykdyti teisingumo. Kadangi atvykęs į Edeną Dievas nėra identifikuojamas kaip Tėvas ar Sūnus, šios ištraukos nebuvimas gali skaitytoją sugluminti.• Šėtono prakeikimas ir kritimas.• Šėtono susitikimas su savo atžalomis – Nuodėme ir Mirtimi – ir grįžimas į Pandemoniumą.• Nuodėmės ir Mirties kelionė statyti tiltą iš pragaro į Žemę.
---	---

XI knyga

Išlieka: <ul style="list-style-type: none">• Dievo sūnaus žinia Tėvui dėl žmogaus atgailos.• Dievo Tėvo sprendimas vyti žmogų iš rojaus sodų• Mykolo žinia Adomui ir Ievai dėl jų ateities• Mykolo vizija apie Kainą ir Abelį ir žmogaus mirtį• Adomo ir Ievos sielvarto aprašymai• Mykolo patarimas Adomui, kaip gyventi, norint sumažinti savo kančią	Išnyksta: <ul style="list-style-type: none">• Dievo Tėvo sprendimas siųsti Mykolą į Edeną• Adomo pesimistiškas atsakas Ievai dėl galimybės likti rojuje.• Adomo atgaila dėl nuodėmės, Mykolo verdiktas.• Mykolo vizija apie pasaulio tvaną.
---	---

XII knyga

Išlieka: <ul style="list-style-type: none">• Adomo ir Ievos paskutinės kalbos. Po Paskutinių žodžių Mykolas juos išveda iš rojaus, susikabinusius rankomis ir stoviškai pasiruošusius sutikti savo lemtį.	Išnyksta: <ul style="list-style-type: none">• Visas likęs skyrius: Mykolo pasakojimas apie žmonijos istoriją, tvaną, likimą po tvano, galutinį Mesijaus grįžimą ateityje. Mykolas išpranašauja, kad Mesijas pasirodys antrą kartą ir sujungs Žemę su dangumi.
--	--

Nors vertime perteikta mažiau nei pusė poemos eilučių (5035 iš 11565), vertėjui pavyksta apimti daugumą svarbiausių naratyvo elementų: pagrindines Pandemoniumo debatų kalbas, Dievo Tėvo ir Sūnaus diskusijas dėl žmogaus lemties, Šėtono įžengimą į Chaosą ir vėliau į Edeną, Adomo ir Ievos gyvenimą Edene, Ievos gundymą ir nusidėjimą, Adomo sprendimą kartu nusidėti, Dievo Tėvo bausmę, ir t. t. Neabejotinai, tam tikri pasakojimo niuansai išnyksta arba tampa sunkiau suprantami: X knygoje į Žemę nusiųstas Dievo Sūnus Edene pasirodo jau Tėvo/Sūnaus skirties neturinčiu Dievo personažu. Vertime nesant ištraukos apie Dievo sprendimą siųsti Sūnų į Žemę, skaitytojui tampa sunkiau interpretuoti pasakojimo eigą – jis nežino, kuris iš Tėvo ir Sūnaus nusileidžia į Edeną (net jei šis vienas Dievas apima abiejų, Tėvo ir Sūnaus, reikšmę).

Pasirinkta strategija perteikti esminius poemos pasakojimo momentus sumažina šalutinių naratyvo atžvilgiu ištraukų, kurios pasižymi didesne koncentracija atvirų bibliinių, klasikinių, istorinių aliuzijų, skaičių. Aiškiausias pavyzdys – XII knyga. Jau Dievui Tėvui paskelbus savo sprendimą išvaryti

žmogų iš rojus jis siunčia arkangelą Mykolą į Edeną. Pasakojimui svarbus pats Mykolo nusileidimas ir Adomos ir Ievos išvedimas. Tačiau beveik visas knygos turinys susideda iš Mykolo pasakojimo Adomui apie žmonijos ateitį. Jau nuo XI-os knygos Mykolas pradeda Adomui perpasakoti biblines istorijas, sekančias žmogaus išvaymą iš rojus: istorijas apie Nojų ir tvaną, Babelio bokštą, Abraomą, Izraelį, Kristų ir pranašus, paskutinį teismą ir žmogaus išganymą, Kristaus sugrįžimą, ir t. t. Taigi knyga, kurioje yra daugiausiai tiesioginių nuorodų į Biblijos veikėjus, vietas, istorijas, yra mažiausiai vertime perteikta: vertėjas tepalieka ištrauką, kurioje Adomas ir Ieva susitaiko su savo lemtimi ir išeina iš rojus susikibę rankomis. Tad vertime, galima teigti, pasakojimas dar labiau susitelkia į pagrindinį dvigubo nuopuolio (Šėtono ir žmogaus) ir dvigubo keršto (Šėtono ir Dievo) naratyvą, o pasirinktos vertimui svarbiausios knygų ištraukos būtent ir gvildena šių pagrindinių veikėjų dramą. Dėl tokios vertėjo strategijos kartu su šalutiniais veikėjais sumažėja ir eksplicitiniai intertekstai, kuriantys ryšį su Biblija. Tad vertime ypač svarbus tampa pats biblinės Miltono kalbos audinys, kuriame intertekstinis ryšiai su Senuoju ir Naujuoju Testamentais nebėra akivaizdūs – nėra aiškių nuorodų į vardus ar vietas, nepasitelkiamos atviros citatos. Juos reikia skaitytojui iš Miltono audinio „atpinti“. Šio darbo analizėje nagrinėjama, kaip šiame audinyje bibliniai intertekstai formuoja poeto kuriamo erdvėlaiko ir veikėjų reikšmes, ir kaip šios reikšmės perteikiamos vertime.

3.4 „PRARASTOJO ROJAUS“ ERDVĖLAIKIO PROBLEMATIKA IR VERTIMAS

Vienas iš daugiausiai dėmesio susilaukusių „Prarastojo rojaus“ ypatumų – Miltono sukurta poemos erdvė. Žemė ir joje esantis žmogiškasis pasaulis tėra viena dalis platesnios poeto pasaulio koncepcijos. Poemos tyrėjai išskiria keturias pagrindines poemos erdves: dangų, pragarą, Chaosą, ir Kosmosą (poemoje Miltono nenaudotas žodis, kuris tyrėjų naudojamas aprėpiant poemoje esančius erdves, kurią Miltonas vadina „visata“ (angl. *universe*), „pasauliu“ (angl. *world*), aprašymus), kuriame randasi Žemė ir žmogaus protėvių Edenas (Ittzés, 2012: 34).

Dangus kartu su Chaosu „Prarastajame rojuje“ yra pirmapradžiai regionai, kurie egzistuoja prieš Dievui sukuriant naują pasaulį – Kosmosą (*ibid.*, 34). Virš Dievo dangaus regione nesimato virš esantis dangus, kadangi Miltono dangus vaizduojamas kaip aukščiausia visatos vieta, virš kurios nieko negali būti (*ibid.*, 35). Chaosas, Kosmosas, pragaras – visos šios erdvės stūkso po dangumi, fizinės struktūros ir moralės prasme. Atitinkamai, pragaras skendi pačioje Miltono visatos apačioje.

Dangus, pragaras ir Kosmosas laikomi savarankiškais regionais, o tarp jų esančią erdvę užima Chaosas (*ibid.*, 37). Chaosas iš „Prarastojo rojaus“ tyrėjų yra susilaukęs daugiau dėmesio nei pats dangus, o kaip priežastį galima įvardyti Miltono monistines pažiūras (*ibid.*, 37). Monizmas – filosofinis principas, visos esybės pagrindu laikantis vieną pradą (Visuotinė lietuvių enciklopedija). Chaoso erdvė laikoma Dievo esybės dalimi, kurios Dievas pasirenka neliesti, bet kurioje dar gali įvykti jo kūrybos aktas. Nors Chaosas veikėjų akcentuojamas kaip triukšminga, nevaldoma erdvė, būtent joje Dievas sukuria savo naują pasaulį (Kosmosą), kuriame yra Žemė ir žmogaus rojus. Vienas iš Miltono erdvių problematiškų aspektų – nuolat kintantys, erdvės supratimą keičiantys aprašymai: pastoviai akcentuojamas kiekvieno individualaus regiono neapbrėpiamas dydis ir platumas, tačiau veikėjai per šias erdves keliauja sąlyginai greitai (*ibid.*, 49). Maištingi angelai nuo dangaus per Chaosą į pragarą krenta devynias dienas, o Rafaelis tokį patį atstumą nukeliauja per dieną. Platus Kosmosas dangaus angelų kertamas valandų greičiu, o Urielis, palikęs savo vietą prie Saulės, danguje atsiranda per kelias minutes. Vis dėlto, šios veikėjų kelionės ne tiek nuvertina erdvės pločius, kiek kuria pačių veikėjų epinę galią: išpūdingą galią turintis Dievo Sūnus į rojų nusileidžia taip greitai, kad net negalima aprašyti šio judesio laiko matmenimis (*ibid.*, 49). Nors Miltono visatoje egzistuoja specifinė erdvių hierarchija ir erdvės pasižymi tam tikromis išorinėmis formomis, šių erdvių vidinė struktūra ir tarpusavio atstumai pastebimai nuolat kinta. Poemoje kintantys šviesos ir tamsos vaizdiniai pasitarnauja kaip būdas atskleisti besikeičiančią pagrindinių veikėjų – Šėtono, Adomo, Ievos – besikeičiančią emocinę būseną (Dogan, 2014: 1).

Pragaro atveju erdvės šviesos ir tamsos bruožai tampa kritusių angelų bausmės ir nuopuolio bausmės įkūnijimu, ir besikeičiantys erdvės aprašymai imituoja jų būsenų kaitą.

Neaiški erdvių sandara, jų plastiškumas, neapibrėžiami matmenys – šie Miltono visatos bruožai neatsiejami nuo jų poetinės funkcijos. Erdvės kitimas padeda akcentuoti pasakojimo kitimą, o santykis su veikėjais padeda atskleisti jų charakterį, natūrą, galimai net besikeičiančią nuotaiką. Poemos vertimo analizė seka poemos pėdomis – pradedama nuo pragaro, ir Šėtono pėdomis keliaujama link Chaoso, Kosmoso, ir dangaus.

3.4.1 Pragaras

Pragaras poemoje stūkso pačioje žemiausioje vietoje – ir vertikalioje visatos struktūros skalėje, ir moralės atžvilgiu. Pragaro pagrindiniai požymiai – ugnis ir tamsa (Itzės 2012:35). Šių elementų santykis dažnai gali atrodyti paradoksalus – pragaras, net ir esant ugnies šviesai, skendi tamsoje. Taip Miltonas galimai naudoja perkeltinę šviesos reikšmę dvasinei būklei atspindėti – ugnies šviesa neatitinka dangaus šviesos, ji neišsklaido pragaro moralinės tamsos. Tačiau tam tikrais aspektais pragaras įgauna veidrodinį dangaus įvaizdį: dangus neturi savo dangaus (kadangi už Dievo buveinę nieko aukščiau negali būti), o pragaras yra tarsi kupolu užvertas. Danguje egzistuoją į miestą panaši Dievo buveinė, o Pandemoniumas – miestas, arba bent jau gigantiškas statinys, ir galiausiai pragaro susirinkime Šėtonas užima į Dievo panašią poziciją – jo sostas pastatomas į šventyklą panašėjančiame Pandemoniumo viduje, kuris ne kartą įvardijamas kaip „menė“ (*ibid.*, 35). Tai atitinka ir Šėtono vaizdavimą, kuris galiausiai teisina savo veiksmus, apibrėždamas savo blogį kaip gėrį, kaip veidrodinį atspindį dangaus gėriui. Poemoje piešiami pragaro vaizdai irgi pasižymi dviprasmiškais aprašymais: pragare ugnis ir jos liepsnos skleidžia ne šviesą, o tamsą.

<p>1A. <i>A dungeon horrible, on all sides round As one great furnace flamed, yet from those flames No light, but rather darkness visible Serv'd only to discover sights of woe</i> (PL, I: 61-64)</p>	<p>1B. <i>Siaubingą požemį, iš visų žaizdrų Žioravo ištisas didžiulis žaizdras, Jokios šviesos, tiktai blausi tamsa, Kad įžiūrėtum kraupius vaizdus</i> (PR, I: 61-64)</p>
--	--

Dievas atskiria ugnies spindesį nuo jos deginančios galios taip, kad spindesys palaimintiesiems neštų džiaugsmą, o deginanti jos galia kankintų pasmerktuosius (Dogan, 2014: 29). Taigi, tamsa „šviečia“ tik tiek, kad leistų Šetonui ir jo bendražygiams „žiūrėti kraupius vaizdus“ (1B), kurie jiems neštų kančią. „Blausi tamsa“ kuria intertekstinį ryšį su ne viena Biblijos ištrauka, tačiau šiam pavyzdžiui pasirinktos eilutės iš Mato knygos (1C, 1D).

<p>1C. <i>The light of the body is the eye: if therefore thine eye be single, thy whole body shall be full of light. But if thine eye be wicked, then all thy body shall be darkness. Wherefore if the light that is in thee be darkness how great is that darkness</i> (NT, Matt 6: 22-23)</p>	<p>1D. <i>Kūno žiburys yra akis. Todėl jei tavo akis sveika, visam tavo kūnui bus šviesu. O jeigu tavo akis nesveika, visas tavo kūnas skendės tamsoje. Taigi jei tavyje esanti šviesa tamsi, tai kokio bausi toji tamsa!</i> (NjT, Mt 6: 22-23)</p>
---	---

Materiali šviesa lyginama su dvasine būkle, o tamsa aptariama kaip šios dvasinės būklės priešprieša. Palyginus su (1C) originalia fraze (angl. *darkness visible*), galima teigti, kad Pažūsio pasirinkta „blausi tamsa“ net stiprina intertekstinį ryšį su šia ir kitomis Biblijos eilutėmis, kuriose dvasinė būkle išreiškiama per tamsos/šviesos palyginimą, o tamsa ir šviesa perteikiamos viena per kitą, pvz.: „*Todėl žiūrėk, kad tavoji **šviesa** nebūtų **tamsybė!***“ (NjT, Lk 11:35). Vertėjo pasirinktas žodis „blausus“ nusako šviesumo lygį, taigi kuria kontrastingą – tamsos, turinčios šviesos savybę – junginį, o angliškasis *visible* nusako tik matomumą (angl. *darkness visible* pažodinis vertimas – matoma/permatoma tamsa). Jau poemos pirmoje knygoje galima pastebėti, kaip keičiasi erdvės aprašymai – Miltonas nusakydamas pragaro tamsą naudojami skirtingos, kartais net priešingos reikšmės epitetai. Vos po dešimt eilučių nuo apžvelgto pavyzdžio, tamsą nusakantis epitetasis pasikeičia.

<p>2A.</p> <p><i>Such place Eternal Justice had prepar'd</i> <i>For those rebellious, here their prison ordained</i> <i>In utter darkness, and their portion set</i> <i>As far remov'd from God and light of Heav'n</i> (PL, I: 70-73)</p>	<p>2B.</p> <p><i>Paskyrė amžinasis teisingumas</i> <i>Tiems maištininkams: jiems čionai bus lemta</i> <i>Kalėt akloj tamsoj, toli nuo Dievo</i> <i>Ir dangiškos šviesos, triskart toliau:</i> (PR, I: 70-73)</p>
---	---

Dabar jau pragaras aprašomas kaip kalėjimas kuris, nutolęs nuo Dievo ir dangaus šviesos, skendi visiškoje tamsoje (2C). Tai tarsi prieštarauja ankstesnės „blausios tamsos“ įvaizdžiui, bet tuo pačiu keičia pragaro tamsos intertekstinį ryšį su Mato eilute, kurioje dvasinė būklė aiškinama per akies simboliką, akcentuojant dvasinio sugedimo ir aklumo metaforą. Aklas žmogus negali matyti šviesos, „mato“ tik tamsą. Jei žmogus yra nupuolęs, jo „akis nesveika“, jis kaip aklasis skendi tamsoje. Miltono puolęs Šėtonas patenka į pragarą ir jo bausmė yra ne tik materialus, bet ir dvasinis kalėjimas – jis pasmerktas „kalėt *aklinoj tamsoj toli nuo Dievo*“ (2B). Pragaro nuotolis nuo Dievo išreiškiamas ir moraliniu, ir fiziniu atstumu – pragaras erdvių santvarkoje išdėstytas toliausiai nuo dangaus, toliausiai nuo Dievo šviesos. Taigi, pragaro tamsos įvaizdžiai gilina šį dvejopą santykį su Dievu – realaus erdvės atstumą ir dvasinio nuotolį. Galima pastebėti, kad šioje poemos ištraukoje tamsa jau nebėra išreiškiama per šviesos savybę, blausumą, o jau per šviesos nebuvimą, nuotolį nuo šviesos – „tamsoj, **toli nuo** Dievo ir dangiškos šviesos“. Vertime pasirinkta frazė „aklina tamsa“ ne tik išreiškia angliškos frazės „*utter darkness*“ (pažodinis vertimas – visiška, absoliuti tamsa) suponuojamą tamsos kaip visiško šviesos nebuvimo reikšmę, bet ir priartina prie Biblijos eilutėje esančios aklumo ir dvasinio sugedimo metaforos, jungiančią materialią ir dvasinę šviesos-tamsos priešpriešas. Galimas pažodinis *utter darkness* vertimas (absoliuti tamsa) šiuo atveju neatskleistų intertekstinio ryšio. Tamsa kaip dvasinį nuopuolį įkūnijantis įvaizdis atsiranda nuo pat poemos pradžios, pasakotojui aprašant ką tik nupuolusį Šėtoną, surakintą adamantu grandinėmis. Vėliau išsivadavęs, Šėtonas savo kalba įdrąsina bendražygius eiti į karą prieš Dievą, ir pragaras nušvinta kerubų (angelų) degančių kardų šviesa – tuo momentu, kai Šėtono drąsa yra aukščiausiam taške.

<p>3A.</p> <p><i>He spake: and to confirm his words, outflew Millions of flaming swords, drawn from thie thighs</i></p> <p><i>of mighty Cherubim; the sudden blaze</i></p> <p><i>Far round illumin'd Hell: highly they rag'd</i></p> <p>(PL, 1: 663-666)</p>	<p>3B.</p> <p><i>Pritardami jo žodžiams milijonai</i></p> <p><i>Liepsnojančių kardų kaipmat pakilo,</i></p> <p><i>Viršum galvų kerubų iškelti.</i></p> <p><i>Jie švietė pragare toli aplinkui.</i></p> <p><i>Įniršę ant Aukščiausiojo, visi</i></p> <p>(PR, 1: 663-666)</p>
---	---

Angliškame tekste naudojama frazė *sudden blaze* (liet. ~ ugnies pliūpsnis, blyksnis), kada nušvinta visas pragaras, yra atskirta nuo sakinio, įvardijančio kerubus su liepsnojančiais kardais, sukuriant alternatyvią ugnies pliūpsnio kaip emocinio sprogo, įniršio, reikšmę. Vertime angliškas žodis „*blaze*“ išnyksta be atitikmens (ir *blaze*, ir *illumin*'d tampa veiksmažodžiu „švietė“), bet išlieka liepsnojančios kardai, o švietimo akto ambivalentiškumas (/demonų emocijų/kardų ugnies) išlaikoma atskiriant veiksmą nuo sakinio su liepsnojančiais kardais (3B). „Jie švietė“ gali nusakyti kartu ir ugnimi liepsnojančius kardus, ir emocijomis „liepsnojančius“ kerubus, kurie niršta ant Aukščiausiojo. Taigi vėl poemos erdvės aprašymas turi tiesioginę ir perkeltinę reikšmes. Pragaro nušvitimas gali būti traktuojamas ne kaip pačios erdvės šviesumo pasikeitimas, o kaip Šėtono ir jo pakalikų vidinės būklės pasikeitimas – drąsos, pykčio išraiška. Kerubų liepsnojančių kardų įvaizdis taip pat kuria ryšį tarp dviejų pagrindinių naratyvų: kritusio Šėtono ir kerubų ugingas šėlsmas, mojuojant liepsnojančius kardus, kuria atgarsį į Biblijos eilutę apie Adomo ir Ievos išvaymą iš rojaus.

<p>2C.</p> <p><i>And he cast out Adam: and placed before the paradise of pleasure Cherubims, and a flaming sword, turning every way, to keep the way of the tree of life. (OT, Gen 3:24)</i></p>	<p>2D.</p> <p><i>Išvaręs žmogų, jis pastatė į rytus nuo Edeno sodo kerubus ir liepsna švytruojantį kalaviją – kelio prie gyvybės medžio saugoti.</i></p> <p>(ST, Pr 3:2)</p>
---	---

Šiame pavyzdyje (2C) vaizduojamo liepsnojančio kardo reikšmė tyrėjų traktuojama skirtingai. Viena iš populiariesnių interpretacijų – žaibo įvaizdis. Nors tai poemos skaitytojui būtų nišinė detalė, negalima neatkreipti dėmesio į poemoje pasinaudotą blyksnio įvaizdį, nusakant kerubus su kardais (angl.

„*sudden blaze*“), kurio vertime jau nebelieka. Tačiau svarbiausia išlaikytas liepsnojančio kardo įvaizdis (2D), vienas iš daugelio poemos eigoje pasireiškiančių nuorodų į būsimą Adomo ir Ievos nuopuolį – išvarius žmogų iš rojus Dievas pastato prie Edeno vartų kerubą su liepsnojančiu kalaviju. Ugingi pragaro įvaizdžiai funkcionuoja ne tik kaip Šėtono ir jo sėbrų neapykantos, bet ir Dievo neapykantos įvaizdžiai. Prieš Dievą maištavusiems angelams skirta bausmė – deginantys, neblėstantį skausmą keliantys ugnies regionai. Vieno iš demonų, Molocho, kalba Pandemoniumo debatuose akcentuoja ugnies kaip Dievo sukurtos skausmui kelti stichijos įvaizdį. Tik Dievo skirta bausmė yra amžina, tad ir pragaro ugnis yra neblėstanti.

<p>4A.</p> <p><i>What can be worse Than to dwell here, driven out from bliss, condemn 'd In this abhorred deep to utter woe; Where pain of unextinguishable fire Must exercise us without hope of end</i></p> <p>(PL, II: 85-89)</p>	<p>4B.</p> <p><i>Kas gali būt Blogiau, negu gyventi pasmerktiems Baisioms kančioms šioj pragaro gilybėj Ir kaip Jo neapykantos vergams Be paliovos ir be jokios vilties Neblėstančioj ugnį kentėti skausmą.</i></p> <p>(PR, II: 85-90)</p>
---	---

Originalioje eilutėje naudojama sudėtinga konstrukcija (angl. *pain of unextinguishable fire must exercise us*), kurioje skausmą kelianti ugnis gali būti laikoma pragaro fizine savybe ir/ar vidiniu Molocho nepasitenkinimu dėl pabaigos neturinčios bausmės (ugnis kaip nerimastis). Šioje eilutėje pastebimas ryšys su Biblijos eilutėmis, kur ugnis įkūnija bausmę už nusidėjimą.

<p>3C.</p> <p><i>Wherefore, if thy hand or thy foot cause thee to offend, cut them off, and cast them from thee: it is better for thee to enter into life, halt, or maimed, then having two hands, or two feet, to be cast into everlasting fire.</i></p> <p>(NT, Matt 18:8)</p>	<p>3D.</p> <p><i>Jei tavo ranka ar koja gundo tave nusidėti, nukirsk ją ir mesk šalin. Geriau tau sužalotam ar raišam įeiti į gyvenimą, negu su abiem rankom ar abiem kojom būti įmestam į amžiną ugnį.</i> (NjT, Mt 18:8)</p>
--	---

Molochas minėdamas pragaro ugnį (4B) primena savo bendrams jų visiško nuopuolio būseną ir akcentuodamas nesibaigiančios kančios aspektą, iš esmės pateisina atviro karo, keršto prieš Dievą, pasirinkimą, kadangi didesnė bausmė ir kančia jiems jau nebeįmanoma. Taigi, amžinos ugnies intertekstas atskleidžia kritusių angelų dalį: jie neturi, kaip Mato eilutės adresatas (3D), pasirinkimo tarp savo esybės dalies atsisakymo ir visiško žlugimo: jie jau yra praradę viską ir yra žemiausioje padėtyje, pasmerkti amžinai kentėti, būdami „įmesti į amžiną ugnį“ (3D). O nesibaigiantis šios bausmės galiojimas yra esminė jos savybė. Kadangi bausmė niekada nesibaigs, nėra ir priežasties jos daugiau bijoti. Taip ši pragaro erdvės savybė Molocho naudojama kaip priežastis imtis karo prieš Dievą. Vertime naudojamas vietininko linksnis akcentuoja ugnį kaip fizinės erdvės dalį. Taip pat išlieka stiprus ryšys su Mato eilute: vertėjo pasirinkta formuluotė „neblėstanti ugnis“ nurodo į ugnies amžinumą – amžiną Dievo bausmę už nusidėjimą – ir akcentuoja laiko aspektą, kuris, pasitelkus tiesioginį vertimą (neužgesinama ugnis) galimai neišliktų: neužgesinama ugnis galėtų kažkada savaime užsibaigti, o neblėstanti neabejotinai neužsibaigs.

Skirtingi pragaro erdvės akcentai Pandemoniumo debatuose atskleidžia skirtingų demonų savybes. Molocho minima nesibaigianti ugnis, nurodanti į pasmerktų angelų kančias, apibūdiną ir patį veikėją – Molochas yra fatališkas, aršus ir neatsargus. Jo pragaro aprašymas atskleidžia jo motyvacijas, kurios kulminuoja aršiausiu iš Pandemoniumo debatų pasiūlymu – eiti į atvirą karą prieš Dievą. Atsiranda didelis kontrastas tarp aršiojo Molocho ir gudresnio Belzebubo, siūlančio ištirti pranašystę apie Dievo sukurtą naują pasaulį. Jo kalboje jau nebėra neapykantą ar skausmą implikuojančių ugningų pragaro vaizdų, o išreiškiamas pragaro kaip požemio, kalėjimo supratimas, ir pabrėžiama erdvės tamsa, iš dalies kelianti nuobodulio ir dykaduoniavimo konotacijas.

<p>5A. <i>Advise if this be worth it</i> <i>Attempting, or to sit in darkness here</i> <i>Hatching vain empires. (PL, II: 376-378)</i></p>	<p>5B. <i>Spręskite, ar verta</i> <i>Mums šito imtis, ar tamsoj sėdėsime</i> <i>ir svaičiosime tuščiai. (PR, II: 376-378)</i></p>
--	---

Šioje poemos vietoje (5B) pastebimas ryšys su Biblijos eilute, nurodančia į tamsoje sėdinčius belaisvius, Dievo nubaustus už maištą.

<p>4C. <i>Such as sit in darkness and in the shadow of death, being bound in affliction and iron; Because they rebelled against the words of God, and contemned the counsel of the most High: (OT, Ps 107: 10-11)</i></p>	<p>4D. <i>Kiti sėdėjo niūrioje tamsoje, belaisviai vargani, surakinti grandinėm, nes buvo maištavę prieš Viešpaties žodžius ir paniekinę Aukščiausiojo užmojų. (ST, Ps 107: 10-11)</i></p>
---	--

Taigi, Belzebubo žodžiuose kuriamas intertekstinis ryšys išryškina pragaro kaip klaustrofobiškos erdvės, skirtos nusikaltėliams laikyti, įvaizdį. Šiame kalėjime demonams likti reiškia ne tiek būti kankiniais, ugnimi deginamais, bet būti belaisviais, tuščiai leidžiančiais laiką. Belzebubas nesutinka su Molochu, tačiau nesutinka ir su taiką siūlančiais Momonu ir Belialu, tad jo žodžiuose pragaro aprašymo intertekstas atlieka panašią funkciją kaip ir Molocho žodžiuose – aprašo pragaro prastumą kaip priežastį imtis veiksmo, tik Belzebubo priežastis jau kita – jau geriau ką nors daryti, negu „tuščiai svaičioti“ (5B). Vertime išlaikoma panaši į Biblijos eilutę formuluotė, išreiškianti sėdinčių tamsoje belaisvių įvaizdį, taigi Belzebubo nuoroda į Dievo nubaustus belaisvius išlieka. Pastarieji pavyzdžiai parodo, kaip veikėjų nuotaikos pasikeitimas, veiksmai, žodžiai gali subtiliai keisti pragaro erdvės supratimą. Vis dėlto, kaip ir erdvė gali būti veikėjų formuojama, taip ir erdvė gali lemti veikėjų formą. Rinkdamiesi į Pandemoniumą, Šėtono rūmus, puolę angelai – dabar jau piktos dvasios – dėl savo gigantiškų formų ir kariaunos kiekio priversti susimąžinti, kad sutilptų į vidų: savo milžiniškus pavidalus iškeičia į nykštukinio dydžio kūnus.

<p>6A. <i>In bigness to surpass Earth's giant sons Now less than smallest dwarfs, in narrow room Throng numberless, like that pygmean race: (PL, I: 778-780)</i></p>	<p>6B. <i>Tos, kurios nūn didumu Pralenkia milžiniškus sūnus, Bemat nykštukais virsta, kad jos visos Anšktoj erdvėj sutilptų kaip pigmėjai. (PR, I: 777-780)</i></p>
---	--

Miltonas per intertekstinį ryšį sukuriama sąmoju papildomai pašiepia Pandemoniumo demonus, pasitelkdamas žodyje „pigmėjai“ užslėptu anglišku žodžiu *pig* (liet. kiaulė) kaip aliuzija į Naujajame Testamente minimą Jėzaus atliktą stebuklą – iš žmogaus į kiaulių bandą išvartytą demoną/demonus.

Poemoje demonų skaičių nusakanti originali frazė „*throng numberless*“ nurodo į neįvardijamą Jėzaus išvartų demonų skaičių, kadangi prieš tai Jėzaus paklaustas apsėstas žmogus atsako: „mano vardas – Legionas, nes mūsų daug“ (Mk 5:9). Taigi poemoje sąmojis kyla iš blogųjų dvasių būtinybės komiškai susimažinti, kad sutilptų į Šėtono rūmus ir palyginimas su pigmėjais (žmonių gentimis, pasižymėjusiomis mažu ūgiu) anglų kalboje leidžia prisiminti Legiono susimažinimą į kiaulių bandą. Toks sąmojis lietuviškame vertime tampa neįmanomas, kadangi „pigmėjai“ ir „kiaulė“ fonologinių sąsajų neturi.

Prarastojo rojaus erdvės intertekstai atskleidžia ne tik pasakotojo, bet ir veikėjų sąmojingumą. Šėtonas po Belzebubo kalbų pasisiūlo į kelionę po pragarą ir Chaosą, viltinai priimdamas kelionės pavojus, tačiau pasiūlo likusiems įsitaisyti pragare ir rasti būdų kaip nors šią erdvę sušvelninti, palengvinti savo kančias. Verta pastebėti, kad Šėtonas ne tik ryžtasi pildyti debatus laimėjusią idėją išsiaiškinti apie rojų ir slaptai priešintis Dievui, bet ir siūlo imtis veiksmų, kurie derėtų pasirinkus taiką – susigyventi su pragaru ir paversti jį namais.

<p>7A. <i>To respite, or deceive, or slack the pain Of this ill mansion (PL, II:461-462)</i></p>	<p>7B. <i>Ar gydalu, kurie bent kiek galētu palengvinti kančias (PR, II:461-462)</i></p>
---	---

Šiame pavyzdyje (7A) Šėtonas ironiškai įvardina pragarą (*ill mansion*), siedamas pragarą su KJV eilutėse (5C) nurodomais Dievo danguje sukurtais rūmais, skirtais krikščionims, kur graikiškas *monai* (liet. namai) traktuojamas kaip *mansion*.

<p>5C. <i>In my Father's house are many mansions: if it were not so, I would have told you. I go to prepare a place for you. (NT, John 14:2)</i></p>	<p>5D. <i>Mano Tėvo namuose daug buveinių. Jeigu taip nebūtų, argi būčiau pasakęs: 'Einu jums vietos paruošti!?' (NjT, Jn 13:2)</i></p>
---	--

Aptardamas pragariečiams skirtą kančią, Šėtonas ironiškai kontrastuoja pragaro erdvę ir krikščionims Dievo skiriamus namus (*mansion*) danguje (5C). Taigi, Šėtonui pragaras irgi skirtas „iš meilės“. Vertime pasirenkama praleisti namus, rūmus, ar buveinę (žodžio *mansion* atitikmenys)

nurodančius žodžius, tad eilutė suponuoja tik Šėtono apmaudą dėl pragaro kančių, bet neišlaiko interteksto ir iš jo kylančios Šėtono žodžių ironijos. Tačiau vertėjas neabejotinai atpažįsta šį intertekstą, kadangi vėliau VIII-oje poemos knygoje Dieviui besikreipiant į Adomą – „Tavęs, Adomai, laukia/Tau paskirta gyvent **buveinė**. Kelkis“ (VIII: 295-296) – žodis *mansion* verčiamas ne „rūmais“ ar „namais“, bet „buveine“ – žodžiu, kuris naudojamas lietuviškame Biblijos eilutės vertime (5D).

Taigi intertekstinių ryšių įvairovė, plečianti pragaro erdvės prasmę poemoje, yra gausi, tačiau vertėjas sugeba didelę dalį šių ryšių niuansų perteikti. Vertėjas ne tik perteikė, bet ir sugebėjo paryškinti šviesos/tamsos įvaizdžių paradoksalumą ir intertekstualų ryšį su Biblijos eilutėmis. Išlaikytas kontrastas tarp pragaro kaip amžinos, bet neiškenčiamos bausmės ir nuobodulį keliančios ankštos erdvės įvaizdžių.

3.4.2 Chaosas

Iš visų Miltono pasaulio erdvių Chaosas yra pats problematiškiausias. Ne tik klampis yra Chaoso vidinė struktūra ar ribos, bet ir jos santykis su veikėjais, net su Dievu. Ko gero poemoje labiausiai akcentuojamas šios erdvės gylis: daugelį kartų originaliame tekste kartojami angliškai žodžiai *abyss*, *gulf*, *deep*, *profound* (Itzės, 2012: 35). Skaitytojui Chaosas išsamiau atsiveria būtent Šėtonui atvėrus pragaro vartus ir pradėdant pro Chaosą keliauti link Žemės: „Priešais akis beregint atsivėrė/ Senosios bedugnės slėpiniai – / Beribis ir bekraštis okeanas“ (PR, II: 890-892). Jūros, vandenyno metafora laikoma pagrindiniu Miltono įrankiu nusakant Chaoso natūrą, tačiau tai nėra vienintelis autoriaus pasitelktas palyginimas (Itzės, 2012: 38). Šėtonas, ieškodamas kelio pro Chaosą, apibūdina erdvę kaip tamsią dykumą – *dark-some Desert* (PL, II: 976). Nors šių priešingų vaizdinių – sausumos ir vandens – naudojimas galimai sukuria paradoksalų Chaoso suvokimą, šios erdvės aprašymas ir Šėtono judesiai poemos eigoje tampa vis sudėtingesni – viename aprašyme jis šią erdvę kerta pusiau pėsčias, pusiau skrisdamas (angl. *Half on foot,/ Half flying*. PL, II: 941), tačiau jis keliauja nei per dykumą, nei per sausumą. Taigi Chaosas, ypač santykiyje su Šėtonu, pasireiškia kaip enigmatiškos natūros erdvė.

Chaosas charakterizuojamas kaip tamsi, gili, beformė, triukšminga erdvė kuri akivaizdžiai iš pavadinimo nurodo į graikų mitologijos Chaosą – erdvę, esančią prieš pasaulio sukūrimą (Itzės, 2012: 38). Chaosas ir „Prarastajame rojuje“ egzistuoja prieš Dievo sukurtą pasaulį esančios materijos – joje Dievas sukuria ir atskiria žmogaus pasaulį nuo dangaus.

<p>8A. <i>and at the voice</i> <i>Of God, as with a Mantle didst invest</i> <i>The rising world of waters dark and deep,</i> <i>Won from the void and formless infinite.</i> (PL, III: 9-12)</p>	<p>8B. <i>paliepus Dievui,</i> <i>Radais ir gobei it skraiste pasaulį,</i> <i>Iškylantį iš vandenu tamsių,</i> <i>Iš tuštumos, beformės begalybės</i> (PR, III: 9-12)</p>
--	---

III-oje knygoje poeto minimas pasaulio sukūrimas (8A, 8B) kuria ryšį su Pradžios knygoje aprašomu pasaulio sukūrimu (6C, 6D).

<p>6C. <i>In the beginning God created the heaven and the earth. And the earth was without form, and void; and darkness was upon the face of the deep. And the Spirit of God moved upon the face of the waters. (OT, Gen 1:1-2)</i></p>	<p>6D. <i>Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę. O žemė buvo padrika ir dyka, tamsa gaubė bedugnę, ir dvasia iš Dievo dvelkė viršum vandenu. (ST, Pr 1:1-2)</i></p>
---	---

Chaosą nusakantys žodžiai nurodo į erdvės, esančios prieš Biblijoje nusakomą Dievo pasaulio sukūrimą. Pradžios knygos eilutė paaiškina, kodėl du pagrindiniai originaliame tekste Chaosą nusakantys žodžiai – *Deep*, *Abyss* – poemos vertime abu perteikiami „bedugne“. *Abyss* kyla iš graikiško *abyssos* (tiesioginis vertimas – bedugnė) ir yra siejamas su Senojo Testamentu Šeolu – mirusių pasauliu, kapu – o *Deep* verčiau siejamas su paslaptina nežinomybe, chaosu, kuris dažnai perteikiamas per vandens gelmių simboliką, kaip ir Pradžios knygoje (6C). Tačiau, kaip pastebima, lietuviškoje Biblijos eilutėje angliška *Deep* atitinka „bedugnė“, tad ir poemos vertime tai tampa adekvatus pasirinkimas.

Pasirinkimas yra adekvatus dar ir dėl to, nes Miltono Chaoso aprašymuose pastebimai susipina įvairios mitinės erdvės – biblinis „chaosas“, Šeolas – kurių skirtingi pavadinimai lengvai gali skaitytoją sugluminti. Su Šeolu ryšį kuriantis *abyss* naudojamas vietomis nusakyti ir pragarą. Be to, „Prarastajame

rojuje“ ne kartą išskiriami Chaosas ir Naktis, kaip skirtingi konceptai, besidalijantys ta pačia pirmykštės tamsos erdve.

<p>9A. <i>Secrets of the hoary deep, a dark Illimitable ocean, without bound Without dimension where length, breadth, and height, And time and place are lost; where eldest Night/ and Chaos, ancestors of Nature, hold</i> (PL, II: 891-896)</p>	<p>9B. <i>Senosios bedugnės slėpiniai – Beribis ir bekraštis okeanas, Neturintis nė ilgio, pločio, aukščio, Vieta ir laikas čia neegzistuoja. Chaosas ir Naktis – Gamtos Senoliai Čia amžiną anarchiją palaiko</i> (PR, II: 891-896)</p>
--	---

Tikriausiai būtų tiksliau įvardyti Naktį kaip tam tikrą Chaoso požymį, nurodantį į tamsą, priešingą pirmykštei šviesai, kuri materializuojasi į Dievo naujai sukuriamą dangų ir Žemę. Tačiau šalia šios pirmykštės tamsos įvaizdžio Miltonas akcentuoja Chaoso ir Šeolo – kapo – ryšį (10A, 10B).

<p>10 A. <i>Into this wild Abyss, The Womb of Nature, and perhaps her grave, Of neither sea, nor shore, nor air, nor fire, But all these in their pregnant causes mixed Confused, and which thus must ever fight</i> (PL, II: 910-914)</p>	<p>10 B. <i>Klaikioj bedugnėj, iščiose Gamtos, Gal jos kape, nėra jūros, anei kranto Nėr oro, nei ugnies, bet jų užuomazgos Sumišo, tad joms nuolat kautis tenka.</i> (PR, II: 911-914)</p>
---	---

Kaip minėta, *abyss* (kaip galima kapo nuoroda) vertėjo perteikiama kaip „bedugnė“, tačiau šioje poemos ištraukoje (10A) tiesiogiai minimas kapas – Šeolo simbolika. Originalioje eilutėje (10A) dar pastebimas kapo ir iščių junginys, specifiskai naudojamas Biblijos eilutėse, kurių lietuviškame vertime tiesiogiai minimas Šeolas (7D).

<p>7C. <i>he horseleach hath two daughters, crying, Give, give. There are three things that are never satisfied, Yea, four things say not, It is enough: The grave; and the barren womb; The earth that is not filled with water; And the fire that saith not, It is enough.</i> (OT, Prov, 30:15-16)</p>	<p>7D. <i>Siurbėlė turi dvi dukteris: „Duok!“ ir „Duok!“. Trys niekad nėra sotūs, o ketvirtas niekad nesako: „Gana“. Šeolas, bevaisės iščios, nuolat vandens trokštanti žemė ir niekad „Gana“ nesakanti ugnis. (ST, Pat 30:15-16)</i></p>
--	---

Šiose Biblijos eilutėse (7C, 7D) kapo ir bevaisių iščių įvaizdis pasitelkiamas iliustruoti besaikį norą, kuriuo pasižymi siurbėlė – įnoringas žmogus. Taip pat galima pastebėti pagrindinių gamtos elementų įvaizdį poemos, ir pasirinktos Biblijos ištraukos eilutėse.: Jūras, krantas(žemė), oras, ugnis (10B); vandens trokštanti žemė, „gana“ nesakanti ugnis („valganti orą“) (7D).

Taigi poemos intertekstinis ryšys su Biblijos (ST, Pat 30:15-16) eilutėmis formuoja Chaoso kaip besaikės gamtos įvaizdį, pasireiškiantį chaotiškiausia savo forma – nesibaigiančiu gyvybės ir mirties ratu, gamtos stichijų sukuryje. Neatsitiktinis tampa bedugnę nusakančio epiteto pasirinkimas (*Wild Abyss*. *Wild* – laukinis, atšiaurus), kuriame susiduria ir natūralios gamtos, būsenos ir atšiaurumo reikšmės. Tiesioginis vertimas (laukinė bedugnė) šiuo atveju, atrodo, tiksliau atskleistų anglišką epiteto pasirinkimą ir interteksto kuriamą besaikės gamtos įvaizdį, vietoj „klaikios bedugnės“ (10B).

Visgi, vertėjas išlaiko per kapo ir iščių įvaizdį atsirandančią sąsają su Šeolu, tad intertekstinis ryšys šioje poemos vietoje išlieka, tik vietoj besaikės gamtos įvaizdžio akcentuojama Chaoso kaip antgamtiškos ir baimę keliančios pirmaprados erdvės samprata. *Deep* ir *Abyss* vaizdinių suvienijimas į „bedugnę“ sukonkretina Chaoso ryšį su Pradžios knygoje (6D) nusakoma erdve, egzistuojančia prieš Dievo kūrimo aktą.

3.4.3 Kosmosas

Žmogaus pasaulis – Kosmosas – poemoje pirmą kartą pristatomas Šetonui palikus pragarą ir keliaujant pro Chaosą. Kaip ir kiti kosmologiniai poemos pasaulio „regionai“, Kosmosas susilaukia aprašymų, nurodančių neapėriamą jo dydį, tačiau jis jau yra aprašomas konkrečiai – yra rutulio formos (Itzės, 2012: 36). Iš visų kitų erdvių, Kosmosas vienintelis gali būti laikomas turintis apibrėžtas išorines

ribas. Pasakotojas poemos eigoje skaitytojui nuolat primena Kosmoso išorės rutuliškumą: Dievo sukurtas tobulas pasaulis yra tobulos formos (*ibid.*, 36). Tačiau kaip ir žmogaus likimas, šio pasaulio vieta atrodo kiek nestabili: rutulio formos pasaulis skendi supamas Chaoso ir aukso grandine kybo nuo Dangaus paviršiaus. Poemai baigiantis žmogaus pasaulis yra sujungiamas su pragaru Šėtono atžalų – Nuodėmės ir Mirties – pastatytu keliu. Kosmosas poemoje kaip erdvė irgi gali kelti skaitytojui interpretacijos sunkumų: jis gali nusakyti pasaulį, kurį Dievas sukuria per šešetą dienų, Žemės planetą, ir tuo pačiu platesnę visatą, kurioje Žemė egzistuoja. Juk šioje erdvėje Šėtonas sutinką Saulę saugojantį Rafaelį, ir teiraujasi jo kelio į rojų. Šis Kosmoso neapibrėžtumas pagrinde kyla iš Miltono laisvai naudojamų sinonimijos pasirinkimų – Žemė, pasaulis, visata (*earth, world, universe*) – bei pastoviai kintančių erdvės aprašymų. Žmogaus pasaulis skaitytojui iš pradžių atsiveria per Šėtono kelionę pro Chaosą: „O netolies ant grandinės aukso/ Kabo pasaulis šis, tarsi žvaigždė/Mažiausio dydžio šalimais mėnulio“ (PR, II: 1051-1053). Nors akcentuojamas šio pasaulio rutuliškumas iš išorės, vidinė jo struktūra yra neaiški. Kosmose Šėtonas sutinka Saulę saugantį arkangelą Urielį, kuris jam atskiria Dievo sukurtas žvaigždes, dangaus kūnus, ir Žemę, bei Žemėje esantį žmogaus rojų, Edeną: „O ta vieta kurią štai rodau, – rojus/ Tenai Adomo būstas“ (PR III: 733-734).

Rojaus aprašymai, aišku, kardinaliai skiriasi nuo pragaro. Ne kaip pragaro dykynės, Edeno gamta pasižymi įstabia įvairove, grožiu. Tačiau Edeno erdvės aprašymuose poemos eigoje galima išvelgti intertekstinius aidus apie būsimą žmogaus nuopuolį ir išvaymą iš rojaus. Ryte budindamas Ievą, Adomas aprašo Edeno grožybes, ją guodžia, tačiau jo žodžiai nurodo ir į Biblijos eilutes apie išdavystę

<p>11A. <i>Awake, The morning shines, and the fresh field calls us; we lose the prime, to mark how spring Our tender plants, how blows the citron grove, What drops the myrhh, and what the balmy reed</i> (PL, V: 20-23)</p>	<p>11B. <i>Pabusk, į gaivų lauką rytas šaukia: Gražiausias metas, kai gali gerėtis. Kaip kelias augmenys, kuriuos prižiūrim, Mira padvelkia citrusų giraitė</i> (PR, V: 20-23)</p>
--	--

Originalioje poemos eilutėje minimi mira ir balzamas savo konstrukcija primena Pradžios

keliaujančius išmaeliečius, kuriuos pastebi Jokūbo vaikai – broliai, besiruošiantys nužudyti savo brolių Juozapą.

<p>8C. <i>And they sat down to eat bread: and they lifted up their eyes and looked, and, behold, a company of Ishmaelites came from Gilead with their camels bearing spicery and balm and myrrh, going to carry it down to Egypt.</i> (OT, Gen 37:25)</p>	<p>8D. <i>Jie susėdo valgyti. Žvalgydamies pamatė išmaeliečių karavaną, ateinantį iš Gileado, su guma, balzamu ir sakais apkrautais kupranugariais, ir keliaujantį į Egiptą.</i> (ST, Pr 37:25)</p>
--	--

Šiose eilutėse (8C, 8D) vaizduojami valgantys Juozapo broliai pamato išmaeliečius ir apsisprendžia Juozapo nežudyti, o jį parduoti. Galima interpretuoti, kad šios istorijas aidas Edeno vaizde kuria sąsajas su pranašyste apie būsimą Adomo ir Ievos nusidėjimą, o dar konkrečiau – Ievos išdavystę, kai ji pasirinko nepaisyti Dievo įstatymo ir suvalgys pažinimo medžio vaisių. Taip pat sąsaja kyla tarp Juozapo ir Adomo bei Ievos lemčių. Šių eilučių (8C, D) skyriaus pradžioje Juozapas, tėvo Jokūbo mėgstamiausias sūnus, pasakodamas broliams apie savo sapnus, implikuojančius savo pirmenybę, užsitarnauja jų rūstumą. Jo lemtis šioje knygoje tragiška, kaip ir Ievos ir Adomo lemtis yra tragiška – Juozapas yra parduodamas į vergiją, o Adomas ir Ieva yra išvaromi iš rojus. Mira lietuviškame Biblijos vertime paverčiama guma ir sakais, tačiau Pažūsis ekonomiškiau ją įvardija vienu žodžiu. Vis dėlto, šioje „Prarastojo rojus“ vertimo eilutės konstrukcijoje, palyginus su originaliu tekstu, jau sunkiau tampa įžvelgti išmaeliečių vaizdinį, tad miros biblinės konotacijos tampa platesnės: tai gali būti ingredientas, įeinantis į šventą patepimo aliejų (ST, Iš 30:25) ar mirusiųjų balzamavimo procesą (NjT, Jn 19:39), viena iš trijų dovanų kūdikėliui Jėzui (NjT, Mt 2:11), mira atmieštas vynas, duotas Jėzui prieš pat nukryžiovimą (NjT, Mk 15:23) ir t.t. Taigi, šioje poemos ištraukoje miros reikšmę lietuvių skaitytojas gali interpretuoti įvairiai.

Tačiau miros vaizdinys nėra vienintelis Adomo žodžiuose slypintis intertekstas, keliantis nuopuolio konotacijas.

<p>12 A. <i>And let us our employments rise</i> <i>Among the groves, the fountains, and the flowers</i> <i>That open now their choicest bosomed smells,</i> <i>Reserved from night, and kept for thee in store</i> (PL, V:125-128)</p>	<p>12B. <i>Tad vėlei inkimės darbų</i> <i>Tarp medžių tu, šaltinių ir gėlių,</i> <i>Paskleidusių sodrius kvapus, kuriuos</i> <i>Kaupė pernakt, kad tau padovanotų.</i> (PR, V:125-128)</p>
--	--

Adomas šioje vietoje baigia savo kalbą, guodžiančią Ievą, kuri papasakoja apie sapną, kuriame ji yra viliojama paragauti pažinimo medžio vaisiaus. Galiausiai jis tikina ją atsikelti ir imtis ryto darbų, sutikti Edeno dieną ir jai per naktį sukauptus medžių, šaltinių ir gėlių kvapus. Tačiau paskutinės eilutės konstrukcija originaliame tekste imituoja Biblijos eilutę, kurioje Petras pranašauja nusidėjėliams skirtą Dievo teismą.

<p>9C. <i>But the heavens and the earth, which are now,</i> <i>by the same word are kept in store, reserved</i> <i>unto fire against the day of judgment and</i> <i>perdition of ungodly men.</i> (NT, 2 Pet 3:7)</p>	<p>9D. <i>O dabartiniai dangūs ir žemė tuo pačiu žodžiu</i> <i>yra palaikomi ugniai, saugomi teismo ir</i> <i>bedievių žmonių žuvimo dienai.</i> (NjT, 2 Pt 3:7)</p>
---	--

Adomo žodžiai apie Ievai per naktį sukauptus Edeno kvapus ir grožį kuria intertekstinį ryšį su Petro eilute ir tarsi išpranašauja jų paties nuopuolį ir būsimą Dievo bausmę – išvaramą iš rojus. Taip kaip ir Edene saugomi kvapai Ievai per naktį, taip ir Dievo palaikoma ugnis bedievių teismo dienai, o juk Adomui ir Ievai lemta išgyventi jų pačių Dievo teismą. Originaliame poemos tekste toks dviprasmiškumas tarp švelnaus Edenų kvapų kaupimo ir rūstaus Dievo ugnies palaikymo susikuria pasitelkus neutralių veiksmų konstrukcijas – *kept in store, reserved*. Vertime apsiribojama perteikti kvapų pasklidimą kaip medžių, šaltinių ir gėlių pozityvų dovanojimo aktą, tad negatyvios Petro pranašystės konotacijos tampa sunkiai atpažįstamos. Tačiau galima dar atpažinti nuorodas į žmogaus nuopuolį Šėtonui apžvelgiant dar nekorumpuoto Edeno grožį.

<p>13A. <i>Grazing the tender herb, were interposed, Or palmy hillock; or the flower lap Of some irriguous valley spread her store, Flowers of all hue, and without thorn the rose</i> (PL, IV: 253-256)</p>	<p>13B. <i>Ramiai rupšnojo avelių bandos Pašlaitėse kalvelių, o glėby Drėkinamojo slėnio skleidės gėlės Visų spalvų, net rožės be spyglių</i> (PR, IV: 253-256)</p>
--	---

Edeno sode esančios rožės be spyglių kuria kontrastą su gamtoje pasirodančiais spygliais po žmogaus nuopuolio. Pradžios knygoje, Dievas, prakeikia žaltį, Ievą ir Adomą, o Adomui nusako, kokia gamta jo laukia.

<p>10C. <i>Thorns also and thistles shall it bring forth to thee; and thou shalt eat the herb of the field</i> (OT, Gen 3:18)</p>	<p>10D. <i>Erškėčius ir usnis tau ji želdins, maitinsies laukų augalais.</i> (ST, Pr 3:18)</p>
--	---

Nors A. Rubšio Senojo Testamento vertime pasitelkiamas erškėčių vaizdinys, tiesioginis spyglių vertimas šioje poemos ištraukoje tiksliau iliustruoja ir atkreipia dėmesį į Edeno tobulumą, palyginus su ta gamta, kuri žmogaus laukia po nuopuolio. Kaip galima pastebėti, biblinių intertekstų kuriamas Edeno dvilypumas skiriasi nuo pragaro kontrastų – pragaro erdvė įkūnija jau nupuolusių demonų lemtį, o dar nenupuolusio žmogaus rojaus aprašymai nurodo į jo dar būsimą lemtį.

Apžvelgtus Edeno aprašymuose slypinčius intertekstus, kurie implikuoja žmogaus kryptį, vertėjas perteikia dalinai. Miros įvaizdis be papildomos konstrukcijos nebekuria artimo ryšio su išmaeliečių ir Jokūbo istorija, o Ievai per naktį sukauptų Edeno kvapų sąsaja su Petro pranašyste išnyksta dėl pozityvios dovanojimo akto konotacijos. Tačiau vertėjas aiškiai parodo Adomo ir Ievos rojų esantį be spyglių, tad ryšys ir kontrastas su už rojaus laukiančia gamta išlieka.

3.4.4 Dangus

Rojaus aprašymuose vis slypi nuorodos į būsimą žmogaus nusižengimą, menantį jo netobulumą. O dangus, atvirksčiai, kaip visagalio, visažinio Dievo buveinė, pasižymi tokiu tobulumu, kad dangaus aprašymuose slypinčios nuorodos pagrinde nurodo į šio tobulumo ištakas – Dievo kūrimo aktą, dangaus atskyrimą nuo Chaoso ir Žemės. Miltonas vaizduoja dangų kaip ribas turinčią, tačiau neįsivaizduojamo masto, šviesos sklidiną vietovę (Ittzés, 2012: 35). Virš Dievo dangaus nesimato joks kitas dangus, kadangi Miltono dangus vaizduojamas kaip aukščiausia visatos vieta, virš kurios nieko negali būti (*ibid.*, 35). Skaitytojui leidžiama suprasti, kad dangus pasižymi vienais didžiuliais puošniais vartais, nuo kurių veda kelias į centre stūksantį kalną – Dievo buveinę (*ibid.*, 35). Dangus yra plokščias: Šėtonas ir jo maištingieji angelai krenta į pragarą, kai jie yra nustumiami nuo dangaus paviršiaus. Vis dėlto, poetas nekonkretina dangaus formos – neaišku, ar jis apskritas, ar stačiakampės formos. Keliaudamas pro Chaosą, Šėtonas pastebi nuo dangaus kybantį žmogaus pasaulio rutulį.

14A. <i>Far off th'empyrean Heaven, extended wide In circuit, undetermined square, or round With opal towers and battlements adorned Of living sapphire, once his native seat;</i> (PL, II: 1047-1050)	14B. <i>Didingojo dangaus erdvias platybes Su neaprėpiamais gimtinės plotais, Opalo bokštais ir tikrais safyrais Pagražintom dantytoj sienom</i> (PR, II: 1047-1050)
--	--

Danguje galima įžvelgti ir žmogiškos civilizacijos ypatumų – aprašomi pastoraliniai peizažai bei miestą primenantis šventyklų kompleksas (*ibid.*, 35). Šioje vietoje nusakomas dangaus miestas kuria sąsajas su Naująja Jeruzale – Dievo miestu, Apraiškos knygoje apokalipsės metu iš dangaus nusileidžiančiu į Žemę ir išgelbėjančius dorus ir nenusidėjusius žmones.

<p>11C. <i>And the foundations of the wall of the city were garnished with all manner of precious stones. The first foundation was jasper; the second, sapphire; the third, a chalcedony; the fourth, an emerald;</i> (NT, Rev 21:19)</p>	<p>11D. <i>Miesto mūrų pamatai papuošti visokiais brangakmeniais. Pirmas pamatas yra jaspio, antras safyro, trečias chalcedono, ketvirtas smaragdo,</i> (NjT, Apr 21:19)</p>
---	--

Būtent Apraiškos knygoje Šėtonas kelia savo paskutinį maištą prieš Dievą ir yra nubaudžiamas kalėti prie ugnies tvano – liepsnų ežero, prie kurio jis jau yra surakintas pirmoje poemos knygoje („kančias, kurias dar aitrina **ugninis tvanas**“). PR, I: 67-68). Taigi, žiūrint kad skaitytojui aprašomas išorinė dangaus struktūra pateikiama per Šėtono žvilgsnį – būtent jam atsiveria dangaus ir žmogaus pasaulio vaizdas – Miltono dangaus ir Naujosios Jeruzalės paralelė ne tik implikuoja žmogaus apokalipsę, bet ir Šėtono pakartotinę bausmę, kuri būtent jam suteikiama X-oje poemos knygoje. Šis intertekstinis ryšys sustiprina būsimo žmogaus nuopuolio ir Šėtono prakeiksmo aidą, bei išryškina esminę Šėtono savybę – jis pasirengęs dėl žmogaus nuopuolio ir savo dalią (kokia ji bėra) sužlugdyti. Šėtonas keliauja sunaikinti žmogaus, net ir jei tai reiškia užsitarnauti didesnę kančią. Kadangi vertime X-os knygos eilutės, kuriose Dievas skiria Šėtonui jau bausmę, praleistos, poemos eigoje slypinčios užuominos į Šėtono prakeiksmą tampa dar svarbesnės. Nors šiose poemos eilutėse minimi bokštai kuria įspūdingą vaizdą, intertekstinė nuoroda į Naująją Jeruzalę atsiranda minint safyrais išgražintas dantytas sienas. Vertėjas perteikia safyrų vaizdinį, tačiau ir nepalieka Miltono dangaus be savo militaristinių požymių: dantytos sienos suponuoja gynybinės tvirtovės idėją, kurioje opalo bokštai atlieka ne tik estetinę funkciją. Taip pat galima pastebėti, kad vertime dangaus mastas apima „neaprėpiamus gimtinės plotus“, tačiau nebėra dangaus formos neapibrėžtumo svarstymo, esančio originalioje eilutė – *in circuit, undetermined square or round* (14A).

Nors poemoje implikuojamas tam tikras dangaus kaip plokštumos vaizdas, nuo kurio krašto Šėtonas nustumtas nugarmi į pragarą, tačiau dangaus vidinė struktūra yra nemažiau enigmatiška už kitus Miltono visatos regionus. VI knygoje, Arkangelas Rafaelis Adomui pasakoja apie karą danguje ir kaip Šėtonas bandęs pulti kalną, ant kurio yra Dievo buveinė (PR, VI: 88). Šioje pasakojimo ištraukoje dangus panašus į Žemėje vykstančio karo vietą – susilieja žmogiško pasaulio gamtos ir ugningų mūšių aprašymai. Tačiau Dievas tokioje aplinkoje neapsireiškia, girdimas tik jo žodis iš viršaus, iš nuotolio: Šėtoną nugalėti jis siunčia savo aukščiausius angelus, ir galiausiai savo Sūnų. Tai verčia manyti, kad mūšio vieta vyksta kažkur žemiau Dievo Tėvo regiono, ir tai galimai vienas iš kelių dangaus sluoksnių.

Naujajame Testamente apaštalas Paulius implikuoja net tris dangaus sluoksnius: „Pažįstu žmogų Kristuje, kuris prieš keturiolika metų, – ar kūne, ar be kūno – nežinau, Dievas žino, – buvo pagautas ir iškeltas iki **trečiojo** dangaus.“ (2 Kor 12:2). Pirmu sluoksniu laikomas Žemės, žmogaus pasaulio dangus, kuriame egzistuoja gyvybė – paukščiai. Tokį dangaus daugiasluoksniškumo mąstymą katalizuoja ir poemoje ne kartą naudojami žodžiai, nusakantys aukščiausią dangaus esybę: *Empyrean*, *Empyrean Heaven*. *Empyrean* (liet. empirėjus) tam tikrose krikščionių kosmologijose žymi aukščiausią dangaus sluoksnį, Dievo buveinę – tobulos šviesos regioną. Šio žodžio vertėjas vertime atsisako, vietoj to pasitelkia tam tikrus dangaus epitetus. Pavyzdyje su safyrais dantytom sienom galima pastebėti, kad *th'empyrean Heaven* verčiama „didingojo dangaus“ (kadangi „empirėjus“ nėra naudojamas šiame Biblijos vertime, būdvardis „empyrinis“ ar „empyriškas“ tikriausiai būtų sunkiai suprantamas). Kitose vertimo ištraukose, šie žodžiai transformuojami įvairiai: *pure empyrean* – „tyrų dangaus aukštybių“ (PR, III: 56), *empereal thrones* – „dangaus gentainiai“ (PR, II: 430).

Tad dangaus sluoksniškumo idėja vertime tampa daugiau priklausoma nuo skaitytojo intuicijos, susidūrus su dangaus mūšio scenomis, ir paties Dievo aplinka, kuri III-oje knygoje pristatoma išplėstiniais šviesos aprašymais, kur taip akcentuojamas Dievo sostas kaip absoliučiai aukščiausias taškas.

<p>15A. <i>From the pure empyrean where he sits High thron'd above all highth</i> (PL, III: 57-58)</p>	<p>15B. <i>Anuoment iš tyrų dangaus aukštybių. Sedėdamas aukštai iškeltam soste</i> (PR, III: 56-57)</p>
---	--

III-oje poemos knygoje Dievas Tėvas pristatomas ant savo sosto, kuris pastebimai pranoksta aukščiau visa, kas tik yra Miltono visatoje, net ir visa, kas yra danguje. Nors iš pirmo žvilgsnio šis akcentas atrodo neperteiktas vertime (15B), kadangi „empirėjus“ nėra naudojamas, o antroje pavyzdžio eilutėje pasitelkiamas aukštesnysisrieveiksmio „aukštai“ laipsnis, o ne aukščiausias, kuris nurodytų ir Dievo (sosto) aukščiausią poziciją. Nuomonė pasikeičia pažvelgus į šių eilučių intertekstinę ryšį su Biblijos eilutėmis, kuriose akcentuojama Dievo vieta kaip aukščiausia danguje, ir pastebėjus lietuviško vertimo formuluotę (12D).

<p>12C. <i>But will God really dwell on earth? The heavens, even the highest heaven, cannot contain you. How much less this temple I have built!</i> (OT, Deut 10:14)</p>	<p>12 D. <i>Štai! Viešpačiui, tavo Dievui, priklauso dangus bei dangaus aukštybės, žemė ir visa, kas joje yra (ST, Įst 10:14)</i></p>
--	---

Angliškoje Biblijos eilutėje (12C) aukščiausias dangaus taškas (*the highest heaven*) lietuviškame vertime perteikiamas kaip „dangaus aukštybės“ (12D) – toks pasirinkimas pastebimas ir poemos vertime. Taigi dangaus aukštybės jau savaime nurodo į pačią aukščiausią dangaus sluoksnį, kuriame poemoje randasi ir Dievo sostas, tad antra šios ištraukos eilutė veikiau pakartotinai akcentuoja Dievo aukštį, kaip ir originale.

Taigi, vertėjas randa skirtingų atitikmenų, kurie nurodytų į dangaus aukščiausią sluoksnį, bei perteikia sąsają su Naujosios Jeruzalės miestu, išlaikydamas safyrų dantytomis sienų įvaizdų, kuris ne tik kuria dangaus kaip puošnaus miesto įvaizdį, bet atliepia į būsimą Šėtono maištą ir galutinį prakeiksmą.

3.5 „PRARASTOJO ROJAUS“ PAGRINDINIŲ VEIKĖJŲ PROBLEMATIKA IR VERTIMAS

„Prarastojo rojaus“ veikėjai, ypač Šėtonas, tikriausiai toliausiai nuo akademinio konsensuso nutolusi poemos diskusijų tema. Nors pagrindiniai veikėjai – Šėtonas, Adomas, Ieva, Dievas Tėvas – yra visi bibliniai veikėjai, jų charakterizavimas yra vienas iš kontraversiškesnių poemos aspektų. Vienas iš nesutarimų keliančių klausimų – kas yra poemos herojus? Į šį klausimą galima rasti daugiau nei vieną atsakymą.

Viena iš populiariesnių interpretacijų – Šėtonas kaip herojus, kuris pagal savo charakteristiką prilygsta antikiniams herojams savo ambicija, narsa, jėga, gudrumu (Sandiun & Kaiter, 2011: 453). Šėtono problematika susijusi su ambivalentišku Dievo Tėvo portretu. Nors pasakotojas poemos pradžioje teigia, kad jo tikslas – „Dievo apsaugoti kelius žmonėms“ – ir Dievui Tėvui skiria ne vieną liaupsinančią, šviesą ir gerį akcentuojančias ištraukas, Tėvas įgyja ir absoliutaus monarcho, despoto įvaizdį: kitų neištikimybę, nusižengimus jis nekantrauja nubausti ir yra ne mažiau kerštingas už Šėtoną ir kitus pragaro atstovus.

Kitas herojaus pasirinkimas – Dievas Sūnus, kuris artimas modernaus herojaus sampratai: jis yra Šėtono jėgą pranokstantis karžygis, sutinkantis kovoti mūšiuose prieš savo priešą, tačiau yra pasiruošęs pasiaukoti vardan žmogaus atpirkimo (McMahon: 2010). Jis yra epinis būsimas Jėzaus Kristaus pavidalas. Šiuo atveju galima Dievo Sūnui priskiriamos pozityvios dieviškumo savybės – gailestingumas, užuojauta. Galiausiai, jis yra siunčiamas atlikti dievišką Tėvo kūrybą ir sukurti žmonių pasaulį.

Herojumi gali būti laikomas ir Adomas, įkūnijantis krikščioniško žmogaus idealą (Kuzmanović, 2016: 186). Adomas pasižymi pamaldumu, meile Dievui, tačiau yra ir smalsus, siekiantis pasaulio pažinimo, bei yra ištikimas savo antrai pusei – Ievai. Adomas nusižengia prieš Dievą ne dėl piktų kėslų ar perdėto noro paragauti pažinimo vaisiaus, bet iš meilės Ievai, nepalikdamas jos likimo valiai, ir jo pasiaukojimas gali būti laikomas svaresniu už Dievo Sūnaus altruizmą, kadangi jis vardan meilės užtikrina sau rūšią Dievo bausmę – išvaymą iš rojaus ir, ateityje, mirtį. Vis dėlto, herojaus klausimas čia neužsibaigia: šių laikų tyrėjai atranda ir Ievos personaže tragiško herojaus elementų. Ieva, sukurta po Adomo ir iš Adomo (šonkaulio), yra dvigubai pamaldi – garbina Dievą ir Adomą – o jos pasirinkimas paragauti uždrausto vaisiaus iš dalies kyla iš jos pasirinkimo atsiskirti nuo Adomo atliekant Edono darbus dėl noro pranokti savo poziciją ir atlikti daugiau, ir iš dalies dėl žalčio pavidalą įgijusio Šėtono sofizmo, kuriais ji yra nuodijama net savo sapnuose. Vietoj bandymo nuslėpti savo nusižengimą – Ievą prisiima

kalnę ir prisipažįsta Adomui. Taigi, vien herojaus tema atskleidžia poemos veikėjų sudėtingą problematiką, su kuria neabejotinai susiduria ir vertėjas.

3.5.1 Šėtonas

Nors poema gvildena biblinių naratyvų turinį, paradoksaliai, Šėtonas – visuotinio blogio atstovas – gali būti laikomas poemos protagonistu. Pagal savo savybes, „Prarastojo rojus“ Šėtonas labiausiai atitinką antikinių epų herojus, kurie pasižymi ypatinga narsa, jėga, ryžtu, bei gudrumu: dažniausiai jie yra karžygiai, atsakingi už didžiausių konfliktų pergales ar pralaimėjimus. (Kuzmanović, 2016: 186). Poemos naratyvo kontekste, Šėtonas tam tikrais aspektais panašus į pagrindinį veikėją – jo veiksmai tiesiogiai formuoja poemos pasakojimo eigą. Šėtono asmeninės motyvacijos priverčia jį kurstyti angelus prieš Dievą, o jo kelionė į rojų ir Ievos viliojimas lemia žmogaus nuopuolį ir išvarymą iš Edeno.

Šėtonas yra sužavėjęs ne vieną kritiką, ypač anglų romantikus: Percy Bysshe Shelley teigęs, kad Šėtonas yra poemos herojus, morališkai daug aukštesnis už Dievą; teigiama, kad Williamas Blake'as manęs, jog Miltonas „atstovavo Šėtono partijai, pats to nesuprasdamas“ (Mayo, 1984:121). Šėtonas pasižymi įvairiomis gerbtinomis savybėmis, ne tik jėga ar narsa. Pandemoniumo susirinkime, Šėtonas kuruoja itin demokratiškus debatus, kuriuose išklausomos skirtingos demonų nuomonės dėl potencialaus keršto Dievui. Nors Šėtonas yra pragaro valdovas, Pandemoniumo auditorijoje laimi Belzebubo siūlymas sunaikinti Dievo brangiausią kūrinį – žmogų, o Šėtonas sutinka su rūmų publikos sprendimu bei pasisiūlo vėl įrodyti savo teisę į valdančio poziciją ir atlikti pavojingą kelionę į Edeną iš Pandemoniumo pro pragarą ir Chaosą. Taip Šėtonas tampa poemoje daugiausiai keliaujančiu ir judančiu veikėju – per jo „odisėją“ skaitytojas pirmą kartą išplėstinai susiduria su pragaro, Chaoso, ir net Žemės erdvėmis. Kaip ir per Šėtoną atskleidžiamos dinamiškos poemos erdvės, taip ir Šėtonas atitinkamai yra iš visų veikėjų dinamiškiausio pavidalo ir ne vienoje situacijoje keičia savo fizinę formą. Ieškodamas kelio į Žemę, Šėtonas apsimeta kerubu ir užmezga kalbą su Saulę saugančiu arkangelu Urieliu. Įsibrovęs į žmogaus rojų, kaip ir Pradžios knygoje, Šėtonas įgauną gyvatės pavidalą.

EN: <i>Who first seduced them to that foul revolt? Th' infernal Serpent; he it was, whose guile</i> (PL, I: 33-34)	LT: <i>Kas pirmas juos tada maištaut sugundė? Tai pragaro žaltys, tai jis klastingai</i> (PR, I: 33-34)
---	--

Šetono pavidalas Edeno sode verčiamas „žalčiu“. Jau pirmos knygos paaiškinimų skiltyje minima, kad skirtingose lietuvių Biblijos vertimuose pasitelkti žodžiai „gyvatė“, „angis“. Tiesioginio vertimo atveju žodis „gyvatė“ geriausiai atitinka angliškąjį *serpent*, tačiau tokiu atveju Šetonui, kuris angliškame tekste yra vyriškas veikėjas, lietuviškame tekste būtų priskiriama moteriška giminė. „Žalčio“ pasirinkimas lietuviškame tekste taip pat sustiprina Šetono kaip prieštaringo veikėjo įvaizdį, dėl dviprasmiškų žalčio konotacijų lietuvių kultūroje. Žaltys lietuvių skaitytojui neišvengiamai primins Žilvino personažą iš pasakos „Eglė žalčių karalienė“, kurioje žaltys gauna Eglės sutikimą tekėti ir vėliau pasirodo jai jauno vyro pavidalu. Dalis lietuvių tautosakos tyrinėtojų žaltį laiko šioje pasakoje dar viena žemės vaisingumo, derlingumo apraiška (Vėlius, 1983:2). Vertime šis ryšys galimai taktiškai sumažinamas, pasirenkant įvardyti Šetono gyvatišką pavidalą bendrine forma, mažąja raide (žaltys), išvengiant galimos aliuzijos į Žaltį (Žilviną) kaip pažįstamą vardą, personažą. Vienas iš daugelio kūrybinių Miltono nuopelnų – Šetono vardų ir titulų gausybė, kurios įvairovė originaliame tekste pranoksta visų kitų veikėjų vardinius laurus:

- *Infernal Serpent* (Pragaro žaltys, PR I:34),
- *Arch Enemy* (Priešas, I: 81),
- *Author of All Ill* (Blogio pradininkas, II:381)
- *Serpent* (Žaltys, X:879)
- *Adversary* (Priešas, III:81)
- *Fiend* (Kipšas, II: 917)
- *Devil* (Velnias, X:878)
- *False Dissembler* (Apsimetėlis, III:681),
- *Arch Felon* (Didysis nusikaltėlis, I:179)
- *Foe* (Priešas, IV:89)
- *Dragon* (Slibinas, IV:3)
- *Fraudulent Imposter Foul, First Grand Thief, Grisly King, Prince of Hell, Matchless Chief, Antagonist of Heav'n, Hell's Dread Emperor, Adversary of God and Man, Flying Fiend, Undaunted Fiend, Traitor Angel, False Fugitive, Hellish Pest, Subtle Fiend, Wary Fiend, Mighty Leading Angel, Apostate Angel, Arch Fiend, Lost Archangel, Superior Fiend, Sly Hypocrite, Grand Foe, Tempter, Prince of Darkness, Antagonist of Heav'n's Almighty King, Adversary Serpent, Prince of Air, ir t. t.* (nėra vertimo eilučių)

Dauguma poemoje Šetonui skirtų pavadinimų yra Miltono originalios konstrukcijos, tačiau beveik visi turi biblines ištakas. Vertėjas įvairiems Šetono vardams pagrinde parinkęs ekvivalentus lietuvių kultūroje: *dragon* – slibinas, *fiend* – kipšas, *foe/enemy/adversary* – priešas, *devil* – velnias, *serpent* – žaltys. Tačiau Šetono titulus, nusakančius tam tikrą jo veiksmą (angl. *tempter*, *accuser*), vertėjas perteikia ir veiksmažodinėmis formomis. *Tempter* (liet. gundytojas) originaliame tekste naudojamas net septynis kartus, tačiau vertimo tekstas apima tik du iš šių atvejų (16A, 17A). Viename iš jų Šetonas įvardijamas kaip gundytojas, kitame nurodomas pats gundymo veiksmas.

<p>16A. <i>So glozed Tempter, and his proem tuned; Into the heart of Eve his words made way</i> (PL, IX: 549-550)</p>	<p>16B. <i>Taip gundytojas meilikavo Ievai, Kad savo žodžiais širdį jos palenktų.</i> (PR, IX: 549-550)</p>
<p>13C. <i>And when the tempter came to him, he said, If thou be the Son of God, command that these stones be made bread.</i> (NT, Matt 4:3)</p>	<p>13D. <i>Prie jo prisiartino gundytojas ir tarė: „Jei tu Dievo Sūnus, liepk, kad šie akmenys pavirstų duona.</i> (NjT, Mt 4:3)</p>

Šioje poemos vietoje angliškasis *tempter* (16A) verčiamas turimu lietuvišku bibliiniu ekvivalentu – gundytoju (16B). Tačiau kitame pavyzdyje šio ekvivalento atsisakoma ir vertėjas išverčia patį veiksmą (17B).

<p>17A. <i>Satan, now first inflamed with rage, came down, of mankind, to wreak on innocent frail Man his loss</i> (PL, IV: 9-11)</p>	<p>17B. <i>Bet nūn pykčiu degęs Šetonas leidos Ne kaltinti, o gundyti žmonijos, Išlieti pyktį ant žmogaus nekalto</i> (PR, IV: 9-11)</p>
---	---

Vienoje eilutėje(17A) Miltonas suderina net du Šėtono titulus – gundytoją ir kaltintoją (*The tempter ere th'accuser*)– ir nurodo su šiais titulais siejamų veiksmų chronologiją: Šėtonas iš pradžių sugundys žmogų, ir vėliau kaltins sugundytą žmogų už savo nuodėmę. Šėtono gundymas pirmą kartą minimas jau Pradžios knygoje – pirmoje Senojo Testamento knygoje, o kaip kaltintojas Šėtonas įvardijamas jau Apreiškimo knygos – paskutinės Naujojo Testamento knygos – eilutėse (14D).

<p>14C.</p> <p><i>And I heard a loud voice saying in heaven, Now is come salvation, and strength, and the kingdom of our God, and the power of his Christ: for the accuser of our brethren is cast down, which accused them before our God day and night.</i> (NT, Rev 12:10)</p>	<p>14D.</p> <p><i>Aš girdėjau danguje galingą balsą, sakantį: „Dabar atėjo mūsų Dievo išganymas, galybė, karalystė ir jo Mesijo valdžia, nes išmestas mūsų brolių kaltintojas. skundęs juos mūsų Dievui dieną ir naktį.</i> (NjT, Apr 12:10)</p>
--	---

Nors egzistuoja abiejų titulų bibliniai ekvivalentai, vertėjas juos perteikia veiksmažodine forma (17B). Tikėtina, kad priežastis – sudėtinga originalo konstrukcija: *the tempter ere th'accuser of mankind*. Miltonas pasinaudoja dabar jau archajiška angliško prieveiksmio *before* forma – *ere* – nurodydamas, kad Šėtonas nusileidžia į Žemę kaip gundytojas, o ateityje bus žmogaus kaltintojas. Tiesioginis titulų vertimas šiuo atveju tampa per griozdiškas (~„gundytojas, prieš būdamas kaltintoju“). Kadangi Miltonas tarp abiejų titulų toje pačioje eilutė kuria kontrastą, tad vertėjas pasirenka natūralesnę lietuvių kalbai veiksmažodinę formą veiksmui nusakyti. Vis dėlto, išnyksta chronologinis interteksto aspektas: vertimo eilutėje (17B) akcentuojama kad Šėtonas ne kaltinti, o gundyti atvyksta į Žemę, tarsi jis ruošiasi tik vienam veiksmui, o originalioje eilutėje (17A) Šėtonui skiriami abu veiksmai ir aiškia nusakoma šių veiksmų seka – gundytojas, **vėliau** kaltintojas.

Kaip minėta, Šėtono veiksmai poemos eigoje dažnai atskleidžia skaitytojui įvairių Miltono pasaulio erdvių dimensijas, tačiau Miltonas tam tikrose poemos ištraukose patį Šėtoną apibūdina per įvairių erdvių figūras. Pirmoje knygoje, pragare esantis Šėtonas ant savo nugaros neša skydą, kuris sulyginamas su mėnuliu ir kosminiais kūnais (angl. *the broad circumference hung on his shoulders like the moon*. PL, I: 284-291). Antroje knygoje, keliaujantis pro Chaosą ir besidžiaugiantis priartėjęs prie Žemės Šėtonas sulyginamas su jūra, radusia savo krantą.

<p>18A. <i>He ceased: and Satan stayed not to reply, But, glad that now his sea should find a shore, With fresh alacrity and force renewed Springs upward, like a pyramid of fire</i> (PR, II: 1010-1013)</p>	<p>18B. ... Šėtonas džiaugės, <i>Kad jau artėjo jo klajonių krantas: Šviežio guvumo ir jėgos pagautas Ugnies piramide į viršų neria</i> (PL, II:1010-1013)</p>
---	--

Nors Miltonas jūros ir vandenyno įvaizdžius poemoje pagrindė naudoja Chaoso erdvei apibūdinti, šioje ištraukoje, atvirkščiai, pro Chaosą keliaujantis Šėtonas apibūdinamas kaip vandens figūra. Šėtono kaip jūros metafora siejama su Biblijos eilutėmis, kurioje nusidėjėliai lyginami su nerimastinga jūra (15C, 15D).

<p>15C. <i>But the wicked are like the troubled sea, when it cannot rest, whose waters cast up mire and dirt.</i> (OT, Isa 57:20)</p>	<p>15D. <i>Nedorėliai – kaip jūra, audros pašiaušta ir negalinti nurimti. Jos bangos išmeta dumblą ir nešvarumus.</i> (ST, Iz 57:20)</p>
--	---

Šiuo būdu ne tik pats Šėtonas siejamas su nedorėliais, o visi jo pavaldiniai, armijos, kurie paskui jį keliautų į Žemę, jam praskynus kelią pro Chaosą ir korumpavus žmoniją. Tam tikra šios interpretacijos versija šioje poemoje ir atsitinka: Šėtonas priverčia Ievą nusidėti, ir nors grįžta į pragarą Dievo prakeiktas, jo atžalos, Nuodėmė ir Mirtis, Šėtono per Chaosą praeitą kelią paverčia tiltu iš pragaro į žmonių pasaulį. O po penkiolikos eilučių ši poemos naratyvo ateitis įvardijama tiesiogiai: „Jas jam [Šėtonui] įveikus ir nupuolus žmogui/Veik Nuodėmė kartu su Mirtimi/Jo pėdsakais – tokia dangaus valia – /Įsirengė sau platų, lengvą kelią“ (PR, II:1023-1026). Taigi šis intertekstinis ryšys su Biblijos eilutėmis per jūros metaforą akcentuoja Šėtono kaip visuotinio blogio skleidėjo įvaizdį, kurio jau praeitu keliu seka visos piktų kėslų būtybės. Vertime jūros vaizdinys perteikiamas tik dalinai – „artėjo jo klajonių krantas“. Nors atsisakoma jūrą nurodančio žodžio, „klajonių krantas“ tarsi implikuoja klajonių palyginimą su

vandens telkiniu (~klajonės kaip vanduo pasibaigia, pasiekus krantą). Vis dėlto, kadangi Chaoso erdvė, per kurią keliauja Šėtonas, anksčiau toje pačioje knygoje prilyginama vandenynui – „Beribis ir bekraštis okeanas“ (II: 892) – skaitytojas, tikėtina, interpretuos krantą kaip Chaoso ribą, ties kuria artėja Šėtono klajonių pabaiga, o ne lygins pačias klajones su jūra ar vandenynu. Taigi, Šėtono ir jūros metaforos vertimas nepakankamai tikslus interteksto atžvilgiu: „artėjo jo klajonių krantas“ aiškiai nekuria Šėtono kaip jūros įvaizdžio, tad ryšys su nedorėliais – blogiu, kuris Šėtono pėdsakus sektų – skaitytojui šioje eilutėje tampa sunkiai atrandamas. Tačiau, vertėjas sugeba perteikti Šėtono titulus ir pavadinimus, kuriuose slypi intertekstai, natūraliais lietuviškais ekvivalentais ir net modifikuoja kalbos dalį, jei tiesioginis vertimas neveiksmingas. Kaltintojo ir gundytojo titulų pavertimas veiksmiais („ne kaltinti, o gundyti“) išlaiko jų nuorodas į Šėtono veiksmus Biblijoje, tik neišlaiko šių veiksmų chronologijos aspekto: Šėtonas gundys žmogų ir vėliau jį kaltins.

3.5.2 Adomas ir Ieva

Vienas iš ankstesniems „Prarastojo rojaus“ vertimams kelių stabdęs poemos aspektas – atvirai ir pozityviai aprašomi Adomo ir Ievos kūniški santykiai (Flood, 2017). Ne vienoje poemos vietoje poetas pabrėžia santuokinio gyvenimo tyrumą ir net tam tikrą Adomo ir Ievos atsakomybę – daugintis ir skleisti Dievo sukurtą žmoniją. Šiuo atveju tampa svarbu patys santykių rėmai, o ne nuogumas. Kūniška sąjunga be santuokos – jau yra nuodėmė. Tačiau nuogumo savybė poemoje naudojama įkūnyti kitoki nusižengimą – įstatymo nevalgyti pažinimo medžio vaisių sulaužymą. Tik nusižengę šiuo atžvilgiu Adomas ir Ieva pirmą kartą pasijunta nuogi vienas prieš kitą. Tačiau šis pažeidžiamumas nesugriauna santykių, žmogaus protėviai išlaiko savo prigimtinių ryši. Ieva pastoviai akcentuoja save kaip dalį Adomo, sukurtą iš jo kūno. Ne kartą poemoje pasitelkiama aliuzija į moters pradą iš vyro šonkaulio. Miltono Ieva pasižymi pamaldumu ne tik Dievo, bet ir Adomo atžvilgiu. Ieva kreipiasi į Adomą net kaip į savo autorių, kūrėją (19A).

<p>19A.</p> <p><i>To whom thus Eve, with perfect beauty adorned</i> <i>“My Author and Disposer, what though bid‘st</i> <i>Unargued I obey: So God ordains;</i> (PL, IV:634-636)</p>	<p>19B.</p> <p><i>Ieva visoj grožybėj jam atsakė:</i> <i>„Manasis sumanytojau, tu man</i> <i>Liepi, aš paklūstu – taip Dievo skirta.</i> (PR, IV: 634-636)</p>
--	---

Ievos kreipinys originaliame tekste (19A) kuria ryšį su Biblijos eilute (16C), kurioje Jėzus apibūdinamas kaip krikščioniško tikėjimo autorius, kuris ir sukuria šio tikėjimo ribas – išstobulintojas (*finisher*).

<p>16C.</p> <p><i>Looking unto Jesus the author and finisher of our faith; who for the joy that was set before him endured the cross, despising the shame, and is set down at the right hand of the throne of God.</i> (NT, Heb 12:2)</p>	<p>16D.</p> <p><i>žiūrėdami į savo tikėjimo vadovą ir išstobulintoją Jėzų. Jis vietoj sau priderančių džiaugsmų, nepaisydamas gėdos, iškentėjo kryžių ir atsisėdo Dievo sosto dešinėje.</i> (NjT, Žyd 12:2)</p>
--	---

Originaliame tekste (19A) Ievos pasitelkiamas antras kreipinys (*Disposer*) tarsi nurodo į Adomo atsakomybę už Ievos sukūrimą ne tik idėjos atžvilgiu, bet ir fiziniu lygmeniu – iš jo šonkaulio suformuojamas Ievos kūnas. Šiame kreipinyje pasireiškia kiek ambivalentiška reikšmė, kadangi angliškasis veiksmazodis *to dispose* gali nurodyti į išdėstymo, bet ir kartu išmetimo, atsikratymo aktą, turintį negatyvią konotaciją. Vertėjas subtiliai išvengia šios dviprasmybės pasitelkdamas sumanytojo kreipinį, kuris gal būt kiek nukreipia sąsają su Jėzumi kaip krikščioniško tikėjimo vadovu (kaip įvardijama lietuviškoje Biblijos eilutėje), tačiau išlaiko Ievos kuriamą Adomo kaip dieviška kūryba užsiimančio veikėjo įvaizdį. Vis dėlto, Adomui priskiriamas pačios idėjos nuopelnas, o ne pats kūrybos aktas, kurį aštuntoje knygoje pats Adomas aprašo ir pasakoja kaip Dievas iš savo paties kūno per Adomo šonkaulį sukuria Ievą. Jeigu galima teigti, kad Ieva yra „dvigubai“ pamaldi (Dievo ir Adomo atžvilgiu), Šėtonas turi ją dvigubai ir gundyti: iš pradžių ji turi nusidėti sapne, miegodama Adomo glėbyje – tarsi nusizengdama prieš savo „autorių“ – ir tik vėliau žaltys jau gali ją gali įtikinti nusidėti prieš kitą Dievą. Tačiau pats vaisiaus suvalgymas nėra Ievos nuodėmingiausias momentas, kadangi ji pasirenka suvalgyti

vaisių žalčio sofizmo apsukta. Ką tik suvalgiusi vaisių, Ieva svarsto savo galimus pasirinkimus, ir akimirką savęs klausia, ar Dievas šią nuodėmę pastebės (20A, 20B).

<p>20A. <i>and other care perhaps</i> May have diverted from continual watch <i>Our great Forbidder, safe with all his spies</i> <i>About him. (PL, IX: 813-816)</i></p>	<p>20B. <i>o didus Draudėjas</i> <i>Saugus, sekliais visokiais apstatęs,</i> <i>Dėl rūpesčių kitų gal pražiūrėjo</i> <i>(PR, IX: 813-815)</i></p>
--	---

Pastebimas šios Ievos minties ryšys su Biblijos eilutėmis apie nedorumą ir kitų žvilgsnio vengimą (17C,17D).

<p>17C. <i>For thou hast trusted in thy wickedness: thou hast said, None seeth me. Thy wisdom and thy knowledge, it hath perverted thee; and thou hast said in thine heart, I am, and none else beside me. (OT, Isa 47:10)</i></p>	<p>17D. Kadangi nedora būdama jauteisi saugi ir sakei sau: „Niekas manęs nemato!“ – tavo išmintis ir žinojimas išvedė tave iš kelio. Užtat ir sakei sau: „Aš, ir niekas kitas!“ <i>(ST, Iz 47:10)</i></p>
---	--

Taigi, Ievos noras nebūti pastebėtai Dievo ar jo seklių galimai labiausiai ją priartina prie nusikaltėlio vaidmens, pasižyminčiu sąmoningu bandymo užslėpti savo nusizengimą. Vertėjas sukonkretina Dievo žvelgimo aktą („gal pražiūrėjo“) (17D), vietoj originalioje eilutėje (17C) esančio dviprasmiško Dievo budėjimo ir matymo akto (angl. *continual watch*): taip net labiau akcentuojamas Ievos noras išvengti Dievo žvilgsnio, o ne tik praslysti pro jo „amžiną budėjimą“. Tačiau taip greitai, kaip ši mintis Ievai ateina, taip ir praeina. Ieva iškart po šių žodžių nusprendžia prisipažinti Adomui ir priimti su juo savo lemtį. O Adomo vienintele nuodėme, iš pirmo žvilgsnio, tampa jo sprendimas dalintis Ievos nuodėme ir kaip „vienas kūnas“ priimti Dievo bausmę.

<p>21 A.</p> <p><i>Another rib afford, yet loss of thee</i></p> <p><i>Would never from my heart; no no, I feel</i></p> <p><i>The link of Nature draw me; flesh of flesh,</i></p> <p><i>bone of my bone thou art, and from thy state</i></p> <p><i>mine never shall be parted, bliss or woe.</i></p> <p>(PL, IX: 912-916)</p>	<p>21B.</p> <p><i>Iš kito šonkaulio, mano širdy –</i></p> <p><i>Tik tu. Aš saitą mūsų prigimties</i></p> <p><i>Jaučiu: juk tu – iš mano kūno kūnas,</i></p> <p><i>Iš mano kaulo kaulas, neišskirs</i></p> <p><i>Jau mūsų nieks nei laimėj, nei varge.</i></p> <p>(PR, IX: 912-916)</p>
--	--

Nusprendamas dalintis su Ieva lemtini, Adomas vėl akcentuoja jų prigimties ir kūno vienį, kuris sulyginamas su dvasiniu santuokos vieniū.

<p>18C.</p> <p><i>And Adam said, This is now bone of my bones,</i></p> <p><i>and flesh of my flesh: she shall be called</i></p> <p><i>Woman, because she was taken out of Man.</i></p> <p><i>Therefore shall a man leave his father and his</i></p> <p><i>mother, and shall cleave unto his wife: and they</i></p> <p><i>shall be one flesh.</i></p> <p>(OT, Gen 2:23-24)</p>	<p>18D.</p> <p><i>O žmogus ištarė: „Ši pagaliau yra kaulas</i></p> <p><i>mano kaulų ir kūnas mano kūno. Ši bus</i></p> <p><i>vadinama Moterimi, nes iš jos Vyro ji buvo</i></p> <p><i>paimta“. Todėl vyras palieka savo tėvą ir</i></p> <p><i>motiną, glaudžiasi prie savo žmonos, ir jie</i></p> <p><i>tampa vienu kūnu.</i></p> <p>(ST, Pr 2: 23-24)</p>
---	--

Poemos vertime (21B) pasitelkiamos nestandartinės gramatinės konstrukcijos („iš mano kūno kūnas, iš mano kaulo kaulas“), atsisakant papildomo prielinksnio ar veiksmažodinės formos (iš mano kaulo kaulas [esi]), tad eilutė įgyja nestandartišką lietuvių kalbai sąskambį, nors ir tarinio funkciją galima būtų priskirti brūkšneliui („Juk tu – iš mano kūno kūnas“). Tačiau rezultatas prasmingas – sintaksiniu ir aliteraciniu artumu akcentuojamas Adomo ir Ievos artumas, jų kaip vieno elemento įvaizdis. Taip pat vertėjo pasirinkimas atskleidžia ir originalaus teksto žingsnį: Miltonas irgi vienoje iš savo eilučių atsisako įvardžio, rašydamas *flesh of flesh* vietoj gramatiškai priimtinesnio varianto – *flesh of my flesh*.

Taigi, dalis Adomos ir Ievos veikėjų dialoguose atrandamų intertekstų yra sėkmingai vertime perteikiami. Adomui Ievos teikiami titulai (*Author and Disposer*) yra kiek redukuojami „sumanytojo“

pasirinkimu, tad ir vertime akcentuojamas ne intertekstinis Jėzaus kaip tikėjimo vadovą aidas, o dieviška Adomo veikla – pačios Ievos idėjinis kūrimas. Tačiau išryškinamas Ievos noras nusidėjus išvengti Dievo žvilgsnio, kuris kuria intertekstinį ryšį su bibline nusikaltėlių natūra.

3.5.3 Dievas

Dievas „Prarastajam rojuje“ perteikiamas per Dievo Tėvo ir Dievo Sūnaus asmenis. Jei Tėvas yra šaltas teisėjas, užimantis absoliutaus monarcho poziciją, skiriantis nusidėjusiems angelams ir žmogui bausmes už jų nusizengimus, tai Sūnus yra galestingoji Dievo vizijos atsvara – jis yra pasiruošęs dėl žmogaus lemties pasiaukoti (Sandiuc, 2017: 67). Dievo Tėvo paveikslas sulaukia itin prieštaringu nuomonių, kadangi Miltono bandymas aprėpti visažinę, visagalę būtybę poemos eigoje sukuria monarcho, kuris vykdo tik savo valią ir išsireiškia šalta teisine kalba, atvaizdą. Jau trečioje knygoje skelbdamas žmogui nuosprendį už dar jo būsimą nusizengimą, Dievo pasiūlymas kitiems danguje pasiaukoti už žmogų verčia visus nutilti ir susikuklinti, išskyrus patį Sūnų.

<p>22A. <i>Man disobeying, Disloyal, breaks his fealty, and sins Against the high supremacy of Heaven, Affecting God-head, and, so losing all, To expiate his treason hath nought left, But to destruction sacred and devote, He, with his whole posterity, must die, Die he or justice must; unless for him Some other able, and as willing, pay The rigid satisfaction, death for death.</i> (PL, III: 203-212)</p>	<p>22B. <i>Žmogus juk pamina ištikimybę, Dangaus Viršybei aukštai nusikalsta. Atstūmęs Dievą, jis praranda viską, Nėra jo išdavystės kuo pateisint, Lieka pelnyta ir šventa bausmė – Jis ir jo palikuoniai turi mirti. O jeigu ne tai, tai žlunga teisingumas Nebent kas kitas, pats užsinorėjęs, Už jį mirtim už mirtį užmokėtų</i> (PR, III: 204-212)</p>
--	--

Šioje vietoje (22A, 22B) pabrėžiamas Dievo kaip diktatoriaus, kuris lengvai pateisina žmogui sukelsimą skausmą ir mirtį, įvaizdis. Ypatingas vertėjo pasirinkimas „pamina ištikimybę/aukštai

nusikalsta“ (22B) kontrastuoja žmogaus veiksmą, ir šio veiksmo Dievo interpretaciją. Palyginus su angliškos Tėvo kalbos teisiniu registru (*breaks his fealty* (22A), tiesioginis vertimas – „sulaužyti priesaiką“), vertime pasirinktas neformalus, tad ir sąlyginai švelnesnės konotacijos veiksmas „paminti“ išryškina tam tikrą Tėvo gebėjimą išsiveisti: net ir tik „pamynęs“ Dievui Tėvui pėdą, žmogus „aukštai nusikalsta“ ir turi mirti. Siūlydamas kam nors iš dangaus atstovų pasiaukoti dėl žmogaus „mirtim už mirtį“, Tėvo išsireiškimas neturi omeny žmogaus mirties iškeitimo į kito mirtį, kitaip būtų panaudotas įvardis: angl. *death for [his] death* (22A). Šioje vietoje nurodoma į biblinį supratimą apie nuodėmę kaip mirtį, tad pasiaukojimas mirtimi nebūtų žmogaus gyvybės išgelbėjimas, o jo nuodėmių atpirkimas, kuris gali būti siejamas ir su nuodėmės sukeliančios instancijos – Šėtono – mirtimi. Tad išreiškdamas tokį pasiūlymą Dievas Tėvas jau piešia Dievo Sūnaus (Jėzaus Kristaus) ateitį.

<p>19C. <i>Forasmuch then as the children are partakers of flesh and blood, he also himself likewise took part of the same; that through death he might destroy him that had the power of death, that is, the devil.</i> (NT, Heb 2:14)</p>	<p>19D. <i>Kadangi vaikų kraujas ir kūnas bendri, tai ir jis lygiomis juos prisiėmė, kad mirtimi sunaikintų tą, kuris turėjo mirties valdžią, tai yra velnią.</i> (NjT, Žyd 2:14)</p>
--	---

Vertime, kaip matoma, šis aspektas puikiai atpažįstamas – „Už jį mirtim už mirtį užmokėtų“ – ir įvardis, kuris nurodytų į žmogaus mirtį (už [jo] mirtį) nėra pasitelkiamas. Taigi, šioje ištraukoje Dievas Tėvas nesiūlo vietoj žmogaus mirties kitam numirti, bet mirtimi atpirkti jo nusižengimą. Šaltas Tėvo tonas ypač pabrėžiamas vertime neperteikta angliška fraze (*pay the rigid satisfaction*, pažodinis vertimas – sumokėti griežtą kompensaciją) (22A), kuri skamba kiek kraugeriškai: žodis *rigid* siejasi ir su mirusio kūno sąstingiu, o *satisfaction* turi dvi reikšmes – pasitenkinimas ir teisėta kompensacija. Tad su tokia fraze galimai implikuojamas tam tikras Tėvo pasitenkinimas skiriama mirties bausme. Taigi, nėra nuostabu, kad su tokiomis kalbomis Dievas Tėvas susilaukia kritikos iš poemos skaitytojų. Bandant suvokti Miltono pasirinkimą piešti tokį Tėvo paveikslą, siūlyta ne viena interpretacija. Viena iš jų: Miltono Tėvas nėra krikščioniškasis Dievas, o veikiau antipatiška monarchinė jo reprezentacija, kuri yra sukurta tam, kad skaitytojas galėtų ją atmesti ir vietoj jos susikurti geresnį, tikslesnį Dievo atvaizdą (Fallon, 2012: 47). Vis dėlto, tai sukuria labai painų poemos tikslo ir poeto metodų įsivaizdavimą. Kiek atlaidesnė interpretacija siūlo, kad Dievo Tėvo negatyvių konotacijų turinčios savybės yra antraeilės (ir

turbūt nenumatytos) poemos bandymo išspręsti metafizines ir epistemologines problemas, susijusias su Dievo sąveika su jo sukurtu pasauliu (*ibid.*, 47). Iš to kyla Tėvo probleminis santykis su naratyvu – bandoma medijuoti tarp Dievo Tėvo kaip vaidmens, dalyvaujančio pasakojime, ir Tėvo kaip neaprepiamos, metafizinės esybės, negalinčios manifestuotis į konkretybę – personažą. Todėl yra pasitelkiamas Dievas Sūnus, kuris už jį gali dalyvauti naratyve. Danguje Tėvas ir Sūnus pastoviai atskiriami, vartojant jų giminystės vardus, primenant skaitytojui, kad tai yra du skirtingi asmenys (Tėvas ir Sūnus), tačiau Žemėje ši skirtis išnyksta: vienas Dievas apvienija Tėvą ir Sūnų (*ibid.*, 41). Kai X-oje knygoje Sūnus nusileidžia iš dangaus skirti žmogui jo bausmę, poemoje staiga pasikeičia jo vardas, ir balsas, kuris kalbasi su Adomu bei Ieva, įvardijamas ne Sūnaus, o tik „Dievo“ vardu (*ibid.*, 41). Jei šis vardas nurodo į Sūnų (kuris pagal pasakojimo logiką tą akimirką nusileido į Žemę), tada keičiasi supratimas apie poemos kuriamą Dievo ir žmogaus santykį: žmogus bendrauja su Sūnumi kaip Dievo tarpininku, tad nebereikia įsivaizduoti, kad pats Tėvas atsiranda priešais Adomą – jis lieka aukščiausiam danguje, už žmogaus pasaulio ribų (*ibid.*, 41). Tokiai palankus Tėvas nuotolis nuo konkrečių pasakojimo įvykių – jo darbus atlieka Sūnus. Tačiau tokia naratyvinė strategija galimai ir prisideda prie problematiško Tėvo įvaizdžio: Miltonas nesusilaiko nuo danguje vykstančių išplėstinių, Tėvo personažų formuojančių aprašymų ir kalbų, kurie vis dėlto Tėvą suasmenina. Vis dėlto, poemoje Tėvas dar gali reprezentuoti beribę, belaikę esybę, kurios negalima išreikšti, kadangi Tėvas neįgauna konkrečios fizinės formos – net ir danguje jis nurodo Sūnų kaip savo atvaizdą, įkūnijimą.

<p>23A. <i>Beyond compare the Son of God was seen Most glorious, in him all his Father shone Substantially expressed, and in his face Divine compassion visibly appeared</i> (PL, III: 138-141)</p>	<p>23B. <i>Dievo Sūnus atrodė šlovingiausias, Jis buvo tikras Tėvo atspindys, O Jo veide aiškiausiai matomas Spindėjo dieviškas gailėstingumas.</i> (PR, III: 138-141)</p>
--	---

Nors Tėvas ir Sūnus abu atskiriami, Sūnaus kaip naratyvinio Tėvo įkūnijimas, tarpininkas, atliepia į biblinę mintį apie Sūnų kaip Tėvo žodžio įkūnijimą.

<p>20C. <i>And the Word was made flesh, and dwelt among us, (and we beheld his glory, the glory as of the only begotten of the Father,) full of grace and truth. (NT, John 1:14)</i></p>	<p>20D. <i>Tas Žodis tapo kūnu ir gyveno tarp mūsų; mes regėjome jo šlovę – šlovę Tėvo viengimio Sūnaus, pilno malonės ir tiesos. (NjT, Jn 1:14)</i></p>
--	--

Šios ištraukos vertime (23B) vertėjas akcentuoja šį ryšį, įvardydamas sūnų kaip „tikrą Tėvo atspindį“, palyginus su abstraktesne angliška eilute (23A): *in him all his Father shone* (pažodinis vertimas – jame visas Tėvas spindėjo). Toks poemos Sūnaus supratimas paaikšintų jo nuolat implikuojamą lygiavertiškumą su Tėvu, kodėl jis dalinasi Tėvui priskiriamais šviesos įvaizdžiais, kodėl jam skiriamas aukščiausias sostas, ir t. t. Dievo Sūnus pasakojime atsiranda iškart po Tėvo kalbos trečioje knygoje, apsuptas prieš tai poeto apdainuotos tobulos dangaus šviesos.

<p>24A. <i>Hail holy light, offspring of Heav'n firstborn, Or of th' Eternal Coeternal beam May I express thee unblam'd? since God is light, And never but in unapproached light Dwelt from eternity, dwelt then in thee (PL, III:1-5)</i></p>	<p>24B. <i>Dangaus pirmagime, šventoji Šviesa, Šlovė tau! Dangiškasis spindulys, Tu amžinas, nes Dievas – tai šviesa Nuo amžių neprieinamoj šviesoj Gyveno Jis ir liko tavyje (PR, III: 1-5)</i></p>
---	---

Įžanginėje trečios knygos poeto kalboje įvardijama „neprieinama“ Dievo šviesa. Tačiau eilutėje neįvardijama, kas šio šviesos negali priėti. Šiuo atveju intertekstinis ryšys padeda kontekstualizuoti eilutę: šioje vietoje atrandamas ryšys su Biblijos eilutėmis, kur šviesa vaizduojama kaip specifiskai žmogaus neprieinama.

<p>21C. <i>Who only hath immortality, dwelling in the light which no man can approach unto; whom no man hath seen, nor can see: to whom be honour and power everlasting. Amen. (NT, 1 Tim 6:16)</i></p>	<p>21D. <i>vienatinis Nemirtingasis, kuris gyvena neprieinamoje šviesoje, kurio joks žmogus neregėjo ir negali regėti. Jam šlovė ir amžinoji valdžia! Amen. (NjT, 1 Tim 6:16)</i></p>
--	--

Net jei Dievo Sūnus vėliau poemoje įvardijamas kaip Dievo ir žmogaus sūnus, Dievo Sūnaus identitetas yra siejamas su tokiu dieviškumu, kuris žmogui amžinai nebuvo ir nebus prieinamas. Vertime pasirenkama formuluotė, kur yra identiška Biblinės eilutės pavyzdžiui. Taigi, išlaikytas intertekstinis ryšys konkretina poemos eilutės prasmę – tai yra šviesa, kurios žmogus nei praeityje, nei ateityje negalės pasiekti. Vertimo eilutėje (24B) kuriamas papildomas kontrastas laiko atžvilgiu, naudojamas žmogiškas laikas – žmonių pasaulio epochą, šimtmetį, ar asmens gyvenimą – nurodanti formuluotė „**nuo amžių** neprieinamoj šviesoje“, kai originalioje eilutėje (24A) akcentuojama begalybė: „*never but in unapproached light*“. Taigi, nors Sūnus pasižymi tokiu dieviškumu, kuris jį skiria nuo žmogaus, vis dėlto jis yra pasiruošęs dėl žmogaus paaukoti savo būtį ir prašo Tėvo laikyti jį, Sūnų, žmogumi. Miltono vaizduojamam Dievo Sūnui ateityje lemta tapti Jėzumi Kristumi, kuris įgavęs žmogišką pavidalą pasiaukos dėl žmogaus nuodėmių, kentėdamas persekiojimą ir nukryžiovimą (Sandiuc, 2017: 67). Dievas Tėvas originaliame tekste ne kartą kreipiasi į Sūnų kaip į galvą (angl. *head*) (25A, 26A), kurios simbolika kuria Kristaus kaip dangaus, žmonių bet ir bažnyčios, tikėjimo vadovo vaizdinį. Vis dėlto, vertėjas galvos žodžio vertime vengia (25B, 26B).

<p>25A. <i>By wondrous birth; be thou in Adam's room The head of all mankind, though Adam's son (PL, III: 285-286)</i></p>	<p>25B. <i>Ir tapsi Tu visos žmonijos tėvu Vietoj Adomo, nors ir jo sūnus (PR, III: 285-286)</i></p>
<p>26A. <i>I give thee; reign for ever, and assume Thu merits; under thee, as head supreme (PL, III: 318-319)</i></p>	<p>26B. <i>Visas galias Tau perleisiu pelnytai Valdyk per amžių amžius, tau paklus (PR, III: 318-319)</i></p>

Nors ir galima pastebėti, kad tiesioginis galvos simbolio vertimas lietuviškame Biblijos vertime egzistuoja.

22C. <i>But speaking the truth in love, may grow up into him in all things, which is the head, that is Christ.</i> (NT, Eph 4:15)	22D. <i>Ne! Elgdamiesi pagal tiesą, mes aukime meile visais atžvilgiais tame, kuris yra galva, – Kristuje.</i> (NjT, Ef 4:15)
---	---

Galima vertėjo priežastis, pasirenkant nenaudoti „galvos“ vertime – angliško *head* abstraktumas, bei sąsaja su žodžiu *godhead*, kuris į lietuvių kalbą verčiamas kaip „dievybė“, „dieviškumas“.

23C. <i>For in him dwelleth all the fulness of the Godhead bodily.</i> (NT, Col 2:9)	23D. <i>Kristuje kūniškai gyvena visa dievystės pilnatvė.</i> (NjT, Kol 2:9)
--	--

Būtent šis žodis (*Godhead*) ankstesnėse III-os knygos eilutėse yra panaudojamas nusakyti patį Tėvą (22A.). Taigi, vertėjas pasirenka Dievo Sūnaus valdžiai nusakyti atitikmenis, kurie išvengia galimai painios, anglų kalbai priimtinos galvos simbolikos, kuri ir akcentuotų Sūnų kaip būsimos bažnyčios vadovą. Minėtose poemos ištraukose Tėvas tiesiogiai neįvardija Sūnaus kaip būsimos tikėjimo vadovo, bet apdovanoja jį už saviauką, skirdamas savo Sūnui monarchišką poziciją Žemėje ir danguje ir duodamas leidimą valdyti per amžius: „Kaip pateptas visuotinis karalius“ (PR, III: 317). Dievo Sūnaus auka – noras užbėgti žmogaus kryčiui už akių ir pasisiūlymas priimti žmogui skirtą Tėvo neapykantą už jau išpranašautą Adomo ir Ievos nusižengimą, kadangi dieviška Sūnaus prigimtis gali atlaikyti ir net nugalėti mirtį.

<p>27A.</p> <p><i>But I shall rise victorious, and subdue My vanquisher, spoiled of his vaunted spoil. Death his death's wound shall then receive and stoop Inglorious, of his mortal sting disarmed</i> (PL, III: 250-253)</p>	<p>27B.</p> <p><i>Iš kapo pergalingai prisikėlęs, Aš savo nugalėtoją įveiksiu, Mirtis nuo mirtinos žaizdos palūš Be mirtinojo geluonio palikus</i> (PR, III: 250-253)</p>
--	--

Norėdamas išgelbėti žmogų nuo savo likimo, Dievo Sūnus herojiškai ne tik siekia paaukoti savo pavidalą, bet ir per prisikėlimą nugalėti pačią mirtį, ir išlaisvinti nuo jos žmogų: „Per plytinčias erdves triumfuodamas išvesiu pragaro belaisvius, skelbsiu Tamsos jėgų žlugimą“ (PR, III: 255-256). Vertėjas taikliai atpažįsta Sūnaus piešiamą mirties kaip gyvatės, turinčios geluonį, biblijinį įvaizdį.

<p>24C.</p> <p><i>O death, where is thy sting? O grave, where is thy victory?</i> (NT, 1 Cor 15:55)</p>	<p>24D.</p> <p><i>Kurgi, mirtie, tavoji pergalė? Kurgi, mirtie, tavasis geluonis?!</i> (NjT, 1 Kor 15:55)</p>
--	--

Kadangi žinoma, kad Šėtonas turi gyvatišką pavidalą, kuris žmogui galiausiai atneš mirtį per nuodėmę, čia galima įžvelgti atvirkštinę nuorodą – geluonį turinti mirtis nurodo į jos pradžią – Šėtoną. Tad vėl sustiprinama sąsaja tarp mirties ir nuodėmės, kurią Dievas Sūnus žmogaus atžvilgiu siekia išpirkti, o Šėtono atžvilgiu – tiesiogiai, kaip mūšyje, nugalėti: „**Mirtis nuo mirtinos žaizdos** palūš, be mirtinojo geluonio palikus“ (28B). Angliškoje eilutėje (28A) mirtis įvardžio pagalba įgauna vyriškąją giminę, kuri negali būti perteikta vertime, kadangi lietuviškas žodis „mirtis“ – moteriškos giminės. Tad vertėjo išlaikytas „geluonis“ tampa kertiniu interteksto „inkaru“ eilutėje, nuoroda į Šėtono, arba Šėtono atžalos – Mirties – personažą. Dievo Sūnaus herojiškumas tampa antiteze Šėtono herojiškumui. Šėtonas pasiaukoja pasisiūlydamas leisti į kelionę pro pragarą iš Pandemoniumo, tačiau, kitaip nei Dievo Sūnų, jį stumia savanaudiški interesai – keršyti dangui. Dievo Sūnus ir Šėtonas danguje susiduria kaip priešingų armijų vadai, tačiau Sūnus savo herojiška galia nustelbia Šėtono jėgas ir galiausiai užbaigia mūšį, nutviekdamas maištingus angelus į pragarą.

Dievo Tėvo ir Sūnaus aprašymuose kylančius intertekstus vertėjas perteikia, atpažindamas, kur tiesioginis vertimas neveikia, kadangi biblinės kalbos tradicija nėra ekvivalenti (Sūnaus ir Tėvo kaip galvų pavyzdžiai). Nurodydamas Tėvo absoliučią valdžią, vertėjas angliškąjį *godhead* perteikia „Viršybės“ titulu, nuošalyje palikdamas galimą tiesioginį vertimą – dievybę. Dievo Sūnui aptariant savo ketinimus nugalėti mirtį (ir tuo pačiu Šėtoną), vertėjas perteikia nuorodą į Šėtoną, išlaikydamas mirties geluonio įvaizdį. Taip pat interteksto vertimas sukonkretina Dievo šviesos niuansą – ji amžinai žmogui liks nepasiekiamo.

IŠVADOS

Šiame tyrime buvo siekiama įvertinti, kaip „Prarastojo rojaus“ vertime į lietuvių kalbą buvo perteikti įvairūs bibliniai intertekstai – taškiniai ryšiai tarp poemos ir Biblijos. Pagal apsibrėžtą intertekstualumo sampratą, buvo kreipiamas dėmesys ne tik į eksplcitinius intertekstus – citatas ar tikrinius žodžius – o į visuotinį poemos kalbos „audinį“ (terminas naudojamas remiantis R. Barto intertekstualumo apmąstymais), kuriame įvairias būdais atsiskleidžia biblinės kalbos aidas. Konkretūs ryšiai tarp poemos ir Biblijos eilučių išsirinkti iš veikalų *Matthew Stallard Paradise Lost: An Annotated Bibliography* (2011).

Buvo pasirinktas aprašomojo vertimo metodas, paremtas Manipuliacijos mokyklos tyrėjų, J. Lamberto ir H. Van Gorpo, sintetinė schema. Šiuo darbu siekta prisidėti prie aprašomojo vertimo tyrimų stokos, kurią įvardina Manipuliacijos mokyklos atstovai, užpildymo. Šių tyrėjų požiūriu, literatūros vertimo tyrinėjimai privalo atkreipti dėmesį į įvairius vertimo procesą veikiančius socialinius, kultūrinius dėmenis, kurie neišvengiamai „manipuliuoja“ vertimo tekstą; bandyti atsitraukti nuo archajiškų preskriptyvių tyrimų, kuriuose ieškoma vertėjo klaidų; praktikuoti aprašomųjų vertimo analizės metodus, atskleidžiančius specifinio vertimo problematiką ir leidžiančius kurti vertėjams naudingas teorines apybraižas.

Darbe aptarta, kaip manifestuojasi „Prarastojo rojaus“ santykis su Biblija, bei kaip epinės poemos žanras tampa instrumentu atskleisti krikščionišką poemos turinį. Biblija laikoma pagrindiniu poemos intertekstu ne tik dėl perkuriamų Biblijos istorijų apie pasaulio sukūrimą ir žmogaus nuopuolį, ar dėl naudojamų biblinių veikėjų, bet ir iš poeto praktikos sintezuoti įvairių Biblijos vertimų kalbą ir pateikti savo autentišką, penkiapėdžio jambo stiliumi išreikštą poeziją. Tad, šiame darbe intertekstų gausybė poemoje vertimo atžvilgiu išvengia kategorizacijos. Pasirinkta aptarti poemos iškiliausių aspektų – erdvėlaiko ir veikėjų – problematiką, aktualizuoti intertekstų plečiamas poemos reikšmes ir nustatyti, kaip šios reikšmės pakito vertime. Nors vertimas nėra pilnas, tyrime atrasta, kad pasirinktos vertimo eilutės suorganizuotos taip, kad skaitytojui centrinis „Prarastojo rojaus“ naratyvas – dvigubas nuopuolis ir dvigubas kerštas – yra perteikiamas su sąlyginai mažai nuostolių. Vertimo ištraukoms pasirinktos eilutės, perteikiančios esminius naratyvo elementus, tačiau dėl nepilno vertimo tam tikri niuansai neišvengiamai išnyksta: poeto kreipimasis į Mūžą kaip į krikščioniškos kilmės dvasią, pragaro miesto Pandemoniumo statymo vaizdai, taiką siūlančių demonų kalbos, karo danguje vaizdai, arkangelo Mykolo pasakojimai Adomui apie žmonijos ateitį.

Pasirinkta strategija perteikti esminius poemos pasakojimo momentus sumažina šalutinių naratyvo atžvilgiu ištraukų, kurios pasižymi didesne koncentracija eksplcitinių bibliinių, klasikinių, istorinių aliuzijų, skaičių. Tad vertime implicitinių bibliinių intertekstų santykis tik išauga.

Analizėje atrasta, kad vertėjas ne tik atpažįsta įvairias nuorodas į bibliinius įvaizdžius, bet ir sugeba juos perteikti ar net išryškinti. Vertėjas rodo tendenciją naudoti turimus lietuvių kalbos Biblijos vertimo ekvivalentus (santykiyje su anglų kalbos Biblija). Tais atvejais, kai tiesioginis vertimas yra galimas, atitinka lietuviškos Biblijos formuluotę, bet nėra natūralus lietuvių kalbos tradicijos atžvilgiu, buvo pasitelkiami alternatyvūs variantai, išlaikantys tam tikrą intertekstinį ryšį.

Analizėje nagrinėjami ir pavyzdžiai, kai vertime intertekstai nebuvo perteikti, arba konkretus ryšys su specifinėmis Biblijos eilutėmis tapo per abstraktus. Nustatyti ir atvejai, kai intertekstai poemoje yra neperteikiami dėl kalbų skirtumo. Intertekstiniai ryšiai su Biblija – tik vienas iš daugelio poemoje slypinčių intertekstinių „audinių“, o intertekstiniai „audiniai“ – tik viena iš daugelio vertimo problemų, į kurias vertėjas turėtų atsižvelgti versdamas šią poemą.

Apibendrinant, vertėjas Lionginas Pažūsis savo vertime suderina pagarbą originalui ir dėmesį kelis šimtus metų nuo originalo leidimo nutolusiai skaitytojų auditorijai: išlaikomos gausios aliteracinių skambesiu apraiškos, originali eilučių seka ir turinys, epinis stilius, išverstos knygų santraukos, pateikiamos reikalingos išnašos. Taip pat vertime pasitelkti aiškūs šiuolaikiniam lietuvių skaitytojui žodžiai, išlaikytas pakylėtas epinės kalbos tonas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Alfaro, María José. 1996. "Intertextuality: Origins and Development of the Concept". *Atlantis*. 18(1/2), 268-285.
<https://faculty.weber.edu/cbergeson/quixote/martinez.pdf>
- Andričik, Martin. 2021. "The long journey of Milton's "Paradise Lost" into the Slavic world". *World Literature Studies*. 13(3), 68-80.
https://www.sav.sk/journals/uploads/10181302WLS3_2021_andricik.pdf
- Barthes, Roland. 1975. *The Pleasure of the Text*. Iš prancūzų kalbos vertė Richard Miller. New York: Hill and Wang. <https://emberilmu.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/08/roland-barthes-the-pleasure-of-the-text.pdf>
- Barthes, Roland. 1977. "Death of The Author". *Image, Music, Text*. London: Fontana. 142-148.
<https://sites.tufts.edu/english292b/files/2012/01/Barthes-The-Death-of-the-Author.pdf>
- Bonda, Moreno. 2017. "The earliest Italian translations of John Milton's "Paradise Lost": Failed attempts and Dantesque influences". *Vertimo studijos*. 10(10): 76-94.
<https://www.journals.vu.lt/vertimo-studijos/article/view/11286/9755>
- Bryce, George P. 1940. *The Biblical Allusions in Milton's "Paradise Lost"*. Magistro darbas. Indore Christian College.
<https://macsphere.mcmaster.ca/bitstream/11375/10434/1/fulltext.pdf>
- Broeck, Raymond. 2014. "Second Thoughts on Translation Criticism: A Model of its Analytic Function". *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. Redagavo Theo Hermans. 54-63. Abingdon, Oxon: Routledge
https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781317637936_A30905556/preview-9781317637936_A30905556.pdf
- Doğan, Sadenur. 2014. *Light and Darkness Images in Relation to Emotions in John Milton's Paradise Lost*. Magistro darbas. Middle East Technical University.
<https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12617618/index.pdf>
- Even-Zohar, Itamar. 1990. "Polysystem Studies". *Poetics Today*. 11(1).
https://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf
- Fallon, Stephen M., 2012. "Milton and Literary Virtue". *Journal of Medieval and Early Modern Studies*. 42(1):181-200. Durham: Duke University Press.

<https://shorturl.at/POCZH>

- Flood, Adam. 2017. "Paradise Lost 'translated more often in last 30 years than previous 300'". *The Guardian*. 2017 m. Liepos 20 d.
<https://www.theguardian.com/books/2017/jul/20/paradise-lost-translated-more-often-in-last-30-years-than-previous-300> [žiūrėta 2024-04-01]
- Hanan O. Neamah, Noura S. Hasan, and Ali S. Mohammed. 2024. "Paradise Lost: A Classical Epic". *World Journal of Advanced Research and Reviews*. 21(1): 083-090.
<https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.1.2725>
- Hermans, Theo. 2014. "Introduction. Translation Studies and a New Paradigm". In *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. Edited by Theo Hermans. 7-16. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Ittzés, Gábor. "The Structure of Milton's Universe: The Shape and Unity of the World in Paradise Lost." In *Milton Through the Centuries: Proceedings of the 1st Hungarian International Milton Conference*. edited by Gábor Ittzés and Miklós Péti. 34-55.
https://real.mtak.hu/34479/1/Ittzés_Structure_of_Miltons_Universe_MTC_2012_u.pdf
- Lambert José and Hendrik van Gorp. 2014. "On Describing Translations". *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. Redagavo Theo Hermans. 42–53. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kuzmanović, Denis, 2016. "Satan and Adam: character opposites in Milton's didactic vision in Paradise Lost". *Hum*. 11(16):186-208.
<https://hrcak.srce.hr/file/274298>
- Mayo, Peter. 1984. "Milton: Of the Devil's Party?". *Hyphen*. 4(3): 121-126.
<https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/23709/1/Milton-of%20the%20Devil%27s%20Party.pdf>
- McMahon, Michael P. 2010. "Jesus Christ as The Modern Hero in John Milton's "Paradise Lost"". *Inquiries Journal*. 2(02).
<http://www.inquiriesjournal.com/articles/178/christ-the-modern-hero--as-seen-in-john-miltons-paradise-lost>
- Melnikova, Irina. 2003. *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Milton, John. 1992. "Paradise Lost". *The Complete English Poems of John Milton*, 149-423. Everyman's Library Classics Series.

- Milton, John. 2011. *Paradise Lost: The Biblically Annotated Edition*. Redagavo Matthew Stallard. Mercer University Press.
- Milton, John. 2022. *Prarastasis rojus*. Iš anglų kalbos vertė Lionginas Pažūsis. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.
- Ouertani, Imen. 2023. “Literary translation criticism and reception: Neutral translation, foreignization, and domestication in corpus study with metaphors about God, sin, and salvation – *Paradise Lost* between English and Arabic.” *Journal of Literary Translation Studies*. 15(3), 45-60. <https://access.archive-ouverte.unige.ch/access/metadata/cba7e847-7bc3-4289-9488-7ff05fb224c5/download>
- Pažūsis Lionginas. 2022. „Džonas Miltonas ir jo epinė poema „Prarastasis rojus““. *Prarastasis rojus*. Iš anglų kalbos vertė Lionginas Pažūsis. Vilnius: rašytojų sąjungos leidykla.
- Sandiuc, Corina. 2017. “The Modern Hero in Milton’s *Paradise Lost*: God the Son.” *Scientific Bulletin*. 20 (2): 67. https://www.anmb.ro/buletinstiintific/buletine/2017_Issue2/67-70.pdf
- Sandiuc, Corina and Edith Kaiter. 2011. “Milton’s Satan: Hero or Anti-Hero?” In *Scientific Research and Education in the Air Force. AFASES 2011*. 452-457. https://ns.afahc.ro/ro/afases/2011/socio/Kaiter_sANIUC.pdf
- Stallard, Matthew. 2011. “Preface.” *Paradise Lost: The Biblically Annotated Edition*. Redagavo Matthew Stallard. Mercer University Press.
- *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*. 1998. Iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija. LVK leidykla „Katalikų pasaulis“. [Interaktyvus] <https://biblija.lt/index.aspx> [žiūrėta 2024-05-20]
- Terleckaitė Eleonora. 2023. „Į rojų pro rakto skylutę“ *15 min.lt*. 2023 m. sausio 11 d. <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/eleonora-terleckiene-i-roju-pro-rakto-skylute-286-1992696> [žiūrėta 2024-04-01]
- *The Holy Bible: King James Version*. 1611. London: Robert Barker. [Interaktyvus]: <https://www.biblegateway.com/> [žiūrėta 2024-05-20]
- Toury, Gideon. 2014. “A rationale for Descriptive Translation Studies”. In *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. Redagavo Theo Hermanns. 16-42. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Vėlius, Norbertas. 2008. Pasakos „Eglė žalių karalienė“ mitiškumas. *Pasaka Eglė žalčių karalienė. T-4: Tyrinėjimai, kitos žinios*. 184–198. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. <http://www.xn--altiniai->

4wb.info/files/literatura/LA00/Norbertas_V%C4%97lius_Pasakos_Egl%C4%97_%C5%BEal%C4%8Di%C5%B3_karalien%C4%97_miti%C5%A1kumas.LA0901A.pdf://www.

- Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/> [žiūrėta 2024-04-01].

PRIEDAS

Eilučių skaičius kiekviename originalaus teksto skyriuje (pvz.: I knyga, 798 eil.) ir praleistos eilutės vertimo tekste (skaičiuojama imtinai):

<p>I knyga (798 eil.)</p> <p>Praleistos eilutės:</p> <ul style="list-style-type: none">• 76-241• 283-614• 660-751
<p>II knyga (1055 eil.)</p> <p>Praleistos eilutės:</p> <ul style="list-style-type: none">• 106-343• 467-889• 921-1009
<p>III knyga (742 eil.)</p> <p>Praleistos eilutės:</p> <ul style="list-style-type: none">• 30-39• 344-629• 736-742
<p>IV knyga (1015 eil.)</p> <p>Praleistos eilutės:</p> <ul style="list-style-type: none">• 114-171• 269-284• 393-410• 440-448• 536-548• 576-597• 689-719• 776-1015
<p>V knyga (907 eil.)</p> <p>Praleistos eilutės:</p>

- 136-223
- 246-307
- 331-518
- 544-907

VI knyga (912 eil.)

Praleistos eilutės:

- 1-43
- 103-405
- 446-523
- 547-679
- 719-876
- 893-912

VII knyga (640 eil.)

Praleistos eilutės:

- 192-242
- 339-498
- 551-640

IX knyga (1189 eil.)

Praleistos eilutės:

- 1-98
- 135-162
- 179-191
- 376-454
- 494-530
- 602-678
- 710-732
- 834-855
- 917-920
- 960-989
- 1016-1076
- 1091-1133

XX knyga (1104 eil.)

Praleistos eilutės:

- 55-91
- 163-191
- 209-468
- 500-774
- 845-863

XI knyga (901 eil.)

Praleistos eilutės:

- 1-21
- 66-135
- 181-250
- 293-422
- 556-901

XII knyga (649 eil.)

Praleistos eilutės:

- 1-556

I-XII knygos (11565),

Iš viso praleista:

- 5035

SANTRAUKA

Nors egzistuoja didelis laiko – kelių šimtų metų – tarpas tarp intertekstualumo teorijų atsiradimo ir Johno Miltono „Prarastojų rojus“ pirmų leidimų, tačiau šioji epinė poema yra puikus intertekstinės analizės objektas. „Prarastajame rojuje“ poetas perkuria Biblijos naratyvus apie pasaulio, žmogaus sukūrimą, Šėtono gundymą, žmogaus nuopuolį, išvaymą iš rojus ir t.t. Nors poemoje apstu ir tiesioginių aliuzijų į Bibliją per veikėjų vardus, biblinius vietovardžius ar istorijas, pačios poemos kalba „suausta“ iš daugelio anglišku (ir ne tik) Biblijos vertimų. Taigi, nepaisant akivaizdinių nuorodų, poemos kalboje slypi aibė neakivaizdinių intertekstų, kurių riba, vien Biblijos atžvilgiu, yra sunkiai nustatoma. Šiame darbe tyrinėjamas 2022 m. atsiradęs poemos vertimas į lietuvių kalbą. Remiantis aprašomųjų vertimo studijų, Manipuliacijos mokyklos, filosofija, vykdomas sisteminis poemos turinio ir vertimo tyrimas Kadangi poemos vertimas nėra pilnas, apžvelgiamas ištraukų įtaka pasakojimo visumai. Pastebima, kad vertimo ištraukos pasirinktos taip, kad nors ir neišvengiamai egzistuoja nuostoliai, išlaikomi centriniai naratyvo elementai. Vertimo ištraukų atsirinkimas taip pat implikuoja vertėjo strategiją mažinti eksplcitines aliuzijas į Bibliją, istorija, antikinius epus. Pagrindinėje tyrimo dalyje vykdoma poemos erdvėlaikio ir veikėjų analizė, kuri aktualizuoja ir leidžia apžvelgti konkrečių poemos eilučių kuriamą atgarsį į specifines Biblijos ištraukas. Galiausiai, ištiriama šių ryšių perteikimas vertimo tekste, lyginant poemos anglų ir lietuvių kalbos ištraukas, bei lietuviško ir angliško Biblijos vertimų ištraukas. Apžvelgiami pavyzdžiai, kur vertėjui pavyko ne tik išlaikyti, bet ir išryškinti tam tikras poemos eilutėse slypinčias intertekstualias nuorodas į Bibliją. Nustatyti ir pavyzdžiai, kur intertekstualus ryšys neperteikiamas dėl kalbų skirtumo. Neišvengiamai, atrandami ir vertimo nuostoliai. Tam tikros intertekstinės nuorodos, metaforos – Šėtonas kaip jūra – dėl kitų vertimo prioritetų išnyksta. Kadangi tyrimas vykdomas aprašomosios analizės būdu, nesiekta atskleisti vertėjo klaidas ar vertimo trūkumus, bet atskleisti išplėstinį vertimo vaizdą, susitelkiant į intertekstų kuriamus niuansus.

SUMMARY

Although there exists a might gap in time – a few hundred years – between the coming of intertextual literary theories and the first editions of John Milton’s *Paradise Lost*, it is precisely the kind of text that lends itself to fruitful intertextual analysis. The poet of *Paradise Lost* remakes the biblical narratives of the creation of the world, man, the temptation brought on by Satan man’s fall and many more.

Although there is plenty of explicit allusions to the Bible through the names of characters, places, symbols, histories, the “tissue” of the text itself is ripe with intertextual echoes. This is due to the fact that Milton assimilates in his poem the language of various English Bible translations (and others). Therefore, even without its explicit allusions, the language of the poem itself hides a wide variety of biblical intertexts, which is difficult to delineate. The aim of this work is to analyze the Lithuanian translation of *Paradise Lost*, which has only entered Lithuanian literature in the year 2022. The methodology of this work is based on the philosophy of the Manipulation school, a movement for descriptive translation studies. Since the translation is incomplete, the analysis begins with examining the difference between the original and translation texts. It is observed that the selection of excerpts, even though less than half of the poem’s original lines, conveys the central narrative elements of the poem with marginal collateral damage. Moreover, the selected parts for the translation imply a strategy to reduce the number of explicit allusions to historical, classical, and biblical motifs in the translation text. This makes an examination of “the tissue” of *Paradise Lost* even more important, as the ratio of underlying intertexts only increases in the translation. The main part of the analysis concerns itself with an examination of universe and characters of *Paradise Lost*. This allows to locate relevant and specific intertexts between the lines of the poem and excerpts from the Bible. Lastly, a comparative qualitative analysis is carried out by comparing the text of the poem, the translation, excerpts from an English Bible variant (KJV in this instance), and excerpts from a Lithuanian Bible translation. The findings of this analysis include several examples, where the translator was not only successful in translating the intertext, but also highlighting it. The examination revealed examples where a translation of the intertext was impossible due to the linguistic difference of the two languages, or linguistic tradition. Lastly, the findings yielded examples where the translator was not able or chose not to translate the intertextual echo. Since this work was carried out in the spirit of descriptive analysis, it does not concern itself with finding mistakes or illuminating the shortcomings of the translation, but rather providing a thorough examination of what is manifest in the translation.